

Жамила Эргашева

ҚИР УСТИДАГИ

АЁЛ
(ФИТНА)

CH0000034049

84 (543)
374

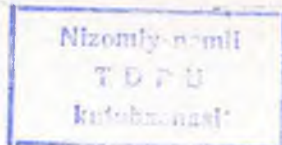
Жамила Эргашева

Қир устидаги аёл

Роман
Иккинчи нашри

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2018

УЎК 821.512.133
КБК 84(5Ў)7
Э-74

Аёл!.. Тақдир суқмоклари адаштирган дамларда ман-гу сардоба, қисмат тўфонларига дуч келган кунларда меҳр қайиғи, қувонч ва ташвишларимизнинг доимий саждагохи... Аммо унинг ўзи қисмат тўфонларида адашиб қолса-чи? Қадди тақдирнинг кутилмаган зарбаларидан эгилган дамларда нима қилади? Жамила Эргашеванинг «Қир устидаги аёл» номли романини ўқиш жараёнида адиба билан бирга жавоб излайсиз. Роман қаҳрамонлари билан бирга қувонасиз, изтироб чекасиз, жонингизни жафоларга қўйиб бўлса-да, эзгуликка, нурга интиласиз. Романда оила, халқимизнинг урф-одатлари улуғланади.

ISBN 978-9943-28-013-7

© Эргашева Жамила, 2013, 2018
© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2013, 2018

*Дунёдаги жамики меҳрибон
момоларга бағишлайман.*

Тоғларга сел келди. Кенг ўзанлар ўртасида кўз илғар-илғамас кумуш камардек ялтираб окиб ётган Сурхон шовқин-сурон билан шовуллаб келган лойка сувни бир сесканиб бағрига олди. Пишқирган сув ўзанлардан тошиб, қай бир чаккон дехкон дафтар чизигидек эгат тортиб кўйган пайкалларни ҳам ювиб кетди. Ҳаво бирдан совиди. Жаҳл отига миниб, пишқириб оқаётган Сурхонни ёқалаб, Робия холанинг ҳовлиси томон куёвнавкарлар ўтганда поёнсиз осмон ўртасида хайрон йилтиллаб турган куёш ҳам қаёққадир ғойиб бўлди.

Робия хола бир умр фаол бўлиб ўтган: биргад бўлган, депутат, делегат бўлган, ҳамиша эл устида, элнинг олди бўлиб юрган, ҳеч тошмаганда ҳам шапалоқ билан юз қизартиб, катта-кичикнинг иззатига етган аёл эди. Куёвнинг оёқлари остига ловуллаб турган хонатлас билан оқлик тўшаб, поёндозни қўшқават қилди. Эгнига бухороча зарбоф тўн солди. Дастурхонида анқонинг тухумидан бўлак ҳамма нарса бор эди. Ҳаммаси кўнгилдагидек бўлди, фақат кунчиқарда пайдо бўлган корамтир булут ҳаммаёққа сарғимтил соя ташлаб олгани юрагини сиқди. Келин кийинаётган хона билан қудалар ўтирган хона ўртасида

югуриб юраркан, ҳар замон-ҳар замон осмонга қараб қўярди. Аксига олиб, қора булут музаффар қўшиндек тобора шиддат билан осмонни эгаллаб борарди. Қаердадир қарғалар ҳам қағиллади. Шохистага отаси дуо бераётган пайт бирдан шамол турди. Қиз ота дуосини олиб, ён-атрофи ранг-баранг шойи тасмалар, шарлар билан безатилган машинага ўтиргунча шамол боласини излаётган телба онадек увиллай бошлади. Бирпасда еру осмон чанг-тўзон билан қопланди. Бир қадам нарида турган нарсани қўришнинг иложи йўқ эди. Бирин-кетин йўлга чиққан машиналар куппа-кундуз куни тунги чирокларини ёкиб олишди. Орадан бир човгум сув қайнайдиган фурсат ўтмай, шатир-шутур ёмғир ёға бошлади, изидан қор учкунлади. Келин куёвнинг уйига етиб келганда ҳаммаёқ оппоқ қор эди:

— Бу Азиз момо! — деди келин-куёв ўтирган машинани бошқариб келаётган ўрта яшар киши. — Тўксон, бир кунимча йўқсан, дер экан. Ҳақиқатан ҳам, тўксон кунлик кишда шу қаҳрнинг ўндан бирини кўрганмидик? Лекин чатоқ бўлди. Ҳамма нарса уйғониб қолган эди. Бу йил бодом йили бўлди, деб юрган эдик ҳаммамиз.

— Бир йил бодом емасангиз, емабсиз, ака! — орқада келиннинг ёнида ўтирган янга кулди. — Энг муҳими, Азиз момо келиннинг йўлига поёндоз тўшади.

Ҳайдовчи пешойнадан янгага бирров хайрон ва норози қараб қўйди-да, сўнг ўзига-ўзи айтаётгандай сўзланди:

— Ҳа-а... Элнинг ризки эди-да...

Куёв томон машинани қий-чув билан кутиб олди. Азиз момонинг кутилмаган қаҳридан шошиб қолган катта-кичик оёқ остида лойга айланаётган

ола-чалпок қор устида дийдирашиб, келин-куёв ўтирган машинани ўраб олишди. Машина эшикларини бирин-кетин очилиб, хайдовчи, куёв, куёвжўра машинадан тушди. Келинянга эса ўзлари томондаги эшикнинг туткичига маҳкам ёпишиб, эшикни очмоқчи бўлган куёвжўрага қараб:

— Олдин хакини беринг! — деди.

Куёвжўра чўнтагидан беш-олтита минг сўмлик чиқарди.

Янга ишва билан бош чайқади:

— Бу кам!..

Бу сафар куёвжўранинг ёнида турган куёв чўитак ковлаб, янгага пул узатди.

Янга пулга қараб, мазах қилгандай кулди:

— Яхши йигит, мен сиздан сақич пули сўраётганим йўқ. Мен келин олиб келдим, хўрозқанд эмас.

Келин хижолат тортиб, янгасининг биқинига қаттиқ туртди. Янга бир силтаниб, яна эшик туткичига ёпишиб олди:

— Тўғри-да, қўлидан келган йигит уйлансин!

Куёв оқ-сарикдан келган рангпаргина йигит эди, дув этиб қизарди.

Куёвжўра машина эшигига энгашиб, янгага пичинг қилди:

— Ўзингизнинг нархингизни ҳам айтинг, янга, кўтара савдо қиламиз.

Атрофда енгилгина кулги кўтарилди. Поёндоз ушлаб, келиннинг тушишини кутиб турган аёл пастки лабини тишлаб, ерга қаради: «Яшшамагур, куданинг иззатини қилмади!»

— Қуруқ қошиқ оғиз йиртади, йигит! Қўлингдан келадиган ишни гапир! — қарздор бўлиб қолишни истамаган янга ҳам куёвжўрани яна масхара қилди.

Йигитлар қийқириб юборди: «Тамом бўлдинг, Ҳамдам!»

Ҳамдам — афтидан куёвжўранинг исми шундай эди — нимадир демоқчи бўлиб унга томон юраётган эди, куёвнинг имоси билан икки йигит уни қўлтиғидан тутиб, нари олиб кетишди.

Куёвнинг ўзи чўнтагидан бир даста пул чиқариб, янгага берди. Янга пулни занжирлари ялтироқ сумкачасига солиб, машина эшигини очди. Сўнг қолибона пастга тушиб, тор кийимда келишган қадди-қоматини кўз-кўз қилганча давранинг қоқ ўртасидан кесиб ўтиб, дарвоза олди-га бориб турди. Йигитлар Ҳамдамнинг биқинига туртишди.

— Зўр нарса экан! Кўтара савдо қилсанг, пулингга қуймас экансан.

Ҳамдамнинг қуюқ қошлари чимирилди:

— Изимдан итдек эргаштирмасам, отамнинг ўғли эмасман.

У шундай деб олов айланаётган келин-куёвни томоша қилиб турган янгага тикилди. Бироз ўтиб янга унинг ўтли нигоҳларини хис этди-ми, ялт этиб унга қаради. Ҳамдам дастлабки ғалабадан севиниб кетди. Қошларини чимириб турган хушрўй жувонга маънодор тикилиб, кўзларини қисиб қўйди. Жувон аввалига хайрон бўлди, сўнг йигитнинг ошкора шилқимлигидан қахрланиб, зарда билан юзини бурди. Аммо Ҳамдамнинг ўз «машғулот»ини тўхтатиш нияти йўқ эди. Жувон ҳам қизиқувчанлик туфайлими, қахрини боса олмаганиданми, яна унга қаради. Ҳамдам эса кулиб, яна кўз қисди. Янга энди астойдил қахрланди, унга бутунлай орқа ўгириб, келинни ҳам кутиб турмасдан, ҳовлига кириб кетди: «Тарбиясиз!»

Тантиқ янга қайсидир маънода ҳақ эди. Ҳамдам олти қиздан сўнг тилаб-тилаб олинган Тиловмурод, айтгани қонун, истагани муҳайё, ушлагани ўзиники бўлиб ўсган йигит эди. Янганинг у узатган пулни масҳара қилиб, яна сенсираб гапиргани унинг ҳамиятига тегди. Тўйхонанинг ўзидаёқ бу ойимчанинг кимлигидан тортиб, телефон рақамигача аниқлаб олди.

— Биз энди божа бўламиз, — деди куёвнинг елкасига маъноли қоқиб.

Аҳмад ошнасининг феълини яхши билар эди. Нимага шама қилаётганини дарров тушунди:

— Ошна, сен бундай гапларни қўй. Эри жуда яхши йигит. Буёғи биз бор. Бир аҳмоқ хотиннинг калтафаҳмлигини деб...

Ҳамдам узр сўраётгандай қўлини кўксига қўйиб, кулди:

— Ошна-а!.. Ошначилик ўз йўлига, лекин ҳар кимнинг ўз ҳисоб-китоби бор. Биласан, мен қарз бўлиб юришни ёмон кўраман. Айниқса, аёл кишидан!..

* * *

Тўй куни ёққан қор шу куниеқ эриб кетган бўлса-да, ҳали ҳавонинг заҳри синмаган, ҳамма жой заҳ ва нам, аллақачон йўлга чиққан киш нимасинидир унутиб қолдиргани учун ортига қайтган бесаришта хотиндек ивирсиб юарди.

Улар юзочдидан тушга яқин қайтишди. Тўйда ишлатилган стол-стуллар айқаш-уйқаш бўлиб ётган ҳовлида ҳеч ким йўқ эди. Айвон деразасида турган телефон дунёни бошига кўтариб жиринглаб ётарди.

— Нозима, анавини ол, ўзини еб ётибди, — тугун кўтариб ошхона томон кетаётган Робия хола келинига буюрди. — Бобонг каерга йўқолган...

— Алло-о, эшитаман, — Нозима деразадан телефон гўшагини олиб, кулоғига тутди. — Да-а!

— Нозимахон, ўзингизми?

— Ҳа, менман. Ўзингиз кимсиз? — у жавобни эшитмасдан овоз эгасини таниди. — Бирон ишингиз бормиди?

— Бир ахвол сўрай дедим сиздан. Тўй ташвишлари билан чарчамадингизми? Яна... Сиздан узр сўрамоқчиман. Кеча бироз кайфим бор эди. Одобсизлик қилган бўлсам, кечиринг.

— Шундайми? Ҳа, майли, соғ бўлинг.

— Нозимахон, биласизми, мен баъзан тўйларда қўшиқ айтаман. Кеча янги қўшиқ ўргандим. Бир эшитиб кўринг, — йигит ширали овозда қўшиқ хиргойи қила бошлади. — «Қалбимда оҳ урар, оҳларим унсиз, сенга талпинаман кечаю кундуз. Балки сен яшарсан, жонгинам, менсиз. Мен қандай яшарман дунёда сенси-из?...» Қалай, ёқдимиз?

Тугунларини жойлаштириб, ошхонадан чиккан Робия хола унга қаради:

— Ким экан? Кимни сўраяпти?

Ўғирлик устида қўлга тушгандек Нозиманинг ранги оқариб кетди. Ҳамон кулоқларига босиб турган гўшакка:

— Сиз айтган одам бу ерда яшамайди. Сизга нотўғри телефон беришибди, — деди, сўнг қайнонасига юзланди: — Нормурод деган йигитни сўраяпти.

Бирпас ўтиб, телефон яна жиринглади. Бу сафар Нозима айвон ичкарасида эди. Индамай телефоннинг симини узиб қўя қолди. Хонасига ўтаётиб, девордаги баланд тошойнага қаради: сарвдек кадди-комат, шунча тўй ташвишларидан кейин ҳам ловуллаб турган кошу кўз, тимқора сочлар кўнглини тўлдирди: «Қандингни ур, Нози! Икки

болали бўлсанг ҳам, бир кўчага чиксанг, изингдан ўн йигит юрагини чангаллаб қолади». Беихтиёр куёвжўра айтган кўшикнинг сўзлари юрагидан қайнаб чиқаётгандай бўлди: «Мен қандай яшарман дунёда сенси-из?..» Шу кўшиқ хиргойиси билан кийим алмаштирди. Тор-танқис кийим-бош, турли тасмалар исканжасидан озод бўлган танаси енгил нафас олди. Кенг-мўл пахталик кўйлагини кийиб, диванга чўзилди. Оёқларини узатгандан сўнг жуда чарчаганини хис қилди. Бир қарашда ёрдамчи кўп: овсинлар, амма-холалар, жиянлар. Аммо ҳеч бир иш Нозимасиз битмайди. «Нози, дастурхон керак», «Нози, сочик керак», «Нози, меҳмон келди», «Нози!..» У шу катта хонадоннинг бекасами, чўрисими, ҳар қалай, ҳамма нарсанинг жойини фақат у билади ва фақат у топиб бериши керак. Албатта, қайнонаси турганда унга бекалик тегармиди? У хизматкор, маошсиз ишлайдиган, ҳеч қачон раҳмат эшитмайдиган хизматкор! Айниқса, кейинги кунларда унга жуда алам қилди. Қайнонаси кенжа қизининг сепига бор бисотини тўкиб солди. Эшикдан ким келса, қилганларини бир-бир кўрсатиб мақтанади: «Борган жойида тили қисик бўлиб юрмасин. Бизда фақат ўғилга тиқишади. Ахир қиз ҳам фарзанд, бировнинг эшигига боради. Эси бор ота-она қизга ўғилдан икки баравар кўпроқ қилиши керак». Бу гаплар унинг исми қўшиб айтилмаётган бўлса-да, суяк-суякларидан ўтиб кетаверарди. «Ҳа, унинг онаси бунча сеп қилмаган. Қаердан ҳам қилсин, ўзи оддий муаллима бўлса... Буёғи жўжабирдай жон, ҳар йили бир боласини уйлайди».

Нозима анчадан бери олмос кўзли узук билан зиракка пул йиғиб юрган эди. Бу жамғармага баъзан эри ҳам улуш қўшиб турарди. Озгина

қолган эди, ёзда таътил пулини олса бўлди эди. Тўйдан уч кун аввал эри: «Сен пича шошмай тур. Пулингни ўзим қилиб бераман», деб бор пулини онасига чиқариб берди. Унинг тили танглайига ёпишиб қолди. Онаси ўғлини алқаб-алқаб, ўзидан озроқ пул қўшиб, қайнисинглисига худди у орзу қилгандай олмос кўзли узук билан зирак олиб келди. Яна «ичинг куйиб ўл!» дегандай она ва қиз бири олиб, бири қўйиб, харидларини унга кўрсатиб, мактанишарди: «Товланишини бир кўринг, ҳар қиррасида юз хил ранг бордек гўё!» Нозима харчанд ўзини бепарво тутишга уринмасин, уддасидан чиқа олмади. Томоғига нимадир тикилиб, икки чеккасидаги томирларда иссиққина нималардир вижир-вижир қилиб, кўзлари томон оқиб кела бошлади. У зўрға: «Ҳа-а, ҳа, яхши, жуда чиройли экан!» деди-ю, ортига бурилиб ётоғига кириб кетди. Бироз ҳоври босилгач, ўзини уришди: «Арзимас бир тақинчоқни деб ўзингга аччиқ гап сотиб олишнинг нима кераги бор? Хозир бир нима дейдиган бўлсанг, сенинг ҳам онанг қилсин эди, дейиши аниқ. Сиз қизингизга менинг неча йилдан бери йиғиб юрган пулимга қиляапсиз. Бу пул мен учун онамнинг сутидек ҳалол эди, десинми? Нима фойдаси бор?»

Айниқса, эрининг бездек бўлиб, пулни индамай онасига чиқариб бериши унга жуда алам қилди. Ўзи бу эркак қачон унга ёлчитиб бирон нарса олиб берган?! Одамларнинг эри хотинига ота-онасидан яшириб пул берса, бу!.. Қачон бўлса, мўлтираб онасининг кўзига қараб туради.

Бир аччиқ билан болаларини етаклаб, онасиникига кетиб қолай деди. Яна шайтонга ҳай берди. Яхшиям кетмаган экан, бироз чарчаган бўлса ҳам тўй баҳона қанча қариндош-уруғларини

кўрди. еди-ичди, ўйнаб-кулди. Куёв томон ҳам зўр тўй берди. Куёвжўраси тушмагур кўзи билан еб қўймади, қўймади.

Энди кўзи илинган экан, кимдир елкасига каттик тургди, чўчиб кўзини очди. Бошида қошлари норози чимирилган эри турарди:

— Туриб, онамга қарашсанг бўлмайдими? Етмишга кирган кампир музлаб, идиш-товоқ ювиб ётибди, сен бўлсанг, ялпайиб!..

Хона анча салкин эди, устига ҳеч нарса олмай ётиб қолган экан, бироз мизғиганигами, эти жунжикди. Эрининг юзига бир қараб, керишиб олди. Сўнг ўрнидан туриб ўтирди:

— Бунча ваҳима қиласиз? Қиз туғиб, киз узатган бойбичча ишлайди-да. Ичингиз ачиётган бўлса, ўзингиз ювинг ўша идиш-товоқларни.

— Хей-й! Ўзингдан кетма, хотин! — хотини жанжал қовлаб турган бўлса-да, ўзини босди. — Чой-пой қил, меҳмон келди.

— Уф-ф! — Нозиманинг ростакамига жаҳли чиқиб кетди. — Яна меҳмонми? Бу уйда тинчлик борми ўзи? Кечаги меҳмондорчиликнинг жойини тозалаб улгурмасингдан янгиси кириб келаверади. Тўйиб кетдим ҳаммаларингдан!

— Э-эй! Менга қара! — Сардорнинг жаҳли чиқиб кетди. — Сенга ўзи умуман одам иси ёқмайди. Есанг, ётсанг, солланиб қўчама-қўча юрсанг! Кун бўйи телефонга осилиб, онанг билан ғийбатлашсанг! Дангаса!

— Онамни тинч қўйинг, онамга тил теккизманг!

— Онанг билан қўшмозор бўл! — Сардор жаҳл билан хонадан чиқиб кетди.

Нозима анча вақт ўзига келолмай ўтирди. Зарда билан тўшакка чўзилиб ҳам олди, аммо

уйқуси бузилиб бўлган, чарчоғи ҳам бир қадар ёзилган эди. Ҳеч ким уни йўқлаб келмаслигига кўзи етгач, ўтириб-ўтириб ўрнидан турди-да, ошхонага ўтди. Қайнонаси жавраб-жавраб қозон қовлар, эри пиёла артар эди. У беихтиёр эшик ортида туриб қолди: «Майли, болам, майли. Икки боласи бор. Индама. Бир кун рўзғор ўзига қолса, одам бўп қолади». «Э-э, шуми? Ҳеч қачон ўзгармайди. Ўзгарса, шунча йилдан бери ўзгарарди. Сиз ўлиб кетсангиз, бу эшикдан на бир ошнам, на бир қариндошимни олиб кира олмасам керак. Чивинини қўришга эринади. Шу икки бола ёзиламан деса, балога қолади. Гўдаккиналар қўрққанидан сизнинг олдингизга келади. Ўзининг боласи ёқмаган одамга сиз билан менинг меҳмоним ёқармиди?» «Майли, болам, майли. Ҳозирча ўзим бор. Мен ўлиб кетсам, меҳмонларингни ресторанларда кутаверасан. Топмай ўтирган жойинг йўқ». «Э-э, она, қиркка кирсам ҳам шунингизни ҳайдаб, бошқа уйланаман». «Тавба де-е! Гулдай болаларингнинг бошига ўгай ота, ўгай она зулмини солмоқчимисан? Хотининг ҳали ёш, биров тўққизида бош бўлар, биров ўттизида ҳам ёш бўлар. Бўлади-да. Қилмайди эмас, қилади. Бир итфеъли бор, бир умр ҳамма нарсадан норози бўлиб юради. Бироз ношукур, шунча йил яшаб, бундан кейин ҳам бир умр яшаши керак бўлган уйга ҳеч меҳр қўймади. Фақат «онамникига» деб туради. Шунисига доғман, болам, майли, инсофини берсин!»

«Ха-а, уйлан! Илоё, уйлан! Мен ҳам сенинг ювиндингга зор бўлиб ўтирганим йўқ. Икки боламни ойда оёғим билан боқаман. Шу болаларнинг уст-бошидан ҳам қизғониб, йиғиб юр-

ган пулларимни синглинга ҳада қилиб юбординг. Аблах!» У шартта ортига бурилиб, ховлига чикди. Намхуш ҳаво ловуллаб қизиб кетган юзларига урилди. Хўлқаси тўлиб, йиғлагиси келди. Ховлининг адоғига қараб юрди. Қайнонаси уни деразадан кўриб қолди, шекилли, увиллай бошлади:

— Нозима-юв!

«Худди ҳеч нарса бўлмагандай, ҳеч нарса демагандай!»

— Ҳа? — норози тўнғиллади у.

— Соат беш бўлди, болалар ҳам боғчада илҳак бўлиб ўтиришгандир. Уларни олиб кел, болам.

Қайнонаси ҳар доим шундай қилади. Бир умр элни бошқарган аёл-да. Тулки! Бир гап айтса, эътирозга ўрин қолдирмайдиган қилиб айтади. Ҳозир: «Келин деган ҳам шунча ётадимми?» деганда, ҳаққи борми-йўқми, бир бобиллаб, хумордан чиқарди. Бу «болаларингни олиб кел» деяпти.

Бунга нима дейди? Бола ўзиники бўлса! У индамади, лекин барибир изига қайтмади. Индамай ховлининг адоғига ўтди. У ерда қайнотаси яхши кўрадиган жой бор. Болта ўтмаганидан кўп йиллардан буён дарахтлар орасида кўндаланг бўлиб ётган ўрик танаси. Қайнотаси кўпинча ўша ерда ўтириб чекади, ховлини томоша қилади, невараларига ўйинчоқлар ясаб беради. Бу ерни Нозима ҳам яхши кўради, ховлини йиғиштириб, супурганда, шу ерни ҳам супуриб қўяди. Куюк дарахт шохлари орасидан бу ерда ўтирган одам кўринмайди, аммо у ерда ўтириб, ҳам боғни, ҳам ховлини бемалол томоша қилиш мумкин. Унинг бироз эти жунжикди, боғнинг ичи салкин эди, ёқаларини кўтариб, қўлларини кўкраги устига

ковуштириб олди. Кўнгли жуда ғаш эди. Эрининг гаплари кулоқлари остидан ҳеч кетмасди. «Аблаҳ!» Тўйдан аввал ҳам хафа қилган эди: «Бунча ёпишдинг шу бриллиантга! Бриллиант тақиб юрган бойбиччанинг қизимисан?!»

Юзига тарсаки тортиб юборгандай бўлди. Буларнинг ҳар гапи икки бошли тўқмоқ. Тўқмоқнинг бир учи унинг бошига тегса, бир учи, албатта, онасининг бошига мўлжалланган бўлади. Тўғри, унинг онаси олмос тугул ёқут ҳам тақмаган. Лекин онасининг йўли бошқа, замони бошқа. Саккиз бола билан қандай ўзига қарарди шўрлик? Бу эса шунча ойликчининг ичида яшайпти. Озгина эркинлик беришса, ҳамма нарса олиши мумкин. Аммо қайнонаси ҳамманинг пулини ҳисоб-китоб қилиб, ҳали таъмир бошлаб юборади, ҳали гилам кўтариб келади, ҳали сигир савдо қилади. Унинг кичкинагина маоши ҳам шу катта-катта харажатлар ичида қумга сингган сувдек сингиб, йўқ бўлиб кетади. Шу харажатлардан қисиб-қимтиб йиғиб юганини!

— Нози, Нозимаюв-в!

Қайнонаси яна чақира бошлади. «Уф-ф!...» Афтидан бокқа кириб кетганини кўрган, шекилли. У индамай ўрнидан туриб, дарвоза томон юрди. Энди бормаса, қўймайди.

...Болаларнинг косачаларидаги овқатларини бидонга ййғаётган боғча опа уни кўриб, ғалати бўлиб кетди. Хижолат бўлганини сездирмаслик учун кулиб, ўзини оклашга тушди:

— Ҳаммаси денг, бойваччаларнинг боласи. Боғчанинг овқатини емайди. Емасанглар еманглар, дедим. Товуқларим бир мазза қилсин.

Аёлнинг ялтоқланиши ғашини келтирди. Бир гап қилиб, чақиб олай деди-ю, яна индамади. Йўлда ўғлидан сўради:

— Нима овқат беришган эди?

Ўғил бурнини жийирди:

— Гуручли овқат. Гуручларининг орасида чўплари, тошлари ҳам бор. Егимиз келмади.

— Мен едим, корним роса очкаб кетган эди. Ҳаммасини еб қўйдим, — деди қизчаси онасининг мактовидан умидвор бўлиб.

— Қандай единг, чўплари, тошлари бўлса?

— Чўплариниям еб қўйдим. Мен чўпларни ҳам ея оламан, — яна мактанди қизча.

«Шугиналаримни товукларга бериладиган хўрақларга тенг қилиб ишлайман. Топган пулим кимларнинг қунига ярайди».

Ёнларидан ғизиллаб ўтган машина йўл ўртасида қўлмак сувини шалолатиб, уларнинг устига сачратиб ўтиб кетди. Ян-янги халатига лойқа сув чапланди. Яна эрини ёзғирди: «Беш дақиқалик йўл! Меҳмонларининг оғзига қараб ўтирмасдан, болаларни машинада олиб келса бўларди! Йўқ, у онасини хафа қилиши мумкин эмас. Хотини, болалари нима бўлса бўлсин. Онасининг дили ранжимаса бўлди!»

Қайнонаси меҳмонларини кузатиб бўлган шекилли, қўлларини белига қилиб, дарвоза олдида турган экан.

— Боғчага кетган-кетмаганингни билмай, энди ўзим борсамми, деб турган эдим.

Болалар момосига ёпиша кетди.

— Момо-о! Аммам келдими?

— Аммам уйдами?

— Энди аммангнинг уйи бошқа ёқда. Энди ўша ёқда яшайди.

— Нега, нега?! Нега аммам бизни ташлаб кетади? Мен ҳам аммамаңикига бораман! — Санжар ерга чўнкайиб ўтириб олганча йиғлай бошлади.

— Тур-э, тентак! — Нозима боласининг қилигидан аччиқланиб, костюмининг елкасидан тортиди. — Тур, бор, кийимларингни алмаштир!

Санжар ўрнидан туриб, онасига ёпишиб, юмдалай кетди:

— Ҳаммаси сизни деб бўлди. Сиз аммамни ёмон кўрардингиз, у шунинг учун кетиб қолди.

— Нима? Нима дединг?! — Нозима ўғлининг юзига қарс эткизиб тарсаки тортиб юборди. Бола мувозанатини йўқотиб, чайқалиб кетди. Қўрққанидан бошини билаклари орасига яшириб, ўтириб олди. Нозима уни бир тепиб, ховлига ўтиб кетди: «Юзинг курсин, сендай боланинг!»

Робия хола турган жойида тахтадек қотиб қолди: «Бу келин чиндан ҳам қутурибди». Санжарнинг миттигина вужудига ҳар зарба текканда худди ўзининг елкаларига камчи тушгандек бир сесканиб, то изиллаб йиғлаб қолган болани бағрига олгунча қалтираб қолди:

— Хай, эси йўқ болам-а, нима қиласан онангга гапириб? Амманг йўқ бўлиб кетмайдими? Сенга амма нимага керак?

Бошқа нима ҳам десин? Бир нарса деса, бу келиннинг ҳамиша тугуни тайёр. Онаси ҳам беўй хотин. Ҳеч қачон: «Икки болали бўлдинг, энди сабрли бўл», демайди. «Кел, болам, тор қорнимга сикқан, кенг уйимга ҳам сиғасан», дейди. Буёғи ўғил ҳам тўнини тескари кийиб турибди. Ҳозир бир нарса деса, ҳеч ўйлаб ўтирмайди: «Она, олдини қайтарманг, кетса, йўқолсин. Қачонгача шундай яшаш мумкин? Унга на сиз ёқасиз, на бирон қариндош-уруғим. Фақат мен бўлсам. Мен ҳам тилсиз-жағсиз, кундузи пул топиб, кечкурун идиш-товоғини юви-иб ўтирсам! Э-э!.. Чарчаб кетдим, она!»

Айвонда яна телефон жиринглади. Кимдир симини улаб қўйган шекилли. Яна Нозима тўғри келди. Дарвоза олдидаги можаронинг қаҳри билан ўқдек учиб хонасига ўтиб кетаётган эди, атрофга хавотир билан бир қараб олиб, қўрқибгина гўшакни олди:

— Алло, эшитаман.

Гўшакдан қўшиқ эшитилди:

— Энди мен кўнглимни узолмайман, ҳижронли кунларни чўзолмайман...

Зим-зиё кўнгил уйининг дарчасидан бир қатим нур сизиб киргандай бўлди. Атроф ёришиб кетди. Ҳузур қилиб чуқур нафас олди, аммо бу қўшиқни охиригача эшита олмайди. Афсус... У бир сўз демай, гўшакни ўрнига қўйди. Болаларини эргаштириб хонасига кириб кетган қайнонасининг эшигига кибрли қаҳр билан бир қаради-да, телефоннинг симини узди. Сўнг ҳовлига чикди. Фарбга қараб оғиб бораётган баҳор қуёши ҳам унинг кайфиятига монанд бесаранжом ҳовлига майин нур сочиб турарди. Ошхонага кириб, ювукли-ювуқсиз идиш-товоқлар уюлиб ётган столнинг ёнбошида осиелиқ турган пешбандини олиб, олдида боғлади. Газ ўчоқда бир човгум сув қайнаб турган экан. Ҳамма идиш-товоқларни аввал ишқорлаб, сўнг иссиққина тоза сувда ювиб-артиб, токчаларга жойлади. Сўнг столларни, газ ўчоқни ялтилатиб артиб, ошхонани ҳам супуриб чикди. Ҳовлини супура бошлаганда, эри уйдан чиқиб, стол-стулларни бир четга тахлай бошлади.

Қуёш сўнгги нурлари билан уфқни лола рангга бўяганда бедапояга ўрнатилган қозон-ўчоқлардан қолган кул изларини айтмаса, ҳовли яна осойишта ҳолига қайтган эди. Эру хотин бирга ишлашган бўлса-да, бир-бирига бир оғиз ҳам гап

ташламади, бунга ҳар иккаласида ҳам заррача рағбат, хоҳиш йўқ эди. Нозима ҳар-ҳар замон қандайдир интиқ хавотир билан телефон турган айвон деразасига қараб-қараб қўярди. «Ишқилиб, биронтаси яна телефонни улаб қўймасин-да. Бу йигит мени қиз бола деб ўйладимикин? Топган қўшиқларини қаранг». Шундай ҳаёллар билан ғимирсиб юриб, баъзан эрига қўзи тушиб қолар, унинг уюлган ковокларини кўриб, яна асаби бузиларди: «Ҳа, ҳамма менинг эримдек соқов қарға эмас-да! Онам ҳам ўлсин, «бой-бой» деб шуларга берди. Бой эмиш, қачон қарасанг «вой-вой». Шунинг ҳам кўнгли бор, деб бирон нарса қилиб беришнинг ўрнига, «Ҳали ойлик олмадингми?» деб ўтиришади». Болаларнинг уст-боши, боғчаси-ку, тўлиқ унинг елкасида. Маош теккан куни индамай болаларини бозорга олиб чиқади-да, бош-оёқ кийинтириб қайтади. Қайнонаси урушмайди-ку, лекин бир тўнғиллайди: «Болаларнинг эски-туски ичида катта бўлгани яхши, кўз-пўз тегмайди. Ҳали катта бўлишса, кияверишади». Баъзан ўзича хижолат ҳам бўлиб қўяди: «Болам, рўзғор деган ҳеч тўлмайдиган ғор бўларкан. Бир умр эру хотин ташиб-ташиб тўлдира олмаган эдик. Энди Сардор билан сен қўшилдинг. Харажату орзу-хаваслар ҳам шунга яраша ортди. Майли, болам, Шоҳистани узатиб, эсон-омон эгасига топшириб олайлик, кейин топганимиз ўзимизники. Ёймиз-ичамиз. Қимматбаҳо кийимлар оламиз. Санаторийларга борамиз». — деб қолади. Нозима бу гапларга сира ишонмайди. Шу кампир тирик турса, ҳеч қачон эшқакни уларнинг қўлига бериб қўймайди. Ҳали у, ҳали бу харажатни ўйлаб топаверди. Ҳар йили нимадир қуради, кейин ўзи фахрланиб юради.

«Ўшанда ҳам бир нарса чикиб қолади», деб тўнғиллайди Нозима. Кампир эса кулади: «Тирик одамнинг орзу-хаваси тугармиди? Бир кун ўлиб кетсам, мен тежаб-тергаб қурдирган бу ҳовли-жойларда маза қилиб яшайсизлар. Ўшанда мени эсламайсизлар ҳам». «Ким аввал ўлиши ёлғиз Аллоҳга аён. Одамзод бугунини ўйлаб яшаши керак», яна тўнғиллайди у. Унинг бу уйдагиларнинг раъйига қарамай қўйганига қўн бўлган. Бошида ҳамманинг кўзига қараб турарди. Ичи йиғлаб турса ҳам, жилмайиб юрарди. Бу жуда оғир эди. Шу японлар бир умр табассум билан, тавозе билан юриб, қийналиб кетса кераг-ов, деб ўйлар эди ўз ҳолига ўзи ачиhib. Шу минғир-синғир кампир билан шу қозон-товоқ умрбод бўйнига тузхалта қилиб осилганини англаб етган кун жуда сиқилиб кетди: «Э-э, бор-э!» ва юзидаги табассумни кераксиз буюм мисол илиб отди. Бу ёқда онаси ҳам бир нарса деса: «Болам, камбағалсан деб хўрлашларига йўл қўйма. Ҳеч иккиланмай қайтиб келавер. Қўлингда дипломинг бўлса, болаларингга ўзим қарайман. Ҳеч замонда хор бўлмайсан», — дер эди. Одамзод гапи кўр ейишини, атрофдагиларнинг нозик жойини билса, истаса ҳам ўнг гапини айта олмай қолар экан. Бу миянғи кампир эса невараларини жуда яхши кўради, чин тўлганда бир тошмаса, жим!.. Ҳатто ўғлига ҳам бир оғиз бир нима демайди. Шундай бўлгач, унинг ўзини йиғиштириб олишга ҳаракат қилиши шартми? Ўзи, умуман олганда, ҳаёт унинг учун жуда ёқимсиз машғулотга айланди: на уйда рўшнолик бор, на ишда! Одамларнинг уйи ғурбатхона бўлса, ишга бориб, кўнглини ёзиб, яйраб келади. Буларнинг мактаби ҳам жиннихонанинг ўзи! Ҳамиша юраги зирқиллаб ишга боради, бир амаллаб дарсини тугатгач, яна юраги зирқиллаб уйга қайтади.

* * *

Одатда тўй ўтказганлар ишга чиққанларида тўй дастурхонидан катлама-патир, қанд-курс, иссиқ-совуқ ичимликлар дегандай, бир тугун қилиб борарди. У ҳам ҳеч бўлмаса ўзининг «тилчи»ларига ул-бул қилиб борай деди-ю, яна юрагига сизмади. У ишга борганда, ўқитувчилар хонасида ҳеч ким йўқ эди. Гир теварагига қинғир-кийшиқ ўриндиқлар териб чиқилган катта хонанинг ўртасида беўхшов қўққайиб турган узун столнинг бошида унга ёпилган сиёҳранг ёпинчикқа бир зум тикилиб турди-да, журнални ҳам олмасдан хонадан чиқди: «Ишга чиқдим деб ўринбосар хонимга бир оғиз айтиб қўяй».

Қабулхонада компьютерга тикилиб ўтирган котиб йигит уни кўриб, сапчиб ўрнидан турди:

— Келинг, опа!

Нозима овоз чиқармасдан директорнинг хонасига ишора қилди: «Шу ердами?» Котиб эса ўринбосарнинг хонасини кўрсатди: «Бу ёқда». «Уфф!...» Бир умр шундай!.. Қачон қарасанг, бирга ўтиришади. Муаммонгни ҳам, узрингни ҳам бирга эшитишади! Индамай ортига бурилган эди, ичкаридан «Ки-им?» деган шанғиллаган овоз эшитилди. Котиб «иложсизман» дегандек унга бир қараб, ичкарига товуш берди:

— Нозима опа келган эди.

— Кирсин.

Опа — эти қочган қоп-қора юзининг ярмини ялтироқ гардишли кўзойнак ёпиб олган ўринбосар аёл хонанинг тўрида, бир уюм қоғозлар ортида чиройли финжонда буғланиб турган хушбўй қахва ҳўплаб ўтирарди. Қахва шунчалар тотлимиди ё ҳамсухбатидан бирон ширин сўз эшитганми, унинг кўзлари масрур сузилиб турарди:

— Кел, Нозима!

Опадан қуйирокда ўтирган директор унга қараб ҳам қўймади, индамай қаҳвасини ичаверди: «Хонимчасидан кўрқди!»

— Келдим, — бемахал кириб қолганидан хи-жолат бўлди у. — Ишга чиқдим деб бир оғиз айтиб қўяй, дегандим.

— Яхши, тўйларни яхши ўтказиб олган бўлсанг, энди ғайрат қилиб ишла. Бугун мактабимизга вазирликдан одам келаркан, — унинг кўзларига синовчан табассум қалқди. — Бир чиройли дарс ўтиб бермайсанми?

Нозиманинг ранги ўчиб кетди: «Хатто конспект ҳам ёзгани йўқ. Кўргазма ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Бир ҳафтадан буён тўй ташвишлари билан юриб, журналлар ҳам тўлдирилмаган. Бу... нархини ошириш учун жўрттага қармоқ ташлаяпти. Ялиниб, жилпанглашини истаяпти!» У зўрға қаҳрини ичига ютди. Ҳамон илжайиб турган Опанинг кўзларига илтижо билан қаради:

— Розиман, фақат бошқа сафар! — бирдан ич-ичида нимадир узилиб кетгандай бўлди. На ўзининг, на атрофдагиларнинг ҳурматини қила олмаган бир енгилтак аёлнинг олдида чорасиз, ожиз одамга айланганидан уялди. — Бир ҳафтадан бери тўй ташвишлари билан юриб...

— Айбини бўйнига олади ҳам, яхши! — боядан бери гапга қўшилмай ўтирган директор унга қаҳр билан бир қараб, чақиб олди.

Нозима индамади.

Опа маънодор танглай қоқиб, бош чайқади:

— Майли, боравер.

Қабулхонада ғазнабонга дуч келди:

— Бердикулова! Как раз сизни излаб юрган эдим. Сиз тўйлаб юрган кунларингизда биз учта

комиссия кузатдик. Бугун яна комиссия келар экан. Икки минг сўмдан саккиз минг сўмга қўл кўйинг.

У узундан-узок рўйхатнинг бош-охирига қараб ҳам ўтирмади: «Кафанликларингга буюрсин! ғазнабон кўрсатган жойга индамай имзо чекди.

— Э-э, раҳмат опа! Ҳамма сиздай мард бўлса экан. Арзимаган икки минг учун ётиб ёқалашади-я, одамлар...

Биринчи соати 7«а» да эди. Бу синфга ҳамма ўқитувчилар ҳайиқиброқ киради. Чунки синфга фақат бадавлат одамларнинг болалари йиғилган. Уларга ҳар йили энг яхши синфхона, энг мулоим ва тажрибали ўқитувчилар ажратилади. Аммо ўша яхши ўқитувчилар ҳам уларга ҳеч қачон ошиқча гап қила олишмайди, аксинча, ота-онасидан қўрқиб, баъзилари дурустроқ совғасалом умидида уларга очикдан-очик хушомад қилишади. Чунки ҳокимнинг ҳам, прокурорнинг ҳам, бозорқўмнинг ҳам боласи шу синфда. Бу болалар учун дуппа-дуруст бир муаллимни бадном қилиш ёки орадаги тафовутни унутиб ялтоқланиб ташаккур билдирар даражада қимматбаҳо совға келтириш ҳеч гап эмас. Нозима эса улардан сира қўрқмайди, совға ҳам кутмайди, олиб келишганда ҳам олмаган: «Ордона қолсин!» Фақат бир парча болаларнинг эғнидаги энг сўнгги урфдаги қимматбаҳо кийимларга қараб, ичи ёниб кетар эди. Ўзи камхарж оилада ўсган эди, энди бой оилага тушиб ҳам ўқувчиларича кийина олмас. Синф уни одатдагидек шовкин-сурон билан қарши олди, уларнинг саволларга кўмиб ташлашлари учун жиндеккина баҳона керак:

— Малим, тўй яхши ўтдими?

— Шохиста опа чиройли келин бўлдимми?

— Нечта машина келди?

— Куёв чиройли йигит эканми?

Нозима синф журналини кўксига босганча бир оғиз бир нарсa демасдан кошларини чимириб, доска ёнида болаларнинг тинчишини кутиб тураверди.

Дўстона мулоқотга эриша олмасликларига кўзи етган болалар аста-секин тинчиб қолди. Шунда ҳам орка партада ўтирадиган бир-икки бетамиз: «Нега кайфиятинг йўқ, а?», «Сени кимдир хафа қилганга ўхшайди, айт, ким хафа қилди?» — деб бир-бирларига пичинг отишди.

Нозима бу пичингларни эшитмаганга олди: нима ҳам дейди, бу бетамиз андишасизларга?!

Дарс бошланди.

— Хўш, ўтган дарсда қандай мавзу ўтилган эди?

— Мен айтай, — ўрнидан сапчиб турди биринчи партада ўтирган бозорқўмнинг ўғли.

— Қани, Мирзаев?

— Ўтган дарсда тўй бўлган эди, — у жавобни дўндиргандек мутлақо жиддий оҳангда гапирди.

Синфда дув этиб кулги кўтарилди.

Факат Нозима кулмади.

— Ўтир, Мирзаев, яна бир марта шундай қоникарсиз жавоб берсанг, қоникарсиз баҳо журналга ҳам тушади. Хўш, сизларнинг эсларингдан чиққан бўлса, мен сизларга қарашиб юбораман. Тўйгача бўлган дарсимизда «равиш» ҳақида гаплашган эдик. Қани, Жаҳонгир, — ҳали юзидаги мамнуният ифодаси тарқамаган бозорқўмнинг ўғлини доскага чикарди. — Равиш деб нимага айтилади? Иккита гап тузиб, таркибидаги равишни топиб бер.

Жаҳонгир бироз каловланиб қолди:

— Малим, мен бу мавзуга ўтган дарсда тайёрланиб келган эдим. Бугун эсимдан чиқиб қолди.

— Кеча ўқиган нарсамиз бугун ёдимиздан чиқиб кетса, ўқиганимиздан нима фойда? Сиз шундай ўқишингиз керакки, ўрганганларингиз бир умр эсдан чиқмасин. Ўтир, икки! — у журналга ҳам «2» қўйиб қўйди.

— Сайфиддинов, — энди прокурорнинг ўғлини доскага чиқарди — қани, равишнинг қоидасини сен айт-чи!

Бола бироз ерга қараб турди-да, сўнг муқаррар журналга тушадиган «2» нинг олдини олмоқчи бўлди, ўзича исён кўтарди:

— Малим, мен ҳуқуқшунос бўлмоқчиман. Менга равишнинг қоидаси умуман керак бўлмайди.

— Жуда яхши, Сайфиддинов, сен ҳуқуқшунос бўлавер. Аммо шуни билиб қўйки, ҳуқуқшунослик институтига топширадиган шаҳодатномангда ўзбек тили фанидан ҳам баҳо бўлиши керак. Бу баҳо эса шу фандан олган билимингга қараб қўйилади. Равишни билмайсанми, ўтир, «2»!

Синфга сув қуйгандек жимлик чўкди. Ҳар доим кимнидир масҳара қилишга шай чехраларда қовоқлар уюлди, қошлар чимирилди: «Шошмай тур, хали кўрасан!», «Худога шукур, менадан сўрамади», «Бугун ҳақиқатан ҳам кайфияти йўқ. Эри билан урушганми?», «Директордан гап эшитган бўлса керак»...

— Хўш, дарсга тайёрланиб келган бирон одам борми? Йўқ! Демак, қолганларга оғзаки «2», янаги дарсда бу бахони тўғирлашларинг керак. Акс холда, бу «2»лар журналга тушади. Энди, янги мавзуга ўтамиз...

Нозима бу синфнинг унга нисбатан «чегара»ни босиб ўтишига ҳеч қачон йўл қўймаган. Болалар ҳам ҳамиша ҳаддини билишарди. Бугун Нозиманинг руҳиятидаги тушкунлик, болаларнинг кайфиятидаги баҳорий кўтаринкилик тўқнашиб, ана шундай дилхираликни келтириб чиқарди.

Катта танаффусда ҳовлиқиб Мастура дугонаси келди.

— Опа шу йил бир тўйиб сумалак емадим, дебди. Наврўзда ҳам ўтирмаган эдик. Сумалак қилинар экан, ҳар бир кишидан йигирма минг сўмдан йиғишмоқчи. Қўшиласанми?

— Ё, тавба, — Нозима ёқасини ушлади. — Йигирма мингдан юз ўқитувчининг пули икки миллион бўлади. Икки халта ун юз минг бўлса, қолган бир миллион тўққиз юз минг сўм пулни нима қилар экан бу еб тўймаслар?! Бировнинг ҳақидан ҳеч ҳазар қилишмайди-я, ноинсофлар!

— Қўйсанг-чи, осмондан тушгандай гапирасан-эй. Ахир, сумалак бир кеча-кундуз қайнайди. Кечки пайт базм дастурхони ёзилар экан. Тан-дир-кабоб, кола, фанта, дегандай.

Базмни эшитиб, Нозиманинг баттар орқаси тутди:

— Қўй, дугона! Ўша даврада ўтириб, яна бир марта хўрланишни сира ҳам истамайман.

— Нозима, қўйсанг-чи! Мен ўша катта оғиз бойбиччалар билан уларнинг лаганбардорларига умуман эътибор қилмайман. Муштдеккина қорним бор, бир бўлак пишлоқ билан бир ликоп салат есам ҳам тўйиб қоламан. Кейин маза қилиб ўйнайман. Сен бундай бўлма. Ҳамма нарсадан қир ахтараверсанг, ўзинг ҳам қирланиб қола-сан.

Нозима чукур хўрсинди:

— Мен бошқача бўла олмайман, беихтиёр ўша бойбиччаларга, уларга алохида ташилаётган сергўшт, ёғли-ёғли таомларга қарайвераман. Уларнинг тўрда ўтириб олиб, бизнинг ризқимизни е-еб, яна бизга беписандлик билан қараб ўтиришларини кўргани кўзим йўқ. Хатто, уларнинг дастурхонига қўйиладиган идиш-товоқлар ҳам бизникидан бошқача, қимматбаҳо бўлади.

Аслида Нозима юз карра ҳақ эди. Бу мактабда одамга эрининг мартабаси, уст-бошига қараб муомала қилишар эди. Шунга қараб муаллимлар гуруҳларга бўлинган. Амалдор, пулдор кишиларнинг хотинлари бир гуруҳ, дунёни сув босса тўпиғига чиқмайдиган ёшлар бир гуруҳ, Нозима билан Мастурага ўхшаш ўртамиёналар бир гуруҳ. Шубҳасиз, хамиша ҳар қандай давранинг тўри, эътибори бойбичча хонимларники эди. Директор ва ўринбосар опа, яна бир-икки ёши ўтиб колган «закунчи» ўрис-татар муаллималар ҳам уларнинг ёнида эдилар. Уларга ҳаммани муҳокама қилиш, ҳаммага танбех бериш ҳуқуқи берилган. Ҳамма улардан қўрқади, ҳамма уларга хушомад қилади. Бир куни Нозима тўртта узук тақиб келган эди. Эри ички ишларда қандайдир катта лавозимда ишлайдиган тошкентлик ойимча уни атай ёнига қақриб, танбех берди:

— Нозимахон, бу нима юриш? Ҳаммаёғингиз тилло бўлиб кетибди-ку. Бу ер тўйхона эмас, мактаб! Сиз эса отарчи эмас, ўқитувчисиз, — аёлнинг чимирилган пайваста қошлари, кишига ўқдек қадалувчи сурмали кўзлари, бағбақалари ҳам зеб бўлиб турган ажинсиз оппоқ юзлари, хуллас, бутун турк-тароватидан чак-чак этиб захар томиб турарди. Нозима беихтиёр унинг каттакон олмос кўзлари ловуллаб турган зираги билан узугига қаради.

— Бундай узуклар кимда йўқ, балки менда бир ховучи бордир. Бор деб, боримизни бармоғимизга илиб, ўқувчиларнинг олдида ялтир-юлтир қилиб юришимиз шартми?

Аёлнинг қаҳрли кўзлари олмосдан ҳам ўткир эди, Нозима қип-қизил ёқут кўзлари бақрайиб турган узуклар тақилган қўлларини тиззалари орасига олди. Унинг ноўрин каттачилигидан қаҳри келди, аммо ўзи неча йиллардан бери интилиб ета олмаган тақинчоқлар кулоқ ва бармоқларида ялтиллаб турган аёлга ўтказиб бирон нарсая дея олмади.

Ўша кунги мулоқотдан сўнг неча пайт ўзига келая олмай юрди. Ўша «тергов» эсига тушса, ҳалиям мазаси қочади.

— ...Йўқ, дугон, мен бу базмга қатнашмайман.

— Қатнашсанг, қатнашмасанг, ойликдан йигирма минг ушлаб қолаверади. Ундан кўра қатнашайлик. Еб-ичиб, ўйнаб-кулиб...

— Мен, барибир, қатнашмайман.

Унинг бунчалар қайфиятсиз эканлигига дугонаси ҳайрон бўлди:

— Нима бўлди? Яна қайнонанг билан жиқиллашиб қолдингми?

— Э-э... йўқ! Ўз-ўзимдан сиқилиб кетаяпман.

— Сен ўзинг тилчи бўлсанг, бошқаларга нисбатан тарбиявий нарсаларни кўпроқ ўқийсан. Шуқур қилишни ўрганиш керак. Нима дейди, ҳикмат излаганга ҳикматдир дунё, ғурбат излаганга ғурбатдир дунё. Бошингда эринг бўлса, болаларинг бўлса! Қасрдек уй-жойинг бор. Қайнонанг ҳам ёмон хотин эмас.

— Жонимга тегиб кетган ҳаммаси. Минг яхши хотин бўлса ҳам ҳар кун пешонангда бир киши қараб турса, тўйиб кетасан. Ҳар кун бир хил ҳаёт: иш — уй, уй — иш, супур-сидир, пишир-қуйдир,

юв-чай, дарс, конспект — жонимга тегди ҳаммаси. Ҳеч тинмайсан, лекин ҳеч биринг икки бўлмайди. Ўрни келганда, бир ўқувчингча кийина олмайсан.

— Э-э, қўй-е! — уни астойдил уришди Мастура. — Бугун чап ёнинг билан туриб келгансан шекилли. Шукур қил, дугон. Қаноатда гап қўп. Мана мен, ҳиқ-ҳиқлаб эримни Россияга жўнатдим, энди еганим ичимга тушмайди. Юбораётган пуллариям кўзимга кўринмайди. Айникса, кечкурун овқат маҳали болаларимнинг кўзига қарашга уяламан. Ҳаммаси соғинган. Пулимиз ошиб-тошиб ётмаса ҳам бош эгамиз бор эди, бағримиз бутун эди. Ўйлаб қарасам, эримнинг қорасиям қора тоғ экан. Энди «Соғмикин? Тинчмикин?» деб ҳиқиллаб умрим ўтаяпти. Қўнғирок қилиб қолса, дунё топган тентакдек суюниб кетамиз.

— Лекин эрим пул топаман деб Россияга кетса, мен сира хафа бўлмас эдим!..

Дарслари тугагач, икки дугона бирга чиқишди. Айни пешин бўлгани учунми, ҳаво исиб кетган, «Азиз момо»нинг уч кун олдинги қаҳридан номнишон қолмаган. Бироз кечикиброқ гулга кирган бодомлар яна тўй саргузаштларини, қўшиқчи куёвжўрани ёдга солди. Мастура ётоқ мебели олган экан. «Бир кўр-чи», деб уйига бошлади. Чокқина ховлидаги сокинликка ҳаваси келди:

— Қандай маза! Уйингда ошпкча одам йўқ. Хохласанг ётасан, хохласанг турасан. Қайнона-қайнота эмас, эримни ҳам кўргим келмаяпти. Бизнинг уй штаб! Бировини қузатсанг, иккинчиси «ассалому алайкум» деб келиб туради. Шундай чарчаб кетдимки! Болаларим қўшнининг боласини эргаштириб келса ҳам ёкмайдиган бўлиб қолган. Қанн икки хоналигина уйим бўлса!.. Ётсам, тур-

сам, ўзим истаган ишни қилсам!.. Биров менинг кун тартибимни тузиб бермаса!

— Бунинг ҳеч иложи йўқ. Бандаларининг кун тартиби бир умрлик қилиб Аллоҳ томонидан тузиб қўйилган бўлади. Масалан, тонг отади, биров «тур» демаса ҳам, ўзингнинг эҳтиёжларинг учун турасан. Қорнинг очади, овқат қиласан. Овқат қилиш учун масаллиқ керак, масаллиқ топиш учун эса каердадир ишлаш керак. Хуллас, ўша қайнона-қайнота бўлмаса ҳам, тирик экансан, тирикчилигингни қилаверасан.

— Барибир!.. Ҳеч бўлмаса, бировнинг назоратида эмас, ўзинг учун, ўз ихтиёринг билан қилсанг, у бошқача бўлади.

— Қўй-е, дугон, душманларинг ҳақида гапиргандай гапирма.

Мастуранинг мебели жуда чиройли экан. Қўшниси болаларини боғчадан олиб келиб берди, у овқат қилди. Ҳеч уйига қайтгиси келмади, шу ерда кечгача қолиб кетди. Қайнонаси билганини қилсин, ўғлининг қайта уйлангиси келаётган бўлса, овқатини ҳам ўзи қилиб есин. Болаларни қайнотаси олиб келади.

Эртаси куни биринчи соатдан директор чақиртираётганини айтишди. Кеча айтган гапи ёдига тушиб, қўнгли беҳаловат бўлди: «Менга комиссия олиб кирманг, деб дурустроқ илтимос қилсам бўлар экан».

Одатдагидек директор Опанинг ёнида экан. Одатдагидек саломига алик ҳам олмади. Опа эса бирдан бобиллаб кетди:

— Эй, сен нима қилиб юрибсан? Бутун бошли бир синфга «2» қўйишга нима ҳақкинг бор? Ўзингга ҳам баҳо қўйганмисан? Бутун синфдан бирон болага «2» дан зиёд билим бера олма-

ган муаллимнинг баҳоси «1» бўлади, билдингми? Сенларнинг шунча комиссияларингга пеш бўлиб юрганим камлик қилгандай, энди прокурорнинг олдида тик туриб, сўроқ беришим керак.

Нозима кўзларини чакчайтириб, оғзидан тупук сачратиб бакираётган Опага қараб кўрқиб кетди. 7 «а» га қўйилган «2» лар анчадан сўнг ёдига тушди:

— Опа, у синф... — синфнинг уни қандай масхара қилганини айтиб, ўзини оқламоқчи эди, Опа гапини бўлди:

— Олдимга туш, сени прокурор чақираяпти!

Унинг оёқларидан жони чиқиб кетгандай бўлди, лекин бирдан қайсарлиги тутди:

— Менинг дарсим бор, болаларни ташлаб кета олмайман.

— Ҳей! — сумкасини қўлтиғига қисиб, олдинга тушган Опа ортига қараб бир ўшқирди. — Олдимга туш деяпман сенга!

Энди тайсаллашнинг фойдаси йўқ эди. Синфхонага кириб, сумкачасини олиб чиқди.

Прокурор — сочларига оқ оралаган, лекин лўппи юзларидан ҳали қирққа ҳам кирмагани кўриниб турган ёқимтойгина киши экан. Ям-яшил гилам тўшалган кенг хонасида нозик ҳидли фаранги атирнинг хушбўй иси кезиб юрарди.

— Хўш, мухтарама Бердикулова сиз бўлсангиз керак-а? — биринчи бўлиб унга қўл узатди прокурор. — Қани, ўтиринглар-чи? Аҳволлар яхшими? Бизнинг болалар сизни қийнаб қўймаяптими?

— Йўғ-э, Абдурашид ака, сизнинг болаларингиздек бола борми мактабда? Сизнинг болаларингиз мактабимизнинг фахри-ку. Улар буни эмас, бу ноўрин талабчанлик билан болаларни қийнаб

юради баъзан, — унинг ўрнига жағи-жағига тегмай ялтоқлана кетди Опа. — Ўзиям қилган ишидан пушаймон, кечирим сўрагани келдик.

Прокурор Опага мамнунлик билан бир қараб қўйди-да, яна Нозимага юзланди.

У ёнбошда турган темир шкафни шарақлатиб очди-да, қора елим қоғозга ўроғлиқ муштумдай нарса олиб, Нозиманинг сумкасига солиб қўйди.

— Сиз... нима қилаяпсиз? — ҳайрон бўлди Нозима.

— Кеча йигитлар бир аёлни ушлашган экан. Ўша аёлнинг сумкасидан чиқди бу қора ажал. Кўрсангиз бинойидай аёл... Ўзини қамоққа олишди, буни ашёвий далил сифатида олиб қўйгандим.

— Мен уни нима қиламан?

— Сиз?... — қулди прокурор. — Ҳозир иккита милиционерни чақириб, сизни текшириб кўришларини сўрайман. Сумкангиздан манови матоҳ чиқади. Опангиз эса жиноий ҳаракатни асослаб ёзилган баённомага кўл қўяди. Ўқитувчи, аёл, она эканлигингиз инобатга олинган тақдирда ҳам, сизнинг барча орзуларингиз, келажагингиз барбод бўлади.

— Ие, мен!.. — Нозима шошиб сумкасига ёпишди.

Прокурор уни охистагина нари суриб қўйди, унинг қўллари жуда бақувват эди:

— Шошманг! — кескин буйруқ берди у, сўнг сумкага солинган тугунчани олиб, яна темир шкафига солди. — Энди ўтиринг, мана сумкангиз.

Нозима сеҳрлангандек бўлиб ўриндикка чўкди. Прокурорнинг ўткир нигоҳларига дош бера олмай, ерга қаради.

— Лекин мен бундай қилмайман. Мен ҳар қандай инсоннинг орзусини ҳурмат қиламан, қўлимдан келганча ўша орзусига етишишига ёр-

дам бераман, ҳеч бўлмаса, ҳалақит бермайман. Болаларимизнинг ота-оналарига қиладиган энг зўр совғалари бу — уларнинг баҳоларидир. Менинг ўғлим етти йилдан бери бирон марта «4» баҳо ҳам олиб кўрмаган эди, ўзича менга қизил шаҳодатнома совға қилишни орзу қилиб юрган экан. Сизнинг кайфиятсизлигингиз бир мурғак қалбнинг беғубор орзуларини чилпарчин қилди.

— Йўк, Абдурашид ака, уни тўғрилаймиз. Янги журнал олиб, қайтадан ёзиб чиқамиз, — шошиб-пишиб топағонлик қилди Опа.

Прокурор Опага қарамади ҳам.

— Хўш, ўқитувчи сифатида мана шу ҳаракатингизни нечага баҳолаш мумкин? Қани, ўзингизга ҳам баҳо қўйинг-чи? Сиз ўқитувчисиз, сиз боланинг қалбида янги орзулар туғилишига сабабчи бўлинг, бор орзулар томирига болта урмасдан. Шундай ўқитувчилар бор — каттанинг боласи деб фақат хушомад қилади, натижада болани талтайтириб юборади. Яна бир тоифа ўқитувчилар бор — амалдорларнинг болаларига ота-онасининг ҳавоси билан бурни кўтарилган, деб нафратланиб қарайди. Хушомад ҳам, нафрат ҳам керак эмас. Бола — кимнинг фарзанди бўлишидан қатъи назар, ўқувчи. Унга сиз билимдан аввал меҳр беринг. У билан, мен ўқитувчиман, деб масофа сақлаб гаплашманг, аксинча, дўст бўлинг. Мен жуда қаттиққўл прокурорман, лекин болаларимга дилкаш дўстман. Қизим ҳам мен билан бемалол сирлаша олади. Агар мен ҳуқуқшунос бўлмаганимда, албатта, яхши ўқитувчи бўлар эдим.

Хонага ёқимсиз жимлик чўкди. Анчадан сўнг бу жимликни яна прокурорнинг ўзи бузди.

— Ха, яна бир гап: ўқувчим прокурор отасига шикоят қилибди деган хаёлга борманг. Мен кечаги дарснинг тафсилотларини яна бир «2» олган боланинг отасидан эшитдим. Каттачилик қилиб идорасига чақирди, деб ҳам ўйламанг. Прокурор Бердикуловани урушгани келибди, деган хаёлга боришларидан сақландим. Энди бораверинглар...

— Узр, минг бор узр, — Опа қўлини кўксига қўйиб, қайта-қайта кечирим сўрарди. — Ўзим бошида туриб ҳаммасини тўғрилатаман, ўғлингизга ҳам ўқитувчининг хато қилганини тушунтираман. Фақат сиз биздан хафа бўлмасангиз бўлди.

— Раҳмат... — Нозима бошқа ҳеч нарса дея олмади. Хонадан чиқаётиб, бурчақда қакқайиб турган оппоқ темир шкафга кўркибгина бир қараб қўйди, сўнг сумкачасини қўлтиғига янада маҳкамроқ қисиб олди.

Опа мактабга боргунча жавраб борди:

— Худога шукур қил, Сайфиддинов золотой одам. Бошқаси бўлганда, жавобгарликка торттириб юбориши ҳеч гап эмас эди. Прокурор учун бир одамнинг тақдири нима деган гап? Кўзингга қараб юрсанг бўлмайдами? Сенга қилмаса, эринггами, аканггами бир тухматни ёпиштиради. Минг пушаймон бўласан, аммо кейин фойдаси йўқ. Сайфиддиновни чақириб гаплашасан, кечирим сўрайсанми, хушомад қиласанми, нима қилсанг қил, лекин кўнглини топ. Янги бир журнал бераман. Эртадан бошлаб 7 «а»нинг журналига ўгирасан. Ҳаммасини бирма-бир кўриб чиқасан.

Бошқа пайт бўлганда, ҳеч бўлмаса, ўз ҳуқуқини даъво қилиб, ўзини тарозига солиб кўрарди. Аммо бугун... Опанинг ёши ўтиб қолган бўлса-да, жуда тез-тез юрар, унинг даккиларини индамай эшитиб бораётган Нозима унга етиш учун изидан деярли

югуриб борарди. Шу шошкин ҳолатида ҳам кўз ўнгидан боягина сумкага кириб-чиққан елим тугунча сира кетмас, қўлтиғига маҳкам қисиб олган сумкачасини дам-бадам ушлаб-ушлаб қўярди.

Шунча ўйласа ҳам англай олмади: бу одам ким эди? «Жоп оғритган дўст бўлмас», дейишди. Унинг кўнглига солган кўрқув юракларини тилка-пора қилиб ташлади. Бу дўстнинг ишими? Аммо унга ҳеч нарса қилмади, на уришди, на сўқди. Фақат тушунтирди. Мураббийлардек. Мураббий, лекин сабоғи жуда аччиқ мураббий эди у. Гапнинг индаллосини айтганда, прокурор батамом ҳақ эди. Унинг бу болалардан нафратланиши ҳам рост. Шунинг учун ҳам уларнинг эркаликлари, ҳазиллари жуда малол келади. Шунинг учун ҳам улар билан дўст бўла олмайди. Нозима уларнинг бола эканлигини унутган эди. Энг катта хатоси ҳам шу эди.

* * *

Оллоқул ака табиатан бўйни бўш одам. Унинг отаси шундай одам эди. Отаси бироз қотайсин, деб армияга юборди, институтда ўқитди. Лекин сут соғувчи онасидан кейин колхоз раисининг сўзини ерда қолдиролмай, хотини биргад бўлиб кетди-ю, беш йил ўқиб, эришган касбини эсдан чиқаришга мажбур бўлди. Бир умр хотинининг етовида юрди, унинг хизматини қилди. Онаси ҳеч қўймас эди: «Хотинингни изидан қолма, менга «фалончининг келини ана ундай, мана бундай» деган гаплар керак эмас», — дерди. Аслида шу одам бўлмаса, Робия холанинг биргад бўлиб, бир нималарга эришиши кўп душвор эди. «Дадаси, трактор керак», «Дадаси, бу кеча сув навбати-

миз экан, қулоқнинг бошидан кетманг», «Дадаси, комбайн керак»... Аввалига узукнинг кўзидек аёлини ҳар жойда, ҳар кимга сарғайтирмаслик учун юрди, кейин ёшлари ўрта бўлгач, «хоримасин, толмасин», деб юрди. Хуллас, бригадирликнинг номи Робия холаники бўлса ҳам, бор ташвиши Оллоқулбойники эди. «Эр эмас, югурдак», деб кулганлар ҳам бўлди. Лекин кўпчилик: «Гулдай хотинни вақти-бевақт ёлғиз қўймаган маъқулда. Шу биргаднинг оти Робияники бўлса ҳам, даромади Оллоқулбойникига киргандан кейин юраверсин-да», дер эди.

Ҳалиям шу. Нима гап бўлса, шу аёлнинг оғзига қараб туради. Робия хола ундай эмас, бундай дедими, тамом, у айтгандай бўлади. Ўша куни Робия хола кун бўйи йўқ бўлиб кетди. Вақт асрдан ошганда шошиб етиб келди. Юз-кўзларидан шодмонлиги кўриниб турарди.

— Ҳа, лотарейнга мошин чиқдими, кампир? — деди Оллоқулбой яхши бир гап умидида.

— Мошиндан ҳам зўр нарса чиқди, дадаси.

— Нима гап? Одамнинг ичини кизитмай, тезроқ айтсанг-чи?

— Ҳаж!.. Дадаси, бугун ҳокимиятга борган эдим, навбатларингиз келди, тайёргарликларингизни кўраверинглар, деди. Қаранг, биз, барибир, Аллоҳнинг суйган бандалари эканмиз, охирги фарзандни ҳам уйли-жойли қилиб, эгасига топширгандан сўнг, навбатимиз етиб турганини қаранг. Аллоҳга шукур, минг шукур!

Оллоқулбой ҳам хурсанд жилмайди:

— Ҳа, Аллоҳга шукур, бўлмаса сен намозингни ўки, мен бориб болаларни олиб келай. Йўл-йўлакай момоси билан келишармикин, деб индамай ўтиргандим.

Бу янгилик кечки овқатнинг устида ҳаммага эълон қилинди:

— Энди, болаларим, охирги қарздан ҳам қутулдик, кенжа қизни эгасига топширдик, — одатда, бундай вазифалар Робия ҳоланинг зиммасига тушарди, бу сафар ҳам ич-ичидан тошиб келаётган қувончни оиласига ўзи етказишни истади. — Анчадан бери орзу қилиб юрган эдик. Болаларнинг ҳаммасини жойлаштирсак, ҳажга борамиз, деб. Мана, ҳаммаларингни уйли-жойли, дипломли, касбли-ҳунарли қилдик. Энди, Сардорбой ўғлим, отанг билан менга тегинмайсан. Рўзгорнинг аравасини ўзинг тортасан. Биз, насиб этса, келгуси йил ҳажга борамиз. Беш йил аввал ариза ташлаб қўйган эдим. Бориб учрашсам, кейинги йилга навбатимиз келиб турган экан. Роса суюндим. Аллоҳ насиб қилган бўлса, умрнинг қолганини тоат-ибодатга бағишлайман.

Сардор негадир шошиб қолди, бироз ранги ўчди. Афтидан унинг ҳам рўзгордан бошқа қандайдир режалари бор эди. Аммо она ҳажга бораман деб турганда, нима дейди? «Ҳажга нима бор? Мана бу ерда ўтириб, менинг оиламни боқинг», дея олмайди-ку. «Эҳ, тинчимаган кампир!.. Хар кун бир нарса ўйлаб топиб туради». Аммо Сардор сир бой бермади. Оғзидаги луқма томоғига тикилиб қолаёзди, бир амаллаб ютди.

Нозима индамади: «Бу уйда ҳамиша кимнингдир орзу-ҳаваси учун яшаш, ишлаш керак. Энди бутун оила ҳаж сафарига, ҳожи тўйларга пул йиғади!»

Робия ҳола ён-атрофидагиларга қараб, айтган гапи ҳеч кимга маъқул тушмаганини кўрди. Очиғи, дили оғриди, нималардир алам қилди. Болам деганинг ҳам бекор экан. Бир умр бола-

чака деб яшади, елкасидан рўзғор халта тушмади. Эру хотин икки қизни тўрт қизнинг сепи билан узатди, тўрт ўғилга тўрт уй қуриб берди, тўрт машина олиб берди. Энди қариган чоғида ҳам топганини шуларга едириб-ичириб ўтирса!...

Еб ўтирган овқатига пашша тушгандек кўнгли хижил бўлди. У табиатан жуда қайсар эди, ўғлининг бефарқлиги кайфиятини туширган бўлса, ҳамон кўнгил қувончига бир маҳрам изларди. Хонасига кириб, катта акасига кўнғироқ қилди.

— Акажон, мени табрикланг.

— Ҳа, тинчликми?

— Мен ҳажга кетаяман. Бугун денг, таваккал қилиб, ҳокимиятга борсам, шундайгина навбатим келиб турган экан. Тайёргарлигингизни кўраверинг, келгуси йил борувчилар рўйхатининг бошида турибсиз, дейишди, — у янгиликни айтар экан, яна ҳаяжонланди, юрак ютиб, иккинчи томондан «Ў-ўў!» дегандай хайратли қувончларга тўла хитобни кутди.

— Ҳа-а, яхши, — акасининг овозидаги совуқкина оҳангда на қувонч, на хайрхоҳлик бор эди.

Робия хола шу ерда акасига ёқмаган мавзуга нуқта қўйса бўлар эди, аммо у ўзини тўхтата олмади:

— Чолу кампир бир йиллик нафақамизни йиғсак, бемалол етар экан.

— Яхши!

Шу билан «янгиликлар» тафсилоти ҳам, эҳтиёжи ҳам тугади. Яхши кўрган ўйинчоғини синдириб қўйган боладек шумшайиб қолган Робия хола оғринганини билдирмаслик учун гапни янгага, болаларга бурди:

— Янгам ҳам яхши юрибдиларми? У кишига гап йўқ, шу ёшида тиниб-тинчимайди.

— Ха-а, худога шукур. Қўй энди десам ҳам, «Болаларни жойлаштириб бўлайлик», дейди. Бўлмаса, олтмишдан ошган аёлнинг икки жойда ишлаши осонми?

Ака хотинининг фазилатлари ҳақида гап бошлагач, очила қолди.

Робия хола ижирғанди: «Буларнинг хотинини мактаб турсанг, сендан яхши одам йўқ. Эй, кўнгил учун: «Ў-ў! Баракалла, синглим. Зўр иш бўпти, табриклайман. Аллоҳ йўлингни очгани рост бўлсин», деб қўй. Бир оғиз хайрхоҳлик шунчалар қимматми?»

Эртаси куни онасининг ёнига борди. Болалиги ўтган қадрдон ҳовли-жой йиллар ўтиши билан тўкилиб, худди кекса онаси каби мунғайиб, ерга қапишиб бораётган бўлса ҳам, Робия холани ҳамиша оҳанрабодай чорлаб турар, дарвоза олдидаги кичкинагина хонада қачон борса, тикиш машинасининг ёнида ниманидир тикиб ўтирадиган кампир онасини кўрганда кўнгли кенгайиб кетгандай бўларди. Бориши билан «чарчадим, энажон» деб ўзини онасининг каравотига ташлар, онаси эса тикишини давом эттирарди. У ётган жойида онасига гап берар, дарду ҳасратларини айтар, онаси «ҳа, ҳм-м» деб ишини қилаверар, бекордан-бекор унинг вақти ўтиб кетаверар, кекса онаси эса бу вақтда ниманидир битирар эди. Баъзан Робия холанинг аччиғи келар эди: «Шу ёшингизда икки букилиб тикиш қилишнинг нима кераги бор?» Онаси унинг қаҳрига парво ҳам қилмайди: «Бу машина менинг олтмиш уч йиллик дугонам. Ҳовли супура олмасам, ер чопа олмасам, шу машина билан вақт ўтганини билмайман. Кеча Холбиби келган экан, қизининг сепига деб еттита елпигич бердим. Бечора хурсанд бўлиб,

яна ўнта тикиб берасиз, деб ўттиз беш минг сўм бериб кетди. Ўн беш минг қўшдим-да, бир қоп ун олиб келтирдим».

«Вой, эна-ей, саксонга кириб ҳам шу болан-гизнинг нонини кўтаринг. Сиз зерикканингиз учун эмас, нон ташвиши билан тикиш қиласиз».

«Унисиям, бунисиям. Мен ҳам шуларнинг дастурхонидан нон есам, қараб ўтираманми?»

Робия хола бу мунозарада кўпінча онасига ён беради. Нима бўлганда ҳам, онаси ҳақ. Бу кампир саккиз бола туғиб, қаторга қўшган. Ҳаммаси ўкиган, топармон-тутармон, лекин биронтаси йилда бир марта бир қоп ун ёки икки килогина гўшт олиб, онамнинг кўнглини олай, демайди. Ҳаммасининг ўз ташвиши ўзига зиёда. Робия холанинг ўзидан қиёс, ҳали тўй қилади, ҳали уй қилади. Баъзан ёлчителиб онасининг кўнглини ололмаётганидан куйиниб кетар эди: «Энажон, рўзғор араваси жуда оғир экан, диқ-диқ тинмайман, лекин ҳеч ўзимдан орттира олмайман. Илтимос, сиз ўлмай туринг, ўзимдан ортиб сизга нимадир қила оладиган кунларга етгунимча ўлманг. Майлими?»

«Майли», – дер эди кампир тишсиз оғизларини камшайтганча кулиб, худди қачон ўлиш унинг ихтиёрида экандек.

Энди караса, у ўзидан орттириб онасига нимадир қилгунича, онасининг ўзи кетмаса ҳам, ҳаваслари, эҳтиёжлари тугаб борар эди: «Йўқ, ёғли овқат ея олмайман, ичимни суриб юборади», «Йўқ, жуда ширин экан, керак эмас», «Йўқ, нефтдан қилинган кийим баданимга ёкмайди. Менга пахталиккинаси яхши...»

Хуллас, бу кампирга энди кўп нарса керак эмас эди. Шундай бўлса-да, Робия хола илтимос

килаверади: «Энажон, ўлмай туринг». Боиси, бу дунёда бемалол дардини айта оладиган ягона инсон шу кампир эди.

Кампир ҳар доимгидек тикиш қилиб ўтирган эди. Хонадан аччик тер хиди анкиб турарди. Робия холанинг хайфи келди: «Қарисанг мендай бўл, кора ердай бўл», деганлари шу-да. Қандай озода аёл эди энагинам. Энди... ўтирган жойида ҳам нон, ҳам кўнгил топади, лекин вақти-бевақт ховли адоғидаги ҳаммомга биргина бориб, ювиниб кела олмайди».

Робия хола кўнглидаги тугунларини бир-бир ечиб, аввал янгилигини айтди, сўнг ўғлидан, акасидан ҳасрат қилди: «Кўнгил учун, э-э, зўр бўпти», деб қўймади-я. Кампир унинг гапларини эшитиб, на суюнди, на куюнди, олдидаги тикишдан кўзини узмай:

— Ҳа, бинойи бўпти, — деб қўйди.

Шу билан анча вақт жим қолди. Тикаётган нарсасининг нимасидир ёқмадими, игна тагидан чиқариб олиб, гоҳ у ёғини ағдариб, гоҳ бу ёғини ағдариб текширди, сўнг чокини сўтишга тушиб кетди. Кампирнинг бу ҳаракати Робия холанинг юрагини сиқиб юборди.

— Уф-ф, эна-ей! Ойда-йилда бир келаман. Шунда ҳам «ха, болам, дардинг нима?» деб сўрамасдан, тикишингизга ёпишиб ётасиз-а? Нимага келдим ўзи?

— Кулоғим бекор, ҳамма гапингни эшитиб ўтирган бўлсам, нимага ўпкалайсан, — момо қизининг кўзларига қаради. — Кечагина «дод-вой» қилиб киз чиқардинг. Ҳажнинг харажати каттагина дейишади-ку. Бир рўзғордан икки киши кетмоқчи бўлсаларинг, қандай эплейсизлар? Сўрадингми, неча сўм керак экан?

Харажатни эшитиб, кампирнинг ранги гезариб кетди:

— Эх-хе! Бу ахир бир қоп пул дегани эмасми? Шунча пулни бир ўзингнинг хожи бўлишинг учун сарфламоқчимсан? Атрофингда қанча бевабечора, касалманд-камхарж одамлар бор. Тентак пулинг кўп бўлса, шуларга бўлиб бер. Ана, сенга хожилик савоби. Вой-вой, болам-эй, эсинг йўқ экан-ку, сенинг. Ўн олти ёшимдан бери тик-тик. Рўзгорнинг ташвиши билан тинмайман, қайнона-қайнота, қайинсингил, қайинука, эр, болалар!.. Ёшликда намозни ўрганишга вақт топмадим, қариганда ёдлай олмадим, хуллас, шундай катта савобдан бебаҳра қолдим. Яқинда бир ўқимишли отинчадан сўрадим: «У дунёда одамнинг рўзаю намозлари сўралар экан, мен энди нима жавоб айтаман?» дедим. Халиги отинча: «Момо-ёв, бир одам ҳеч бир фойдали иш қилмай, бутун умрини жойнамоз устида ўтказиши мумкин, яна биров бола-чақа ташвиши билан ўша ибодатни қила олмаслиги мумкин. Менинг билишимча, ўша бола-чақа ташвиши билан яшаб, намоз ўқий олмаган инсон жаннатга кўпроқ ҳақли. Чунки у ўзини ўйламади, фарзанд ўстирди, эрининг, болаларининг хизматини қилди, умрини жойнамоз устида ўтказган одам эса фақат ўзини ўйлади, жаннатга тушиш ниятида фақат намоз ўқиш билан машғул бўлди ва бу машғулотидан ўзидан ўзга ҳеч ким манфаат кўрмади», — деди.

— Эна-а! — унинг кампирни эшитгиси келмай қолди.

— Нима, эна? — кампир ўқимаган, оми аёл бўлса ҳам, ҳеч гапини олдирмаган қайсаргина аёл эди. — Тўғрисиям шу-да. Одам фақат ўзини ўйламаслиги керак, умрингдан бир кун қолган

бўлса ҳам, одамларга фойданг тегсин. Илгари бир одам ҳаж учун йиққан пулини иложсизликдан ҳаром ўлган молнинг гўштини болаларига едириб ўтирган қўшнисига «Менинг ҳажим шу бўлсин», деб инъом қилиб юборган экан. Ҳайитдан сўнг дўконида кавуш ямаб ўтирса, бир таниши келиб, «Э-э, ҳожи, сиз қандай қилиб биздан олдин келдингиз? Сиз ҳам биз билан баравар ҳаж қилиб юрган эдингиз-ку», дебди. Шундай қилиб, ямоқчи уйда ўтириб хожи бўлган экан. Наҳотки сенинг бир ямоқчича ақлу фаросатинг, химматинг йўқ бўлса?!

Робия хола анграйиб қолди. Одам кексайганда шундай бешафқат, беандиша бўлиб қоладими ёки онасининг кайфияти йўқмиди, бир далда, тасалли, олқиш умид қилиб келган Робия хола ни ит олган тулкидай тит-пит қилиб ташлади. Онаси аллакимлардан эшитиб, чала-чулпа қилиб айтиб берган ривоятларни у ҳам ўқиган, биларди. Аммо ямоқчи билан унинг вазияти бутунлай бошқа-бошқа. Шунча фарзандни туғиб-ўстириб, улғайтириб, ҳаммасини уйли-жойли қилиб, наҳот ўзи топган маблағнинг бир йиллик даромадига ўзи арзимаса? Шу узок умри давомида у ҳам неча кишига ямоқчи қилганча яхшилик қилгандир. Аммо ўзи, ўз оёғи билан Аллоҳнинг уйига бориб, унинг муборак байтида саждага бош қўйишни орзу қилди. Бунинг учун бировдан бир сўм сўрамади, бир сўм тиламади, лекин унинг орзуси ҳаммага, ҳатто туққан онасига ҳам малол келди! Лекин у онасига ҳеч нарсга демади, айтганларингиз маъқул ҳам демади, номаъқул ҳам демади, келин ёзган дастурхонига ҳам қарамади. Қўнглига келганларни гапириб-гапириб, яна тумтайганча тикиш машинасининг устига мук тушиб

олган онасининг ёнида бироз шумшайиб ўтирди-да, сўнг ўрнидан кўзгалди:

— Хўп, мен борай.

— Яхши бор, Оллоқулни сўра.

«Йиққан пулимни бир қоп қилиб, ривоятдаги ямоқчига ўхшаб, шу кампирга олиб келиб берсам!.. Кампир унинг ярмини ови юрганда ҳам дови юрмайдиган кенжа ўғлига берса, ярмини бир уй бола-чақа қилиб қўйиб, ўзи ичкиликдан бўшамайдиган укасига берса!.. Гуё бирининг ишёқмаслиги, иккинчисининг нафсини тия олмайдиган пиёнисталиги учун Робия айбдор! Ўғли билан келинига ёмон кўриниб, емай-ичмай, бир тийинлаб йиғса-ю, ўлиб йиққанини бир ишёқмас билан пиёнистага бериб, «Менинг ҳажим шу» деб ўтираверса. Аллоҳ ҳам сўрар, кимга бердинг, нимага бердинг, деб? Вой энам тушмагур-эй, унга мен ҳам бола эканлигим ёдидан чиқиб кетган, шекилли!»

Кечга яқин онасининг қишлоғида яшайдиган синглиси келди. У ҳам аллақачон янгиликдан хабар топган эди. Робия хола бунисининг ҳам бир нарса деб дакки беришидан кўрқиб, индамай турган эди, сингил опасини бағрига босиб, қутлай кетди:

— Илоё, ниятларингизга етинг, опажон. Шунча йил тупроқ кечиб, кесакка суриниб, офтобда жиззиқдай куйиб, шу бола-чақа деб бир кун ором нималигини билмадингиз. Энди ўзингизни ҳам, охиратни ҳам ўйлайдиган вақт келди. Гўр, гўр, танҳо гўр, ишонмасанг, бориб кўр, дейишган. Бир кун ўлар бўлсангиз, ҳеч ким сизга қўшилиб гўрингизга кирмайди, Мункар-Накирнинг гурзисига бошини тутиб бермайди. Шундай экан, ният қилдингизми, пулини топдингизми, ҳалолингиз

бўлсин: боринг, кўринг, фарзингизни адо этиб келинг.

Робия холанинг кўнгли бўшашиб кетди. Кутилмаганда кўшилишиб қувонадиган бир меҳрибон топганидан ҳамма хўрликлари ёдига тушиб, кўзлари намланди, бакириб йиғлаб юборгиси келди:

— Билмасам, бири у дейди, бири бу дейди. Бу ёқда энам, у ёқда акам...

— Э-э, опажоним, ҳеч ким билан ишингиз бўлмасин. Бировидан бир сўм сўраётганингиз йўқми? Бўлди-да. Кеча янгам билан гаплашган эдим. Икки йилда икки тўй қилиш осон эмас, биламан. Аммо бола ўстираётган она томоғидан, кийим-бошидан қийиб, бир сўм, икки сўм йиғиб юриши керакмиди? Чўнтагида бир сўм пули йўқ, бир бойнинг қизига совчи қўйди. Улар рози бўлишгач, шошиб қолишди. Тўй-тўлик қарз-хавола билан ўтди. Тўйни ҳам бой қудага кулги бўлмаслик учун жуда катта қилиб юборди. Уям майли, лекин қарзлардан қутулмасдан қизга нон ушатишнинг нима кераги бор эди? «Яхши жойдан чиқди» эмиш. Ҳозир ўғил уйлантиришдан қиз чиқариш қийин бўлиб кетган. Қудалар: «Мебелни тузук килсин, бир умрлик буюм», дейишибди. «Фалон дўконда бир яхши мебель кўрдик, ўшани бориб бир кўришсин», дебди. Энди қандай қилиб бўлса ҳам ўша мебелни олиш керак. Буларнинг эса бир тийини йўқ. Янгам: «Робия ҳажга бориб юргунча, жиянининг мебелини кўтарсин. Ана ҳаж! Дуо қиламиз. Савоб бўлади», деди. «Янгажон, мебелни қиз туққан бойбичча қилади. Шу ёшингизда ўн саккиз ёшли қиздай бўлиб ялтир-юлтир кийиниб юргунча, аввалбошдан ғамлаб қўйинг эди», дейин дедим-у, акамдан балога қоламан деб индамадим.

Робия хола хўрлаиған боладек ерга қаради, негaдир ўзини жуда беҳол ҳис қилди. Хўлқаси тўлди, синглиси яна бир овиз гапирса, йиғлаб юборарди:

— Ё, тавба! Бой топса, қуллуқ бўлсин, камбағал топса, қаердан олдинг, деганлари шу-да? Мен шўрлик ўз пулимга ҳажга бормоқчи бўлдим-у, балога қолдим. Бири у дейди, бири бу!..

Сингил юпатди, далда берди:

— Ҳеч кимга қараманг, ҳеч кимнинг гапига қулоқ солманг. Пул сизники, уни истаган жойингизга ишлатасиз.

— Э-э!.. — энди у ҳажга бораётганлиги учун қувониш ўрнига хижолат торта бошлаган эди.

Кечга яқин Оллоқул ака кўчадан тажанг ҳолда келиб, айвонга кириб кетди. Телефон турадиган токчанинг олдида бироз ғимирсиб турди-да, сўнг ховлига чиқиб, Сардор билан келинга бақирди:

— Қайси биринг телефоннинг симини узиб қўяверасан, мен улаб сарсонман, бирпас ўтиб карасам, яна узилиб турган бўлади.

Тахта супага жой ташлаётган Нозиманинг қовоғи уюлди:

— Кимдир ўйнапти, уланиб турса, фақат телефонга югуриш керак.

Бу гапни эшитиб, ўғли билан ўйнаб ўтирган Сардор сергак тортди:

— Ким, қачон ўйнапти? Аперидител-ку, номерини бермайсанми, ўйнамайдиган қилиб қўймайманми?

Нозима индамади.

Оллоқул ака супага ташланган кўрпачага бориб ўтирди.

— Кампир, кам-қўстингни айт, эрта сахар бир бозорлик қилиб келай. Тошкентдан меҳмон келади.

Хамма ялт этиб Оллокул аканинг оғзига қаради. Бу хабар ҳеч кимга ёкмаган эди. Бу хонадон эскидан карвонсарой эди, биров кетса, икков келиб ётарди. Робия хола ишда бўлса, кўзи ожиз қайнона билан болаларнинг ўзи кутиб, ўзлари кузатиб ўтиришаварди. Энди Робия холанинг белидан мадор кетиб, супур-сидир, пишир-куйдирдан чикиб қолгандан буён одатдаги беташвиш кунларда ҳам тумтайиб юрадиган келиннинг кўзларига қарайдиган бўлиб қолган. Келинга эса одам ёкмайди. Буни қайнота-қайнона ҳам, эр ҳам, хатто қўшнилар ҳам билади.

— Ким келар экан, — ҳамманинг номидан Робия хола сўради.

— Жуманазар аканинг яқин одами экан. Асли тожикистонлик, лекин кўп йиллардан буён Тошкентда ишлар экан. Ўша одамнинг амакилари Термизда қамокқа тушиб қолибди. Шулардан хабар олиб туриш учун суд ўғиб бўлгунча сизларникида туриб турсин, деди. Неча кундан бери телефон қиламан, ҳеч тушолмаяпман, дейди. Охири Эшқувватга қўнғирок қилиб, шу Оллокул бор бўлса, менга бир телефон қилсин, дебди, — Оллокул ака анқайиб туриб қолган келинига қаради. — Иккинчи телефонни узиб қўйманглар.

Келин одатдагидай на «ҳа» деди, на «йўқ», индамай нари кетди. Робия хола оғир бир сўлиш олди. «Суди ўтгунча! Ўҳ-хў, у суд қанча вақтда ўтади! Бир неча ойлаб кўриладиган ишлар бўлади. Шунча вақт бегона бировни уйда сақлаш... Бу уйда ўзим ошиқчага ўхшайман баъзан. Энди бу келин ўзини осиб қўйса кераг-ов...» Аммо эрига сир бой бермади:

— Бинойи, дадаси. Мехмон келар эшикдан, ризқи келар тешикдан. Одам бор жойга одам

келади-да. Жуманазар аканинг бизга қанча яхшиликлари ўтган, шу одамнинг орқасидан болаларимиз олий маълумотли бўлди, — у бу гапларни Жуманазар акадан жуда миннатдор бўлгани учун эмас, келинининг қовоқ-тумшугини бироз очиш учун айтаётган эди, аммо келин уни эшитмади ҳам, зипиллаб ичкарига кириб кетди.

— Кампир, Қаландар деган оқловчини танийсанми?

— Танийман, энамларнинг маҳалласида яшайди. Илгари милисада ишлар эди, милисадан урилгандан сўнг оқловчи бўлиб кетди. Уни нимага суриштираяпсиз?

— Жуманазар ака ўша одам билан гаплашиб беринглар, деяпти. Судланаётган одамнинг адвокати экан ўша Қаландар деганлари.

— Дадаси, ўзи нимага қамалган экан, — хола-нинг кўнглига хавотир тушди. Бу тожикистонликлар ҳеч тек юришмайди. Бир ёмон ишга аралашиб қолмайлик яна...

— Билмасам, телефонда бижиллатиб ўтирмайсан-ку. Тўхмат, деди, эгаси келсин-чи, суриштирамиз-да. Ваҳима қилаверма.

— Қизиксиз, дадаси. Билишимиз керак-да, уйимиздан кимга жой бераётганимизни. Бошқа давлатнинг одами экан, давлатга қарши бирон иш қилганми? Қорадори билан қўлга тушганми? Ишқилиб, бу афғон билан тожик ҳам бошга битган бало бўлди.

Хотинининг тергайвериши Оллокул акага ёқмади, ҳали ўзи ҳеч гап билмайдиган одамлар ҳақида нима ҳам дея олади:

— Кампир, ўзингни бос. Ким бўлса ҳам, ҳар ким ўз иши учун ўзи жавоб беради. Оқ қўйни ҳам, қора қўйни ҳам ўз оёғидан осадилар.

— Ҳа, шундай бўлсин-да. Ишқилиб, одамгарчилигимиз қимматга тушмаса бўлди. Ўрмонга ўт кетса, ҳўлу куруқ барабар ёнишини ҳам унутманг. Ким билан гаплашган, ким билан юрган, кимнинг уйидан бошпана топган, деган гаплар ҳам бўлади.

— Уф-ф! Қонимга ташна қилма, кампир. Нима қилай? Жуманазар акага нима дейин? Болаларинг ўқишга келганда мен керак эдим, энди керак бўлмай қолдимми, деса, неча пуллик одам бўласан?

— Э-э, қўйинг, эски яраларимни тирнаманг. Менинг болаларим ўқишга ўз билими билан кирди. У кишим ўртада туриб, пул ишлаб олди, холос.

— Нима бўлганда ҳам ўша пулни ялиниб-ёлвориб ўзинг олиб бориб бергансан. У сенинг олдингга келиб, «Шу пулни берсанг ҳам берасан, бермасанг ҳам берасан», деб туриб олгани йўқ.

Шу билан мунозарага нуқта қўйилди. Ҳолбуки, уни истаганча чўзиш мумкин эди. Аммо қанча чўзилмасин, Робия холанинг алами босилмасди: «Эсиз, ўли-иб топган шунча пулим! Ол, инсоф билан ол! Йўқ, бу кишим алифни калтак дегувчилардан ҳам, менинг болаларимдан ҳам бир хил олади. Эси бўлса, аралашганиям йўқдир. Бор-йўқ қилган иши биздан пул шилиш бўлган!..»

У бу гапларни минг марта, бакириб-бакириб айтган, аммо фойдаси нима? Ўзи қўшқўллаб олиб бориб берган пулларни биров қайтариб берармиди? Энди араз-дуразларни бир четга қўйиб, у кишимнинг меҳмонини кутиб олиш керак. Неваралар ҳам ҳали-замон ўқишга бориши керак, балки энди ёрдами тегиб қолар. Бу тожикистонликлар нима каромат кўрсатишган экан? Ишқилиб, худо беобрў қилмасин.

Жуманазар аканинг одами қирк йиллик қиргиндан қолгандек озғин, ранглари заҳил, каттакатта кўзлари ич-ичига кириб кетган, сочлари тўкилиб кетганидан юзининг ярми пешонадан иборатдек кўринадиган ўрта ёшлардаги киши эди. Келган вақти айни пешин эди, изн сўраб намозни ўқиб олди. Бошидаги дўпписига, йўлхалтасидан чиқарган ихчамгина жойнамозига қараб, Робия холанинг кўнгли бироз таскин топди: «Мўмингина одамга ўхшайди». Яна кўркиб кетди: «Ваҳобийлардан бўлмасин яна!»

...Ошдан сўнг дастурхонга иссиққина чой билан қанд-курс, икки-уч хил мураббо қўйилди. Робия хола эрига: «Овқатдан кейин қариндошлари қандай айблов билан қамалганини сўранг», деб тайинлаган эди. Меҳмон ошни тузук емади. Оллоқулбой хотини тайинлаган гап бутунлай ёдидан чиқиб кетгандай меҳмонга чой қўйиб, бамайлихотир ўзи ҳам хўриллатиб чой хўплаб ўтирарди, охири Робия хола дастурхонни тартибга келтириш баҳонасида эри томонга ўтиб, эрининг биқинига яхшилаб бир туртди. Оллоқулбой кутилмаган зарбадан чўчиб, хотинига қаради: «Ҳа?» Хотин унга жавобан ковоғини уйди. Оллоқулбой шундан сўнг топишириқ ёдига тушдими, гап бошлашга мажбур бўлдими, меҳмонга юзланди:

— Қани, меҳмон, яқиндан танишайлик. Кимсиз, нима ташвишлар билан юрибсиз? Бизлардан қандай ёрдам керак?

Чойнакнинг қопқоғига боғланган ола ипни тоҳ эшиб, тоҳ бўшатиб ўтирган Робия холанинг бутун вужуди қулоққа айланиб, меҳмонга қаради. Меҳмон нимагадир бироз иккиланди, чойдан бўшаган пиё-

ласига тикилиб, анча вақт жим қолди. Узоқ давом этган ёқимсиз сукунатдан сўнг, чуқур хўрсинди:

— Шу-у... ака, йўқ жойдан оғир савдоларга қолиб кетдик. Тоғамнинг уч ўғли бирикиб, бир «Камаз» олиб эди, шу мошин билан Россия, Қозоғистон томонларга юк ташиб, рўзғор қилишар эди. Охирги марта «Лимон бор» деб, буюртма беришибди. Юк ортилиб бўлгач, мижозлар: «Қутиларнинг тагида анавиндан бор. Эсон-омон олиб борсанг, бир умр еб ётишингга етадиган ҳақ оласан. Биров-яримга сотадиган бўлсанг, бола-чақанг билан кириб юборамиз», дейишибди. Жон ширин, ортида ҳаёти гаров бўлиб, бола-чақа қолаяпти, мажбур бўлиб йўлга чиқибди. Сурхондарёда қўлга тушишибди. Саккиз юз етмиш килограмм героин экан...

Меҳмон ерга қараб гапира-гапира, гапи тугагунча ерга сингиб кетгандай бўлди. Мезбонларнинг ҳам нафаси ичига тушиб кетди.

— Саккиз юз етмиш килограмм, дейсизми? — анчадан сўнг қўрқув ва ҳайратга тўла кўзлари катта-катта бўлиб кетган Оллоқулбой меҳмондан қайта сўради.

— Ҳа.

— Ахир бу салкам бир тонна дегани-ку! Бунча захар билан бутун бошли мамлакатни гиёҳванд қилиб ташлаш мумкин-ку.

— Шундай.

— Сиз ўзингиз ўша тоғаваччаларингизнинг «мажбур бўлишгани»га ишонасизми? Балки улар ҳамтовоқлардир, — ич-ичини ёндириб бораётган аланга бўғзига тикилди, бутун дунёси ёниб кетгандай бўлди. «Хотиннинг кўнглига солган экан-да, кечадан бери жовиллайди-я». — Энди, меҳмон, ҳеч ким шунча пуллик «мол»ини биринчи учра-

ган хайдовчига, бунинг устига, олмайман деб турган бегона бир одамга мажбурлаб топширмайди. Бу бир «Камаз» пулни дарёга оқизиш билан баравар-ку, ахир.

Меҳмон худди ўзи айбдордай бошини янада қуйирок эгди:

— Мен у болаларни яхши биламан, ака. Бирга ўсганмиз, бирга ҳаж қилиб келганмиз. Улар хожи одамлар. Мажбур қилишмаса, бу ишни бўйинларига олишмас эди.

Бу баҳона ҳеч кимга маъқул тушмади: «Ҳожи одамлар» эмиш, Робия холанинг-ку, тамом мазаси қочди. Меҳмон эса ерга қараганча гапида давом этди: «Келишга келди. Энди муддаосини айтмаса, бўлмайди!»

— Энди, биродарлар, худо йўлига бир кўмак сўраб келдим. Йигитлар ҳали ёш, ҳали оналарининг кўзлари тирик, бу ёғи бола-чақа, дегандай. Бир тухматнинг қурбони бўлиб кетмасин, дейман-да. Бу шаҳар кичкинагина шаҳар, бу ерда ҳамма бир-бирини танийди, бир-бирининг сўзини ерга ташламайди. Қариндошлар: чиқмаган жондан умид. Бир боргин, дейишди. Адвокати ҳам қариндошларинг келиб менга учрашсин, дебди.

«Оббо, Қаландар меш-эй! Бекорга одамлар унга «меш» деб от қўйишмаган экан-а. Шунча захри қотилни яшириб кетаётган одамларни муқаррар ўлим кутаётганини қонундан умуман беҳабар киши ҳам яхши билади. Бу бўлса, умидвор қилиб, «қариндошларинг учрашсин», дебди. Нафсинг курсин. Булар кўркмайди ҳам, ҳазар ҳам қилмайди. Индамасанг, ўликнинг кафанлигини ҳам ечиб олишади», — Робия хола эрига қаради: «Кўраверасиз энди».

Оллоқулбой ерга қаради. Иложи борича меҳмоннинг кўнглини оғритмасликка уринди:

— Тўғри, меҳмон, Термиз кичкина шаҳар. Адвокатингиз янгангизнинг онаси билан бир маҳаллада туради. Учраштирамиз, хафа бўлманг-у, аммо бу вазиятда худодан бошқа ҳеч ким ёрдам бера олмайди, деб ўйлаяпман. Салкам бир тонна наркотик! Мен ҳали бунча наркотик олиб йўлга чиққан одамларни эшитмаганман. Уларга энг оғир жазо — ўлим жазоси беришлари аниқ.

Меҳмон кескин бир шахд билан бошини кўтариб, мезбоннинг кўзларига норози тикилди:

— Ака! Ўлим худонинг иши. Бандаси бандасининг жонини олишга ҳаққи йўқ.

Оллоқулбой ноўрин гап айтиб, меҳмоннинг кўнглига тегиб қўйганидан хижолат тортди. Робия холанинг аччиғи келди, аммо меҳмоннинг иззатини қилиб, кўнглидагиларни ичига ютди, «Миллионлаб кишини оғулаб, заҳарлаш, йўлдан уришга бандасининг ҳаққи борми? Бу оғу қандай балойи офат эканлигини Термизда яшаганингда билар эдинг! Афғондан ўтгани ҳам, Тожикистондан ўтаётгани ҳам шу ерда бир тўхтаб, бир қисм заҳарини пуллаб кетади. Булар эса бир умр юрак ховучлаб яшайди. Айтмоққа, у бир умр далада юрган аёл, аммо шу болаларини ўйлаб бир умр юрак ховучлаб яшади. Бир кунда йигирма марта уйига кўнғирок қилар эди: «Мансур мактабдан келдимиз?», «Махмуд нима қилаяпти?», «Сардор репититордан келдимиз? Телефонга чақиринг, бир гаплашай». Кечқурун уйга қайтгач, ухлаб ётган болаларини бир-бир хидлаб чиқар эди, худди қорадорининг хидини биладигандай. Уларнинг хоналарини, ғаладон, сумкаларини, чўнтақларини титкилашдан сира эринмас

эди. Қўшнисининг халқаро танловларга қатнашиб юрган ўғли гиёҳванд бўлиб қолганини эшитиб, баттар юраги ёрилди. Ҳеч кимга гап бермайдиган Улдона чеварнинг ўғли ҳам гиёҳванд бўлиб қолибди. Қайнонасининг айтишига қараганда, Маҳмуддан уч-тўрт марта пул олган экан. Маҳмуд қарзини қистаса, шу арзимаган пул учун мунча тирғалдинг, юр, шу пулингнинг ҳаққига бир маза қилдириб келаман, деб фоҳишахонага олиб бормокчи бўлибди. Ўшанда Маҳмуд энди тўққизинчи синфда ўқир эди. Бу гапни эшитиб, Робия ақлдан озай деди. Нима қилишини билмас эди. Бориб, Улдона билан гаплашай деса, ўғли қасдлашиб болаларини гиёҳванд қилиб қўйса-чи, деб кўркди. Бир чора қўлламаса, чеварнинг бекорчи ўғли эртадан-кечгача дарвозаларининг олдида қўйилган ёроч ўриндиқдан тушмайди, ўтганнинг ўроғини, кетганнинг кетмонини олиб, ҳаммани гапга тутиб ўтираверади. Шу кўчадан кўчиб кетмаса, бу фалокатдан қутулишнинг иложи йўқ эди. Шаҳардаги шароитлардан баҳраманд бўлайлик деб, қишлоқнинг шаҳарга туташ ҳудудидан ер олиб, кенжасига атаб уй кўтарган эди. Энди минг пушаймон еяпти, ўша адир устидаги пастаккина келинлик уйи минг марта афзал эди.

Учинчи ўғли ҳар эрта стадионда югураман, деб уйдан чиқиб кетадиган одат чиқарди. Табиатан танбалроқ бўлган боланинг ярим кечасигача телевизор кўриб, яна соат бешда туриб, стадионга кетиши унда шубҳа уйғотди. Бир кун эрталаб туриб, ўғлининг изидан стадионга борди. Ҳамма жойини янтоқ босиб ётган стадионда ҳеч ким йўқ эди. Тирамоҳнинг муздек шабадаси юзларига урилди, у бор-будидан айрилган нотаваон кимсадек ҳайрон туриб қолди, кўзларига ишонмай

яна аланг-жаланг атрофга каради. Йўқ, ҳеч ким йўқ эди. Бу стадионда яқин орада бирон одам шуғулланмаган. Унда унинг боласи қани, қаерда? Ҳар тонг у қаерга бориб юрибди? Ҳар кун уни уйқудан воз кечишга нима мажбур қилаяпти? «Наркотик!» хаёлига келган фикрдан ўзи ҳам кўркиб кетди. «Ҳа, наркотик, фақат шу нарса одамни шу даражада девона қилиши мумкин. Уни кимдир йўлдан урган. Туни билан хумор килиб чиқади-да, тонг отиши билан ўша наркотик сотувчининг олдига югуради. Оҳ, шўрим куриб қолди-я, менинг. Аҳмоқ бўлмасам, тўрт ўғилнинг тақдирини бир кўр кампирга ишониб, ўзим эртадан-кечгача далада юраманми? Энди нима қиламан? Қаердан ахтараман бу шўрпешона, шумтақдир болани?»

Стадиондан уйига етиб келгунча нақ бир йил вақт ўтиб кетгандай бўлди. Ўзича оёқлари юраётгандай эди, аммо ҳеч йўли унмас, уйларига етиб бора олмас эди. Бир амаллаб етиб келганида томоқлари қакраб, ранглари қумдек оқариб кетган эди. Унинг ахволини кўриб эри хайрон бўлди:

— Сенга нима бўлди? Қаердан келаяпсан?

— Собир... Собиримиз йўқ.

— У югуришга кетган, нимага бунча ҳовли-касан?

— Стадионга бориб келдим. Ўғлингиз у жойга ҳеч қачон бормаган.

— Қаерга боради бўлмаса?

— Билмадим, дадаси...

Шу пайт темир эшик ғийқ этиб очилиб, Собир кириб келмаганда, бу аёлнинг ҳоли нима кечиши биргина худога аён эди. Бироз ҳорғин ҳолатда гуноҳкорона илжайиб кириб келган ўсмир саволларнинг тагида қолиб кетди.

— Сенинг бирон гапингга ишонмайман. Сен наркаманларга қўшилганмисан, бир балонг бор, — тинмай жавраётган она охириги гапини айтди. — Бўлинг, дадаси, буни наркодиспансерга олиб борамиз. Ўша ерда ҳақиқатни аниқлаймиз.

— Майли, боравераман, лекин мен ҳақиқатан ҳам стадионда эдим. Фақат бу стадионда эмас, 9-мактабнинг стадионида югураман.

— Нега?

— Чунки... У ерда шароит жуда яхши.

— Йўқ, мени алдаяпсан.

Ўғил ҳар қанча тавалло қилса ҳам ишонмади. Шу куні тонгги йиғилишга ҳам бормади, шаҳарнинг нариги бошидаги наркология диспансерига боришди.

Диспансернинг бир қарашда ниҳоятда саранжом-саришта ҳовлиси ранг-баранг гулларга тўла, дарахтларга шакл берилган, бирон жойда кўндаланг ётган бирон чўп кўринмайди, лекин дарахтлар орасидан кўриниб турган осмон бу жойнинг гардишли қопқоғидек, ҳовли ниҳоятда дим, бошдан-оёқ қандайдир қўланса ҳид анкиб ётарди. Айниқса, қаршингиздан чиқаверадиган кўзлари маъносиз ола кийимли беморлар одамнинг юрагини сиқиб юборарди. Ҳали иш куни ҳам бошланмаган экан. Бош шифокорни пича кутишга тўғри келди. Бу одамнинг уларга озрок қариндошлик жойи бор эди.

Оллоқулбой билан Робия хола шундай жойда бола эргаштириб юрганидан хижолат бўлди, аммо бош врач заррача ҳам ҳайратга тушмади. Худди уларни анчадан бери кутиб юргандек ёки ҳар кун кутиб-кузатадиган беморини қарши олаётгандек бамайлихотир, хайрихоҳлик билан қарши олди. Улар анча вақт гапни нимадан бошлашни бил-

май, у ён-бу ён қараб туришди. Эридан бирон садо чиқавермагач, сиқилиб кетган Робия хола-нинг ўзи гап бошлади:

— Дўхтир бова, минг бор узр, фақат айбга буюрманг. Бизга ёрдам беринг-у, лекин бизнинг бу ерга келганимизни зинҳор биров-яримга айта кўрманг. Шу ўғлимизнинг юришлари бизга ҳеч ёқмаётир, бир текширтирайлик, деб келдик.

— Бемалол, опа, доим хизматингизга тайё-миз, — бош врач кўнғироғини босган эди, қабул-хонада ўтирган қизча кирди. — Норимхол, бу йигитни Анна Сергеевнага олиб бор, наркотик-ка текширсин, — сўнг яна меҳмонларига юзлан-ди. У мижозларининг сафи шундай доврўғли одамлар ҳисобига кенгайганидан хурсандга ўхшаб кўринди. — Сиз, опа, сира ҳам еманг. Бу ерга қандай одамлар келмайди. Тагида «Мерседес», юрганда ер титрайди, минбарга бир мушт ур-ганда, минг кишилик аудитория қалқиб кетади, лекин ёлғизгина ўғил — гиёҳванд. Бечора қон йиғлаб келади: «Ёрдам беринг, жон ука!» Албат-та ёрдам қиламиз. Бу бизнинг вазифамиз, аммо фалончиевнинг ўғли ундай, фалончиевнинг ўғли мундай, деган гапни ҳеч қачон айтмаймиз.

Эшик очилиб, эни-бўйи баравар семиз рус аёл кирди, унинг ортида нимагадир ранги ўчиб кетган Собир илжайиб турарди. Ҳамма аёлнинг оғзига тикилди.

— Эргаш Аҳмедович, всё чистий.

Эргаш Аҳмедович негадир ишонқирамади:

— Да? Хорошо проверяли?

— Да.

Сўнг бош врач «гап тамом» дегандай ноилож ўрнидан туриб, қўлларини икки томонга ёзди:

— Ҳеч гап йўқ экан-у, ваҳима қилиб юрибсизлар. Аммо ҳали суюнишга вақт эрта, ўғлингиз эндигина ўн бешга кирибди. Олдинда бутун бошли умр бор. Қирқ беш ёшгача одам гиёҳванд бўлиб кетиши мумкин. Доим ҳушёр бўлинг.

Робия хола кўчага чиқишгач, эрига қаради:

— Ҳай, менга қаранг, бу қариндошингиз ўғлимиз гиёҳванд чиқмаганига хафа бўлиб қолганга ўхшади-я?

Оллоқулбой елка қисди:

— Қўй-е!

Собир кулди:

— Битта ёғли мижозга эга бўлдим, деб суюниб ўтирган эди-да. Эсиз...

— Ҳе, юзинг курсин сенинг, — Робия хола ўғлининг елкасига бир муштлади. — Одамнинг юрагини ёрдинг. Ўзинг югурадиган стадионга олиб борасан бизни.

— Э-эй, эна, қўясизми, йўқми? У ерда бир киз бор. Биз... дўстмиз. Стадиондан дарвозасининг олди кўриниб туради. Ҳар кун мен югургани бораман, у кўчасига сув сепиб, супургани чиқади. Бор гап шу.

Оллоқулбой кулиб юборди.

— Э, ота ўғил, шундай сарсон бўлиб юргунча, айтмайсанми, белгисини қили-иб қўярдик. Гаплашиб юраверардинг, вақти келганда тўйни қилиб, олиб келиб берардик.

— Сизга гап бўлса! — онаси бунга ҳам рози бўлмади. — Ҳар қандай гапни гапираверманг. Олдин билайлик, у қандай қиз, кимнинг қизи?

Розия хола эртаси куниёқ ўғлининг танлови-ни бекор қилди: «Қўй, болам. Улар бизга тўғри келмайди. Ота-онаси маъқул одамлар эканку-я,

аммо акаси гиёхванд бўлиб қолган экан. Бошқа гаплашма, кўнглига умид солма. Ўзинг ҳам хаёлингни ҳар нарсага чалғитмай, ўқи, болам. Шу ёшингда ўқишни ташлаб, қизга эргашиб юрсанг, уят бўлади, майлими, ўғлим?

Собир ноилож бош ирғади: «Хўп».

Аммо ўша данакдай қиздан воз кечиш қийин бўлди. Бунини она юрак-юраги билан ҳис қилди ва шукур қилди: «На билагидан, на белидан бир ушламаган қизга шунча ўрганиб қолган экан, агар дори-пориға ўрганиб қолганда, нима қилар эдим?»

Шунинг учун ҳам дорифурушларни жуда ёмон кўради. У отасини ўлдирган одамни, ҳатто онасини ўлдирган одамни ҳам кечириши мумкин. Одамзод жаҳл устида не бир жиноятларга қўл уриши, хатоларга йўл қўйиши мумкин, деб ҳисоблайди. Лекин оғуфурушларни сира кечира олмайди. Уларни кечиришнинг ўзи жиноят, деб билади.

Бир тонна оғуни ортиб кетаётган одамларни ҳимоя қилиш учун юрт ошиб келган кишига аёл боши билан бу нарсаларни тушунтириб ўтиришни ўзига эп кўрмади. Тўғри, ўғилларини бир амаллаб катта қилиб олишди, аммо неваралар бўй чўзиб бораёпти, ҳар ўғилда икки-учтадан ўғил бор. Илгари эскилар қиз ўстириш қийин, дейишар эди. Ҳозир ўғил ўстириш қийин бўлиб бораёпти. «Ҳизбут таҳрир» деган балойи офат чиққан. Уям кўпроқ йигитларни йўлдан урармиш. Хуллас, сал фаромуш қолсанг, не бир умид билан ўстирган болангни илиб кетувчилар кўп.

Жой-ку, беришади. Одамгарчилик. Ўзи бир чимхўр мардумга ўхшайди, еганда оту туяни ермиди? Аммо оти ёмон. Бир тонна наркотик билан қўлга тушганларнинг қариндошлари шуларнинг

уйида ётди, деган гап ёмон. Одамлар дарров тўкиб-бичишади: «Бир гапи бўлса керак-да!»

Эртаси куни Робия хола ўғлининг машинасида меҳмонни адвокатурага олиб бориб, Қаландар мешга учраштириб қўйди. Меш гап нимадалигини эшитгач, узоқ ҳайрон бўлди, бир ҳамшаҳарларига, бир меҳмонга қаради. Охири сўради:

— Кечирасиз-у, Оллокул ака, бу кишиларнинг сизга қандай танишлиги бор? Булар тожикистонлик бўлса...

— Бу киши Тошкентдан, институтда домудла. Бир домудла хешимиз билан бирга ишлашар экан. Шу одам орқали бизни излаб топибди. Бегона шаҳарда бир бошпана, дегандай...

— Ҳа, яхши, яхши! — сўнг меҳмонга синовчан тикилди. — Сиз институтда ишлайсизми?

Робия хола уларнинг ёнида ортиқ туришни истамай, ошиғич хўшлашиб қўя қолди:

— Биз жуда шошиб турган эдик, сизлар бафуржа гаплашиб, ишларингизни бажараверинглар, сўнг меҳмонга юзланди. — Ишингиз тугагач, уйга ўтаверинг. Уйда одам бўлади.

Кечки овқат маҳали меҳмоннинг олдига ҳам кирмади. Дастурхонларни Сардордан киргизиб юборди, кўргиси келмади ўша домудлани, ховлида шикирлатиб офтоба кўтариб юриши ҳам ғашини келтирди. Телевизорга қараб ухлаб қолган экан, эри бир маҳал ёнига келди:

— Ҳай, ухлаб қолдингми?

— Ҳа, нима қилай бўлмаса? Меҳмонингизга алла айтиб, ухлатиб қайтдингизми?

— Гўрда ухлайди. Жойини солиб қайтдим, у намозга тутинди.

— Уф-ф!.. Худонинг ўзи кечирсин, лекин шу одамнинг намози менга малол келяпти.

— Э-э, шошма, гапнинг буёғини эшит,— Оллоқулбой хотинининг ёнига ўтириб олиб, шивирлаб гапира кетди. — Меш ундан минг доллар пора сўрабди. Илтимос, шу пулни сиз олиб бориб берсангиз, дейди.

— Ўх, жонинг курсин-эй! — Робия хола ҳам ўрнидан туриб кетди. — Нима бўлса, сиз бўлинг. Героин ташувчиларни кутқариш учун чет эл валютасида пора таклиф қилган, деб қамалиб кетинг. Лекин у кишим: «Ўлим худонинг иши» деб ҳаммадан норози бўлиб, намозини ўқиб ўтираверсин. Вой, писмиғ-эй, унинг олдида нима гуноҳингиз бор эдики, ўзига аталган қопқонга сизни итаради.

— Қопқонми, йўқлигини ҳеч ким билмайди ҳали.

— Лекин қопқон бўлиши мумкин деб ўйла-япти. Ўзини асраб, сизни рўбарў қилаяпти. Бир такводор, хожи одам учун бу иш гуноҳ эмасми? Ифлос! Ўзининг ахлатига ўзи ботиб ўлсин. Ҳали сиз болаларингизга кераксиз, энди отаси қамалган деган номга тенг бўламизми? Меҳмонингиз ўтирса, тинчгина ўтирсин. Кавушини тўғрилаб қўймайин яна!

— Бу мешниям қара-да, кампир! Буларнинг отилишини билиб туриб, шунча пул сўрабди, ўлиқдан кафан тилагандай... Қойил-эй, юз ҳам эшак терисидан қалин бўлса керак. Қандай сўрайди, қандай олади, сўнг қандай ҳазм қилади?

Эрининг ёш боладек хайратланавериши ҳам фашини келтирди:

— Вой-войлайверманг, оладиям, қиладиям. Чирокни ўчириб, тезроқ ётинг.

Орадан икки кун ўтиб, эрталаб чиқиб кетган меҳмон бир аёл билан уч бола етаклаб келди:

— Опа, минг бор узр, булар шошилини Тожикистонга ўтадиган бўлиб қолишибди. Бир кўриб ўтайлик деб Термизда тўхташибди. Жуманазар ака ҳам бораверинглар деб манзилни берган экан, бошлаб келавердим.

Робия хола ҳеч қачон бунчалар худбин, безбет одамни учратмаган эди. Ҳафталаб тўй бериб, уй-ҳовли тўлдириб ўрин солиб ҳам шу қадар меҳмондан безор бўлмаган эди. Аммо бу одам!..

Унинг ичи ёниб кетди, аммо сир бой бермади:

— Бемалол, меҳмон келса, бош устига, — бориб аёлга кучоқ очди. — Келаверинг, синглим. Чарчамадингизми? Қани, ичкарига.

Ҳожи хушнуд жилмайди.

— Қани, болаларим, момога салом берингларчи?

Ҳожининг аёли очикқина экан. Кечки овқатдан сўнг эркакларнинг олдида ўтиришга иймандими, Робия холанинг ёнига чиқди. Ичи ҳасратга тўлиб кетган экан:

— Қайси бир нокаслар учун бекорга сарсон бўлиб юрибди. Бу кишим жуда қийналиб ўсган, отаси ўлиб, қайнонам бошқа эр қилиб кетган, булар тўрт бола бир кекса кампирнинг қўлида қолган. Институтда ўқиб юрганимизда бир сафар курсдошлар билан уйларига бордик. Олди айвон икки хоналигина чўпқори уй, худди эртақлардагидек қариб кетган қоксуяк кампир. Уй қаттиқроқ шамол эсса ҳам ғичир-ғичир чайқалаверар экан. Ўша оқшом кўнглини очди: шу қоксуяк кампир билан чўпқори уйдан бўлак ҳеч нарсам йўқ, менга тега-санми, деди. У курсимиздаги энг ақлли, энг тарбияли йигит эди, уни ҳамма қизлар яхши кўрарди. Мен унга турмушга чиқдим. Биз жуда бахтли эдик, лекин ҳаётдаги энг арзимас эҳтиёжларга

ҳам жуда қийналиб етишдик. Бизни қўллаб-қувватловчи, ёрдам берувчи ҳеч ким йўқ эди. Илм қилиб, уйлар олиб, обрў-эътибор топгач, бир кун онаси пайдо бўлди. Тоғалар келиб-ке-тадиган бўлди. Бизларни ҳам қўярда-қўймай уй-ларига олиб кетишди. Билсангиз, итининг ялоғи ҳам тилло эди, десам, ишонаверинг. Аммо у тиллолар биз учун худди беҳиштнинг ошидек, кўрмоқ бор-у, емоқ йўқ. Бу кишим уларни тухмат билан ётибди, ўша наркотикларни мажбур бўлгани учун машинасига юклаган, дейишганига ишониб юрибди. Мен сираям ишонмайман. Уч ака-ука бир «Камаз»ни такси қилиб, бунчалар бойиб кетиши сираям мумкин эмас. Бу йигит-лар бир умр шу иш билан шуғулланиб келган. Хотинларини кўрсангиз, ўзлари бир пуллик аёл-лар, «болаларни инглиз тили бўйича репититор-га берган маъқулми, английский бўйича боргани маъқулми», деб ўтирадиган, ўкимаган, оми аёл-лар, аммо димоғидан қурт ёғилиб туради. Бо-лаларини Тошкентга прописка килдириш учун бизни излаган экан. Бўлмаса, бу тоғаларни бир умр танитай, билмай ўтиб кетган бўлармидик.

— Танитай ўтсанглар, бирон нарса йўқотар-мидинглар?

— Аксинча, шуларни таниганимиз учун тинч-лигимизни йўқотдик. Онамнинг тоби йўқ экан, болалар ҳам таътилга чиқишган, бир бориб ке-лай, дегандим. Икки кўзим орқамда денг, қанд касаллари бор, борган жойимизга ёқмасам ҳам бир кўриб ўтмасам бўлмайди, деб келавердим.

— Йўғ-э, келаверинг. Бир кеча бошпана бериб, қўнглингизни топа олган бўлсак бўлди. Бизнинг уйга кимлар келиб-кетмаган, лекин сизга очигини

айтсам, эрингизнинг ўша тоғаваччаларини ҳимоя қилиб юриши менга аввалбошдан ёкмаган.

Аёлгина эрта тонгда узр сўрай-сўрай, йўлга тушди.

Робия хола ғалати бўлиб қолди.

Суд яна бир ҳафта чўзилди. Ҳукм ўқилишига икки кун қолганда икки юз минг доллар сўрабди. Ҳожимиз ўша куни уйга келмади.

— Қишлоғига пул ахтариб кетди. Уйма-уй юриб бўлса ҳам айтилган пулни йиғиб келаман, деб кетди, — деди Оллоқулбой.

— Икки юз минг доллари нима бало? Шунча пулни қаердан топади? Бу меш ҳам бутунлай эсини еб қўйибди. «Лимоннинг ичидан чиққан героин» деб телевизорда минг марта кўрсатди. Бу жиноятни бутун дунё эшитди. Энди ким ўша жиноятни қилган одамлардан пора олиб, ўлимдан асраб қола олади? Бу ҳеч бир ақлга сифмайдиган иш-ку! — жиғибийрон бўларди Робия хола. — Бу ҳожингиз аниқ ҳамтовок экан, йўкса, шунча пулни топа оламан, деб йўлга чикмас эди.

Ҳожи эртаси куни шомдан кейин келди, унинг қўли бўм-бўш эди. «Олиб келиб, мешга топшириб келганмикин? Шунча пулни-я? Наҳотки бу тоғаваччалар омон қолса?»

Ҳожи суддан худди ўзи отишга ҳукм қилингандек фаромуш бўлиб қайтди. Рухсизгина сўрашиб, таҳорат олгани кетди. Сўнг узоқ намоз ўқиди.

Оллоқулбой билибми-билмайми, унга ўзининг сўзлари билан тасалли берган бўлди:

— Ха, ўлим худонинг иши.

Ҳожи ҳам зарда билан шу гапни қайтарди:

— Ха, таксир, мен ҳам шундай дейман, ўлим худонинг иши.

— Ҳа, иним, Аллоҳнинг амри бўлмаса, кўзингиздан бир киприк узилмасмиш. Аллоҳ пешонага солади, бандаси кўтаради. Худонинг ишида, — деди Робия хола ҳам кўнгил кўтарган бўлиб. Ҳожининг ковоқ уйганини кўриб, аччиғи келди: «Тавба, худойим ўша тоғаваччаларингизнинг олдига келиб, пешонасига тўппонча тирасинми? Аллоҳ қилади, бандаси бир-биридан кўради».

Ҳожи эрта саҳар кетаётиб, мезбонлардан рози-ризолик сўради. Тошкентдаги уйининг манзиллини, телефон рақамларини берди. Шу кунгача бу одамнинг суҳти-сумбатидан озору безор бўлиб ўтирган Робия хола унинг афтода сиёкига қараб, беихтиёр раҳми келиб кетди: «Соддалик ҳам ёмон экан-да». Ҳожи эса, унинг: «Хафа бўлмай кетинг, иним. Яхши-ёмон гаплар қилган бўлсак, узр», деган гапига: «Мен, албатта, ўша лимон ортган мижозларни топаман», деб жавоб қилди. Негадир Робия холанинг кўзларига ёш қалқди.

* * *

Кулранг костюм-шим кийиб, қалин сочларини орқага тараб олган баланд бўйли, олифтанамо йигит директорнинг олдига бир кириб чикди-ю, мактабнинг бир кунлик дарс жадвалини ўзгартириб ташлади. Театрга ҳеч ким қирмай қўйган эмиш. «Сиз бир маънавияти бой инсонсиз. Сиз режамизни бажаришга ёрдам бермасангиз, кимдан умид қилишимиз мумкин», дебди. Кимнинг нима дарди бўлса, мактабга ёпишади. «Шунча ўқитувчи, шунча ўқувчи бор!..» — дейди ҳаммаси. Худди шунча мўр-малах беко-ор ётгандай! Директорнинг ҳам бирор манфаати бордирки, осонгина рози бўлади. «Ётмишга ўттиз қиламиз» деган бўлса, бўлди-да. Ҳа, чўнтакка кирадиган пул турган-

да болаларнинг саводхонлигини ўйлармиди? Директор дарров йиғилиш чакириб, эълон қилди: Ҳамма бола минг сўмдан пул олиб келсин. Соат ўнда бошланғич, соат ўн бирда бешинчи синфдан еттинчигача бўлган болалар, соат ўн иккида юқори синфлар боради. «Тамом, демак, шу кун мактабда дарс бўлмайди».

Синфи бор ўқитувчилар болаларини олиб, бирин-сирин театрга кетишди. Нозима юқори синфлар театрга кетгач, уйига қайтди. Кечаси билан ёғиб чиққан ёмғирдан сўнг ҳаво тозаланган, довдарахтлар ним яшил тўн кийган, мовий осмонда сузиб юрган укпар-укпар оқ булутлар ёнига чорлаётгандай эди. Ростдан-да, унинг уйга боргиси келмаётган эди! Баҳор, бутун дунё ўзгараяпти, янгиланаяпти. Фақат унинг ҳаёти ўша-ўша! Ҳеч ўзгармайди. Уй — иш, иш — уй. Етти йилдан бери супуриб-сидириб, тозалаб охирига етолмаган уй-жойи. Сукма қошиқдай ҳар ишга аралашиб турадиган қоқбош қайнонаси, лапашанг, шўртумшук эри! «Уф-ф! Улардан қанчалар чарчадим, қанчалар безор бўлдим! Қанийди, бир жойларга бош олиб кетиб, янгидан ҳаёт бошлашнинг иложи бўлса!» Ўшанда ҳеч қачон ёлғиз ўғилга, кенжа ўғилга турмушга чикмас эди. Айникса, унинг эрига ўхшаб, ҳар гапда ота-онасининг оғзига қараб турадиган, ўзининг мустақил фикри бўлмаган лапашанг йигитга!

Муюлишдаги зулукдай қоп-қора машинага суяниб турган йигит кўзига таниш кўринди. Йигит ҳам худди уни кутаётгандай Нозимага қараб турарди. Эслади: куёвжўра! Бу ёқимтой йигитнинг ошқора шилқимликлари бироз ҳамиятига теккан бўлса ҳам кўнглида ёқимли бир туйғулар уйғотган эди. Уч кун қайта-қайта кўнғироқ қилиб

хол-жонига қўймаган йигитнинг бирдан жимиб кетганига аввал хайрон бўлди, сўнг ўз-ўзидан хавотирлана бошлади. Ҳозир ҳам дўппида турганини кўриб, кўнглида энг яқин одамларига нисбатангина ҳис этиш мумкин бўлган ғалати бир туйғуни туйди. У машина тўғрисига келгач, йигит йўл четидаги ариқчадан сакраб, унинг ёнига ўтди. Мунғайибгина салом бериб, кўришиш учун қўл узатди. Синиқкина овозда ахвол сўради.

— Ўзингиз яхшимисиз? Тинчликми? — у қанча уринса ҳам кўнглидаги хавотирни яшира олмади.

— Амакимнинг ўғли... — йигит ерга қаради. — Бирга катта бўлган эдик. Тўрт кун аввал Россиядан майитини олиб келдик, кеча «етти» эди...

— Қандай қилиб?

— Ҳеч нарсани аниқлай олмадик. Бегона юрт!.. Индамай олиб келавердик. Қўли гул уста эди. Эшигининг олдида машиналар қалашиб ётарди. Пул ишлаб, хусусий устахона очаман, машина оламан, деб чилласи ҳам чикмаган келинни ташлаб, Россияга кетиб қолди. Кетаётган куни ҳам кун бўйи машина созлаган. Неча киши: «Менинг машинамни ҳам созлаб беринг, кейин кетасиз», деб ялиниб қолган. Бу бўлса, «Хой, биродарлар, қўлимда билетим бор, мени тинч қўйинглар», деб чала-чулпа ювиниб, аэропортга чопган. Ҳамма «Ажалига шунчалар шошган экан-да», деяпти. Онаси бечора, «Болам, бориға шукур қил, шундай касбинг бор, ризқ-насибанг ўз оёғи билан келиб турибди. Кетма», деб қанча ялинди. У: «Она, менинг хунарим — менинг имконим. Бундай имконият билан чет элларда қўш қаватли устахоналарга эғалик қилиш мумкин. Илтимос, менинг йўлимни тўсманг», деди. Она шўрлик: «Мусулмончилик астачилик билан-да, болам. Бўлади

аста-секин. Майли, рўзғорга бир тийин берма, тошганингни йиғиб, устахона қур, машина ол. Ўзингдан орттиргунингча рўзғорни ўзимиз қилиб турамыз», деди. «Йўқ, йўқ», деб кетиб қолди. Ўтган ҳафта бирга кетган ўртоғи мазаси йўқ, деб қўнғирок қилибди. Амаким билан етиб боргунимизча жони узилибди. Шунча олис йўллардан ўз оёғинг билан келиш қийин, тобут кўтариб келиш ундан ҳам қийин экан. «Ҳар эҳтимолга қарши, дори-дармонга керак бўлиб қолар», деб беш-олти сўм олиб чиққан эдик. Йўкса...

— Бечора...

— Сизни ҳам излай олмадим, ўзим билан ўзим бўлиб қолдим. Хафа бўлмадингизми?

— Йўғ-э, нега хафа бўлишим керак, — Нозима боядан бери ўртадаги чегарани унутиб, шунча ноўрин ҳазиллар қилган бутунлай бегона йигитнинг оғзига тикилиб ўтиргани ёдига тушиб қолди. — Мени излашингиз умуман шарт эмас.

Йигит ерга қараб чуқур хўрсинди. Бир зум тин олиб, сўнг Нозимани машинага таклиф қилди:

— Юринг, уйингизга олиб бориб қўяман.

— Йўғ-э, — астойдил рад қилди Нозима. — Озгина қолди, ўзим кетавераман.

— Ҳали анча бор-ку. Илтимос, йўқ, деманг, кўчаларингизнинг бошига олиб бориб қўяман-у, кетавераман. Йўлим ҳам ўша ёққа эди. Хўп дея қолинг. Ўзим жуда сиқилиб турибман, ҳеч ўзимга кела олмаяпман. Сизни кўриб, сал кўнглим ёзилди. Юринг энди...

Нозима бир зум иккиланиб қолди. Ич-ичида нимадир «Бор, бор!» деб, машинага ундаб турарди. Бир машинага, бир қаршисида оёқларига йиқилгудай бўлиб турган хушсурат йигитга

қаради. Борар манзили ҳам узоқ эди. Уям ариқчадан сакраб ўтди...

Дид билан безатилган машина салоида хуш-бўй атир хиди димокқа урилди.

— Машинамни ундан бошқа ҳеч кимга кўрсатмас эдим. У менинг машинамда юришни яхши кўрарди. Энди шу машинани унга совға қилиб юбормаганимга армон қиламан. Агар шундай қилганимда, у Россияга кетмасмиди?

Йигитнинг жигарига аталган самимий меҳри, тотли ифорлар кезиниб юрган юмшоққина машина, йўл четида «зип-зип» этиб, ортда қолиб кетаётган ним яшил дунё — ҳамма-ҳаммаси Нозимага тобора ёқиб борарди. Уйларига буриладиган муюлиш бирпасда кўрина қолганидан ҳафа бўлди: «Бунча тез!..»

Йигит муюлишга яқинлашганда машинасини охистагина йўл четига тўхтатиб, орқага бурилди:

— Мана, уйингизга ҳам етиб келдик... Бирон жойга бориб, бир пиёладан чой ичсак-ку, яхши бўлар эди. Аммо сиз... рози бўлмайсиз-да.

Нозима бош чайқади:

— Бунинг ҳечам иложи йўқ. Раҳмат, соғ бўлинг.

Сўнг шошиб машинадан тушди-да, ортига ҳам қарамасдан тез-тез юриб кетди. То кўчаларига бурилгунча уни бошдан-оёқ кузатиб турган ўтли нигоҳни хис этганидан оёқлари неча бор чалишиб, ўзи қора терга тушиб кетди. Ҳаяжондан юраги гуп-гуп урар, ҳар қанча уринмасин, йўли унмас, тўрт кадам наридаги уйига ета олмас эди. Дарвоза олдида қайнотасига тўкнашиб кетишига сал қолди:

— Ё, пирим! Нимага бунча ҳовликиб юрибсан? — деди Оллоқул бобо ҳайрон бўлиб.

— Ўзим... — хижолат бўлганидан бирон тайинли жавоб ҳам топа олмади.

Хонасига кириб, эшикни ичкаридан илгаклаб олди-да, ўзини каравот устига ташлади: «Бунчалар келишган, бунчалар ёкимли йигит экан-а!..»

Анча вақт кўчалик кийимларини ҳам ечмасдан шу ахволда ётди. Ётиб-ётиб зерикди. Кўнгли кўзларига илтижо билан бокиб тургувчи ўша хушсурат йигитнинг суҳбатини кўмсади: «Бир айланиб келсам бўлар экан. Нимагаям шу гурбатхонага шошдим. Бу ерда менинг ҳеч кимга керагим йўқ».

Кечкурун Мастура кўнғироқ қилди. Қанийди, юрагига сиғмай бораётган кечинмаларини унга айтишнинг иложи бўлса эди! Ноилож бўғзига тикилиб турган ҳиссиётларини ичига ютиб, ундан ахвол сўради:

— Томоша яхши бўлдими?

— Нима десам экан? Ўқувчи қизларнинг родини ўттизга кирган актрисалар кўкракларини лорсиллатиб ўйнаб ётибди. Мактаб формасини кийдириб, сочига бантик тақдиргани билан ўттиз яшар аёл ўн тўрт ёшли қизалокқа айланиб қолмади-да. Эркакларимиз роса кулишди: «Шундай ўқувчиларимиз бўлса, жуда қийин бўлар эди, дарс ўтолмас эдик», деб.

— Номардлар! Театрда роль бўлиш ҳам мактабда дарс бўлишдай гап-да. Ким режиссёрга якин бўлса, неча ёшда бўлишидан қатъи назар, роль олаверади-да.

— Шундай бўлгач, бу театрда ким киради?

Орадан уч кун ўтиб, йўл четида тўхтаб турган таниш қора машинани кўриб, кўзлари ёниб кетди. Ўзидаги бу ҳолатдан ўзи уялиб кетди. Худди кўрмагандай ерга қараб ўтиб кетмоқчи

бўлди. Аммо қаршисида пайдо бўлган йигит ҳамма «режа»ларини барбод қилди.

— Ассалому алайкум. Аҳволларингиз яхшими? — у хали саломига алик олиб улгурмасдан кўришган кўлидан ушлаб, машина томон тортқилади. — Йўлим шу ёкка эди, юринг, уйингизга ташлаб ўтаман.

— Йўк, ўзим боравераман, — юраги бўғзига тикилгудек гупиллаб уриб ётган бўлса ҳам астойдил рад қилди Нозима. — Сиз овора бўлманг.

— Э-э, овораси бор эканми? Юринг энди, янга!

Нозима ноилож қолди, у ўзини рад қилса ҳам, қўлини қаттиқ сиқиб олиб «янга»лаётган йигитни рад эта олмади.

Улар машинага ўтиришгач, йигитнинг кайфияти кўтарилиб кетди:

— Э-э, раҳмат. Энди, янга, икки оғиз суҳбатингизга кўнгил кетди. Хўп десангиз, бир ажойиб жой бор, бироз гурунг қилиб қайтамиз. Қаранг, ҳаво қандай яхши, атроф гўзал. Мен эса ўзимни қўйгани жой топа олмаяпман. Уйга ҳам боргим келмаяпти. Илтимос...

Унинг ҳам сира уйга боргиси йўк, аммо ҳамманинг олдида ошкора кўз қисган бегона йигит билан аллақаерларга бориш...

— Йўк, тўхтанг! Тўхтатинг деяпман сизга!

Йигит машинани йўл четига оҳиста тўхтатиб, орқа ўриндикка ўгирилди: кўзларида минг йиллик гина.

— Нима бўлди сизга? Шунчаки, кўнгил икки оғиз суҳбатингизни истаган эди, холос. Олма эмассиз-ку, оғзимга солиб еб қўйсам, — у астойдил хафа бўлган эди.

Нозима ерга қаради.

— Йўкми? — сўради йигит.

— Биров-ярим кўриб қолса... Бу ерда ҳамма бир-бирини танийди.

— Э-э, Нозимахон, сиз билан кимнинг неча пуллик иши бор? Хўп десангиз, шундай бир жойга олиб бораманки, у ерда сизни ҳеч ким танимайди. Жуда гўзал жой, маза қиласиз. Гарантия! Ярим соат вақт ажратсангиз, бўлди. А-а? Розимисиз?

Нозима хавотир билан атрофга қаради. Бировнинг машинасида бу хил ўтириш юришдан ҳам шубҳали эди.

— Бўпти, қўймадингиз сиз ҳам!

— Бу бошқа гап! О, есть! — йигит газни босди, машина чийиллаб ўрнidan кўзғалди. Бир зумда олдиндаги машиналарни қувиб ўтиб, шаҳар ташқарисига чиқди. Темир йўл ёқалаб кетадиган хилват йўлда анча юришгач, бир тепаликдан ўтиб, кўм-кўк кўл бўйида жойлашган мўъжазгина дала ҳовлига етиб келишди. Ёши ўтиб қолган соч-соқоли ўсик бир одам, афтидан, коровул бўлса керак, Нозимага бир қараб қўйиб, дарвозани очди. Йигит у билан кучоклашиб кўришди:

— Бирон нарсангиз борми, тоға?

Тоға хушнуд жилмайди:

— Ҳамма нарса бор. Хўжайин ҳозиргина меҳмонлари билан чиқиб кетган эди. Меҳмонхонага кираверинг, ҳозир дастурхон тузайман.

Йигит кулди:

— Сал эртaroқ келсам бўлар экан, дадамни келинлари билан таништириб қўярдим.

Тоға жилмайиб, ўчоқхона томон кетди, Нозиманинг ковоғи уюлди. «Бу бола нима деб

ўйлаяпти? Телефон рақамимгача аниқлаган-у, икки болам борлигидан беҳабармикин?»

Улар узун йўлакдан ўтиб, кенг, ҳашамдор меҳмонхонага киришди. Уларнинг изидан патнис кўтариб кирган тоға бирпасда дастурхоннинг устини тўлдириб ташлади.

— Овқат ҳам сузайми?

— Ярим косадан.

Ўртадаги стол жудаям узун ва энли эди. Йигит Нозимани ўтиргизган ўриндиқнинг ёнига жойлашди.

— Сиздан узок бўлиб кетмайин. Қани, тезроқ ичинг, кўл бўйига олиб тушаман. Қайиқ бор, истасангиз, қайиқда айланамиз.

Хонадаги шоҳона жиҳозлар, стол устидаги анвойи ноз-неъматлар, ёнида тавозе қилиб турган хушкалом йигит — барча-барчаси унинг хизматига шай эканлиги Нозиманинг кўнглини тўлдирди: «Қандай яхши!»

— Ҳа, айтмоқчи, сиз менинг исмимни биласизми? Шунча қўшиқ айтдим, шунча ҳасрат қилдим, лекин исмимни айтмабман. Исмим Ҳамдам. Отам сув хўжалигида ишлайди, онам ҳам отам билан бирга ишлайди. Олтита опам бор, сизга ўхшайдиганини топа олмаганим учун ҳалигача ўйланганим йўқ.

У исмини айтаётган пайт Нозиманинг кўлини ушлади ва кейин қўйиб юбора олмай қолди. Нозима ҳам индамай ерга қаради: ҳамма-ҳаммаси унга жуда ёқиб турган эди.

— Бўлди, ортиқ чидай олмайман, — у шахд билан Нозиманинг белидан ушлаб, бағрига тортиди. — Мен сизсиз яшай олмайман, — ютоқиб унинг юз-кўзларидан, бўйинларидан ўпа кетди. Авва-

лига «вой» деган Нозима худди шунга илҳак бўлиб тургандай йигитнинг қайноқ бағрига сингиб кетди. Ҳамдам эса уни даст кўтариб, тўрда эшиги ичкарига очиладиган хоналарнинг бирига олиб кирди. Бу деразасига қалин дарпардалар тугилган, ўртада пуштиранг чойшаб ёпилган икки кишилиқ диван ястаниб ётган ётоқхона эди...

— Нозима, нега бунчалар чиройлисиз? — анчадан сўнг, эхтирослар қонгач Нозимани саволга тутди йигит. — Шу пайтгача сизсиз қандай яшаган эканман, билмайман. Аммо билганим шуки, энди сизсиз менга ҳаёт йўқ.

Бахтдан сармаст Нозима кўзларини юмди, у бу лаззатли онларнинг янада узоқроқ чўзилишини, тердан ҳўл бўлиб кетган пешона сочларини бармоқлари билан тараб, намчил юзларидан охистагина ўпиб, эркалаб ётган йигитнинг кучоғида янада кўпроқ қолишни истар эди. Аммо...

— Ҳамдам, — деди у қўрқибгина, — нега тақдир бизни олдинроқ учраштирмади. Масалан, мен турмушга чиққунимча... Биласиз, менинг эрим, болаларим бор.

— Бунинг нима аҳамияти бор? Биз шундай қиламизки, эрингиз бизнинг учрашишимиз учун ўзи шароит яратиб беради.

— Қандай қилиб?

— Масалан, мен унинг энг яқин дўстига айланаман. Истаган пайтингиз мен билан исталган жойга боришингиз мумкин бўлади.

Йўқ, Нозима истаётган нарсани Ҳамдам тушунмади. «Қанийди... Қанийди улар етти йил аввал учрашишганида, шу келишган ўктам йигит йўлларини пойлаб юрганида ва бир умр фақат уники бўлиб қолганида! Бир умр!»

Бирдан уйи ёдига тушиб, юраги сиқилди. Ҳамдам ҳам бурчакдаги телевизор устида турган соатга кўзи тушиб, «Ўҳ-ҳў-ў!» деди-ю, шкафдан бир сочиқ олиб яримяланғоч холда ташқарига чиқди. Бирпасда қайтиб келиб, Нозиманинг қўлига ҳам сочиқ тутқазди: «Қўшни эшик — ванна. Тез бўлинг, яна уйингизга киргизмай қўйишмасин».

Улар йўлда деярли гаплашишмади. Орқа ўриндикнинг нимқоронғи бурчагига тикилиб олган Нозима машинани учириб бораётган Ҳамдамни бир нарса деб чалғитишдан кўрқар эди.

Ҳамма уйда, болаларни аллақачон боғчадан олиб қайтишган эди. Қайнонаси ковок-тумшук билан саломига зўрға алик олди. Қайнонасининг одати шундай, унча-мунчага гапиравермайди. Хафа бўлса, ковокларини уюб олиб, индамай юраверади, иш ҳам буюрмайди, қилмадинг ҳам демайди. Эри эса остона ҳатлар-ҳатламас, захрини сочди:

— Ўша мактабингда ётиб қолсанг ҳам бўларди! Ё уйинг борлиги ёдингдан чиқиб кетдими?

Нозима аччиқни аччиқ кесар қилди, уям эрига бобиллаб берди:

— Мен ўйнаб юрганим йўқ. Эртага вазирликдан комиссия келаркан, ҳужжатларимни тартибга солдим.

— Э, ўша комиссиянгга қўшиб!..

— Илтимос, очман, чарчаганман. Асабимни бузманг, — у эрини йўлидан нари суриб, кийимлар турадиган шкафнинг ёнига ўтди. Шкафдан уйда киядиган кўйлак-лозимини олиб, эрининг чиқиб кетишини кутди. «Худди бегоналардек. Қўнглимда заррача илиқлик йўғ-а...» ҳайрон бўлди ўз-ўзига. Сардор ошқора зарда билан чи-

мирилиб турган хотинига бир ўқрайиб, ташқарига чиқиб кетди.

Нозиманинг кўнгли хавотирга тўлиб турган бўлса ҳам, жуда бахтиёр эди. Айни пайтда дунёда унинг кайфиятини буза оладиган куч йўқдек. Кийимини алмаштириб, ўринга чўзилди. Қўлларини бошининг тагидан ўтказиб, маза қилиб керишиб олди. Ҳеч ким ҳеч нарса демаса, сўрамаса, индамаса, ётса, ётаверса ўз хаёллари билан!.. Хонани аста-секин қоронғилик эгаллади, кун ботиб борарди. Деразадан чироқнинг ёруғи тушди. «Чироқни ёқишди». Эшик гийқ этиб очилди. Нимадандир хайиқиб ўғли кирди:

— Она, овқат сузаркансиз?

— Бўпти!.. — жеркиб жавоб берди у. «Отасининг ўзи!»

Бола ниманидир сўрамоқчи шекилли, остонада мўлтайиб туриб қолди:

— Бор, боравер. Нимага серрайиб турибсан? Ҳозир бораман дедим-ку.

— Она!

— Ҳа-а? Яна нима?

— Мен учта харф ўргандим, — боланинг кўзлари ёлқинланиб кетди. — Мен сизга «Она» деб ёзиб берайми?

Нозима шундагина боланинг қўлидаги дафтар-каламни кўрди.

— Уф-ф! Бошимни оғритма. Бор, кет дегандан кейин кетавермайсанми? — «Ўттиз икки харфни билган отанг нима каромат кўрсатаптики, сен уч харфни билиб, тоғни эндириб берармидинг?»

Бола йиғлаб юбормаслик учун пастки лабини тишлаб, бир зум остонада туриб қолди, сўнг индамай ортига бурилди.

Нозима ўрнидан турди, нимагадир бадани жунжикди. Иссиқ халатини кийиб, бошига рўмол танғиб олди. Узун айвондан ўтаётиб, телефон аппарати турган дераза тоқчасига бир қараб қўйди. Юраги ғалати ҳислар билан орзикиб кетди. Кейин шошиб, ошиғич бир хавотир билан атрофга қаради. Қаршисидаги эшикдан қайнонаси чиқиб келди. Нозима кўнглидаги ўйлар ошкор бўлиб қолгандай юзлари дув этиб кизарди.

Қайнонаси қозонни тўлдириб мастава қилган экан. Ҳаммага бирдек сузиб, дастурхонга қўйди. Гуручлари эзилиб, бўтқага айланаёзган маставани кўнгли тортмади, аммо эри «қаерда корин тўйғазиб келдинг?» деб тўнғилламаслиги учун ўзига ҳам бир чўмичгина сузиб, хонтахта ёнига чўкди.

— Мен бундай овқат емайман. Менга тухум қовуриб беринг! — биринчи бўлиб ўғли косасини нари суриб қўйди.

— Менга ҳам тухум! — кизи ҳам қошиғини хонтахтага бир уриб, ўзи орқага сурилиб ўтирди.

Момонинг кайфияти тушиб кетди. Уларни эркалаб, инсофга чақира бошлади:

— Йўқ, болажонларим, эрталаб иккитадан тухум еган эдиларинг. Бугунга бўлади. Яна есанглар, оғирлик қилади, касал бўлиб қоласизлар. Ким овқатини охиригача ичиб қўйса, эртага мен билан аммасиникига боради.

Момо овқатининг нарҳини ошириб юборди:

— Ростданми, алдамайсизми?

— Боғча-чи?

— Бир кун боғча сизларсиз тура қолади.

— У-ре!

Болалар косаларига ёпишиб кетишди.

Нозима косасини ушлаб олганча иштаҳа билан чапиллатиб овқат еяётган қайнонасига қараб гаши келди: «Худди боли бордек!» Кампир овқатини охиригача ичиб, кейин кўрсаткич бармоғи билан косанинг гирдини сидириб олди. Сўнг ўртада турган тузламанинг сувидан мириқиб симирди. Шўр сув кўнгил хуморини охиригача қондирмадими, катта бир помидор олиб, эринмасдан пўстлоғини шилиб, сўнг бутунича оғзига олиб борди. Нозиманинг «дод» деб юборишига бир баҳя колди, лекин «уф» тортишдан ўзини тия олмади. Кампир ялт этиб, аввал келинига, сўнг невараларига қаради. Болалар индамай овқат ейишар эди. Унда «уф» нима учун? Келинига бу уйда кўп нарсалар ёқмаслигини момо яхши билади. Ўзиям очиқ айтган, «Онамникига борсам, шу уйга сира қайтгим келмайди», деб. Онасининг уйи билан ора ярим соатлик йўл. Эрталаб кетиб, кечгача дунё-дунё ғийбат қилиб, меҳри қониб, қайтиб келиши мумкин, аммо у уч кунсиз қайтмайди. Онасининг уйига борадиган бўлса, мактабдаги ишлар ҳам бемалол бўлиб қолади.

Бунчалар ёқмас экан, нега турмушга чиқдинг? Сени илгариги замонлардагидек қилиб, паранжи-чачвонда чимилдикка киргизиб, кейин эринг билан кўришганинг йўқ-ку. «Қачон қарасангиз, кулиб салом беради, шу қизни бир суриштиринг», деган эди ўғли, «кўз остига олганинг бўлса, айт» деган-да. Қизнинг қармоғи кулиб қарагани-да. Ўзи қармоқ ташлаб, тегиб олди. Энди!..

Кампир қанча ўйласа ҳам келинининг ошкора вижиниши сабабини топа олмади. Ичи қизиди, яна индамади. Ке-е, қўй! Яна бир нарса деса,

шусиз ҳам совиган ошдек кўнгилни яхлатиб турган рўзгор заҳар-заққумга айланиб кетиши мумкин.

Иккинчи бўлиб Сардор косасини бўшашиб, нон бўлаклари билан коса гирдидаги овқат юқларини сидириб ейишига қараганда, қорни тўймаган. Келин эса индамай косасини эрмак қилиб ковлаш билан овора. Келин бўлиб тушган кундан буён одати шу. Дастурхон бошига бир ўтирилгандан сўнг, бирон-бир зарурат учун ўрнидан туриш унинг учун ўлим билан баробар. Дастурхон ёзиб бир ўтирдими, тамом. Кейин фақат дастурхон йиғиш учун туриши керак. Энди келин бўлиб тушган кунлари Сардор учалалари ўтиришган эди. Қўлсочик керак бўлиб қолди. Сардор лип этиб туриб, сочик олиб келди. Келин сочикқа қўлини арта-арта гапирди: «Дастурхон бошида қайта-қайта туришни жуда ёмон кўраман». Сардор унга тушунтирди ўзича: «Сен бу ишни ёмон кўрма, севиб қол. Ахир сен келинсан. Акс ҳолда, сенга ҳам, бошқаларга ҳам қийин бўлади». «Ҳечам-да, менга ҳеч қачон қийин бўлмайди. Мен фақат ўзим ёқтирган ишларни қилиб ўрганганман. Бошқаларга қийин бўлса, ўзидан кўрсин», деди. Ўшанда Робия холанинг оғзи очилиб қолган эди. Сардор ҳам нима дейишини билмай қолди. Бир нарса деса, бир ҳафталик келин, ҳали қараб-қараб ҳуснига, ҳидлаб-ҳидлаб бўйига тўймаган. Демаса... Демади. Демай кўя қолди.

Кампир ўғлининг косасига қўл узатди:

— Ке, болам, яна бир чўмич сузиб келайин.

Сардор онасининг қўлини нари суриб қўйди-да, бўшаган косани тўқ эткизиб, Нозиманинг олдига қўйди.

— Эгаси сузиб келади.

Ўртага совуқ жимлик чўкди. Нозима бир зум косасига қараб турди-да, худди ҳақорат қилингандек, чимирилиб ўрнидан турди. Ўзининг ҳам, эрининг ҳам косасини олиб, ошхонадан чиқиб кетди.

— Она, бунингиз ҳеч қачон одам бўлмайди.

Кампир индамади.

Шу пайт эшикдан коса кўтариб кирган Нозима захрини ичига ютиб:

— Сизга одам эмас, ҳали сочиқ, ҳали қошиқ узатиб турадиган робот керак, — деди.

Робия хола ялт этиб эрига қаради. Келиннинг бу одобсизлиги, энг аввало қайнотасига нисбатан беҳурматлик эди. Оллокул ака эса индамай аллақачон бўшаган косасига энгашди. Сардор фикрини хонтахтага мушт урди. Нозима эса ҳеч нарсa бўлмагандай овқат сузилган косани дастурхоннинг бир четига қўйди-да, индамай чиқиб кетди.

Кечаси эр-хотин жикқамушт бўлиб уришди.

— Лаш-лушларингни йиғ-да, эртага эрта-лаб уйдан чиқиб йўқол. Кечқурун келганим-да қорангни ҳам кўрмайин! — қатъий гапирди Сардор.

— Сизнинг ҳам қорангизни кўраман деб ўлиб турганим йўқ. Ҳайдамасангиз ҳам кетмоқчи бўлиб юргандим. Ҳаммаларингдан тўйиб кетдим. Шу уйни ҳам, шу уйда яшовчиларни ҳам ҳеч қачон кўрмасам деб орзу киламан.

— Орзуингга етгин, илойим. Лекин болалар мен билан қолади.

— Тушингизни сувга айтинг. Бола ҳар қандай вазиятда она билан қолиши керак.

— Ҳали сен онамисан?! Шу болаларга ҳеч оналик меҳри бердингми? Иштонини булғаса,

ўзингни осиб кўйгудек бўлар эдинг-ку. Уларни онам катта қилди-ку, кўрнамак! Она! Она эмиш бу киши.

— Ҳар нарса деб лакиллайверманг, алимент тўламасликнинг йўлини ахтараяпсизми? Алимент ҳам тўлайсиз, бизга алоҳида уй ҳам олиб берасиз. Тўққиз ой қорнида кўтариб юрган, кўкрагидан сут берган ким?

— Э-э, ит ҳам туғаверади. Сенга бола керак эмас. Шу болаларни деб беш-олти сўм пул ундирсанг, уй олдирсанг! Олиб кетсанг ҳам сен уларга қарамайсан. Онангга осиб қўясан. Бечора болалар ака-укаларингнинг болаларидан таёқ еб, хору зор бўлиб ўсишади.

— Менинг онам билан жиянларим ўгай оначалик зулм ўтказишмас. Мен тирикман-ку.

— Э-э, бор-э! — Сардор ёстиғи билан ёпинғич кўрпасини олиб, меҳмонхонага чиқиб кетди: «Туркингни кўрмай. Сендай аҳмоқ билан яшагандан кўра, бир умр ёлғиз ўтганим афзал. Бунга иш ёқмаса, одам ёқмаса! Бир умр ҳаммадан норози!»

Аммо Нозима кетмади. «Кетаман», деб эри билан баб-баравар тиллашган бўлса ҳам, онасининг қўш келинли тор-танқис уйига икки боласини етаклаб кириб боришни ўзига эп кўрмади. Сал нарсага «келавер, болам», деб турадиган онасига ҳам уч киши бўлиб кўчиб борса, ёқмаслиги тайин. «Қани алоҳида уйи бўлса! Икки хоналигина бошпана бўлса ҳам майлийди. Эртаю кеч шу қайнота-қайнонанинг қовоғига қараб, уларнинг меҳмонини кутиб яшаш жонига тегди. Болалари боғчага қатнайди, ўзи янаям кўпроқ дарс олади. Топгани ўзиники, нима истаса, шуни олади. Қачон қаёққа боришни хоҳласа, ўша ёққа боради.

Афсуски, ўша икки хонали бошпана ҳам йўқ.

Эрта билан туриб, ҳеч нарса кўрмагандай ҳовли супурди, офтобаларни илиққина сув билан тўлдириб қўйди, нонушта ҳозирлади, лекин эрининг ёнига кирмади.

Сардор ҳам шакароб қилиб сув сепиб, супурилган ҳовлида ғимирсиб юрган хотинини кўриб, кўнгли таскин топганини ҳис қилди. Бу аёлдан қанчалар кўнгли қолган, у билан орани очишни қанчалар истаётган бўлмасин, айти пайтда унинг болаларни етаклаб, ҳовли-жойни ҳувиллатиб, ҳамма ишни кекса онасига ташлаб кетиб қолишидан жуда кўрқар эди. Аммо ичидан хотинининг «қолгин» деб ялинса ҳам ортига қарамай кетиб қоладиган кунларини кутиб яшарди. У, барибир, кетади. Кетсин, фақат ўзи хоҳлаб, ўзининг айби билан кетсин, токи бир кун келиб, болаларингни етим қилдинг, дея Сардорнинг юзига ҳеч ким таъна қилмасин. Кетсин, Сардор уни ахдидан кайтаришнинг иложини тополмай қолсин. Шунда ҳаммага яхши бўлади. Сардорнинг ҳам виждони қийналиб юрмайди.

Нозима енгилгина нонушта қилди-да, қайнонасига: «Болалар туришмади, боғчага бобоси олиб борар», дея ишига жўнади. На кеча ҳайдаб солаётган эр бир нарса деди, на «ўламан саттор, кетаман», деб турган Нозима бир нарса деди.

«Ўзи, ўзи кетсайди! Оёқларига йиқилсам ҳам ортига қарамасдан, болаларга ҳам этак силкиб кетиб қолсайди!..»

«Икки хоналигина бошпанам бўлсайди, шуларнинг башарасини кўрмай эркин яшасайдим!..»

Бир замонлар иккаласининг иш жойи бошқа бошқа томонларда бўлса ҳам, Сардор ҳар эрталаб Нозимани мактабига олиб бориб қўярди.

Кейин-кейин: «Бензиним камроқ эди», деб узр сўрайдиган бўлди. Бора-бора ҳар ким ўз йўлига, ўз ҳолича кетадиган бўлди.

Нозима энди муюлишга етганда эри машинада гув этиб ёнгинасидан ўтиб кетди. Ҳали анча барвақт бўлишига карамай кўча тўла одам, ҳамма қаергадир шошган, беғам, беташвиш дунё эрта-лабки баҳор эпкинидан роҳатланиб, баҳор гуллари билан безанган ям-яшил либосини кўз-кўз қилар эди. Нозима турмуш ташвишларидан, уйидагилардан ҳар қанча безган бўлса ҳам, уларга хиёнат қилишни сира ҳаёлига келтирмаганди. У бошқарилишдан, кузатилишдан, назоратдан, бир хилликдан, хуллас, яна кўп нарсалардан жуда чарчаган эди. У онасининг уйидагидек эркинликни қўмсарди. Ўзи истаган пайти ётса, истаган пайти турса, истаган ишини қилса... Йўқ, онасининг уйида ҳам шу иш, шу ташвишлар. Жойи келса, онаси ҳам ундай қилма, бундай қилма, деб танбех бераверади. Аммо онасининг уйидаги юмушлар ҳам, онасининг даккилари ҳам унга сира малол келмайди. Қайнонасининг эса яхши гапи ҳам ёқмайди. Айниқса, гап талашиб қолишса, болаларини олиб кетиб қолмасин, деб тилёғламалик қилишга ўтиб олса, кўзига тўнғизга ўхшаб кўринади. Бутун аъзойи бада-нига тамаки, тер ва ўткир атирларнинг омухта хиди ўрнаб кетган эри билан яқинлик қилишга сира тоқати йўқ. Унинг ёнида кўнгли айнийди ва буни яшириб ҳам ўтирмайди. Очикдан-очик бурнини жийриб, «Ювиниб юрсангиз бўлмайдами?» деяверади. Баъзан рад қилинган эр ҳафталаб жойини бўлак қилиб, дуруст гаплашмай юради. Унинг рашкини кўзғатиш учун кеч келади. Нозима эрини билмаса экан, ўз хотинининг кўнглини

топа олмаган эркакка ўйнаш йўл бўлсин. «Билганингни қил», деб икки кишилиқ кенг каравотда маза қилиб ётаверади. Кейин она-бола ўртасида ғўнғир-ғўнғир мунозара бошланади: «Она, шунингизнинг жавобини бераман. Тўйдириб юборди». «Қўйсанг-чи, болам. Икки боланинг уволига қолма. Ҳамма хотин бир хотин. Яна бировни олсанг ҳам шу ғалва, шу ташвиш. Болаларингнинг бошига ўғай она зулмини солганинг зиёда бўлади, холос. Тинчгина ўтир».

Шундаям қайнонасига кўнгли илимайди. Чунки кампир уни эмас, болаларни ўйлаб, ўғлини муросага чақираяпти. Ҳеч қачон: «Ҳой, ўғлим. Шуям одам боласи. Ундаям кўнгил бор. Жонидан бирон иссиқ-совуқ ўтган жойи бордир. Бир кўнглини сўра, нимадан норози, нима истайди? Бир жойларга айлантириб кел. Ёш нарса, кўнгли ёзилади», демайди. Қачон қарасанг, «Боласи бор!», «Болалар бор!» Гўё дунёда боладан бошқа ҳеч нарса йўқдек. Фақат бола, бола!

«Ба-апп!» этган сигнал товушидан чўчиб тушди. Юраги орзиқиб, товуш келган томонга қаради. Яраклатиб ювилган зулукдек машинада Ҳамдам «бопладимми?» дегандек илжайиб турарди. Юзлари лов этиб ёниб кетган Нозима юраги унга томон потирлаб турган бўлса-да, бош ирғаб салом берган бўлди-да, йўлида давом этаверди.

«Ие, бу нима қилгани?!» Ҳамдам машинадан сакраб тушиб, Нозиманинг изидан қичкира бошлади:

— Ҳей, янга! Янга-а!

Нозима тўхтади: «Ҳа, қайинбаччам? Мунча шовқин қиласиз?»

— Мактабингизда ишим бор эди. Юринг, олиб бориб ташлайман.

Нозима ён-верига қаради. Бахтига ўтиб-қайтаётганларнинг орасида биронта ҳам таниш учрамади. Ҳамдамнинг айтганини қилмаса, «Янга, янга»лаб бўлса ҳам машинасига судраб киргизадигандай кўринди. Бу ёқда кўнгли қурғур ҳам: «Бор, бор, ҳеч ким йўк-ку!» — деб турарди.

— Ие, нега бундай қиласиз, янга? — машинага ўтиргандан кейин ҳам Ҳамдам ўпқаланишни қўймади. — Ўзи тонгни зўрға оттирган эдим. Юрагим ёрилиб кетай деди-я.

— Билмасам, қайинбаччам, ўзингиз шунчаки кўча томоша қилиб тургандирсиз, деб ўйлабмизда, — нозланиб кулди Нозима.

— Ҳа, ёндирасиз, қуйдирасиз, кул қиласиз!

— Ҳай, менга қаранг, Ҳамдамбек, иккинчи мундай қилманг. Мен оилали аёлман. Беобрў бўлиб қолишим мумкин. Хўпми?

— Иложини тополмасам-чи?

— Илтимос, Ҳамдам. Менинг ўрнимга опангизними, синглингизними қўйиб кўринг. Яхши иш қилмаётганимни ана шунда тушунармидингиз... — бу гапларнинг ҳаммаси шунчаки йўлига, ўзининг нарҳини ошириш учун айтилаётганини Нозима ҳам, Ҳамдам ҳам яхши биларди.

— Яхши, тушундим ҳам дейлик. Аммо бу билан нима ўзгаради, — пешойнадан Нозимага тикилди. — Учрашиб турсак, бунинг нимаси ёмон. Кеча... ёмон бўлдимми? Одам дунёга бир марта келади, жоним, тўрт кунлик дунёнинг лаззатларидан фойдаланиб қолиш керак. Эрингиз масаласига келсак, унга ким бориб суюнчи сўраяпти. Озгина хушёр бўлсак, олам гулистон.

Унинг баҳоси жуда тушиб кетди. Тўрт кунлик дунёнинг кўнглиочар эрмаги!..

— Ҳамдам, сиз мени ким деб ўйлаяпсиз? — бе-
ихтиёр ўзини оқлай бошлади Нозима. — Кеча
ўзим ҳам билмаганман бу ҳолатга қандай тушиб
қолганимни. Энди мени тинч қўйинг.

— Янга-а! — Ҳамдам овозини баландлатиб
пўписа қилган бўлди. — Аразлайверманг, энди.
Агар яна бир нарсa десангиз, мактабингизга
кираман-да, ҳамма ўқитувчиларни йиғиб, «Мен
Нозимани севама-ан!» деб бакираман. Ҳар кун
эрталаб эшигингизнинг олдида, тушдан кейин
мактабнинг олдида машинамни кўндаланг қилиб
туравераман.

— Хўп, хўп, ўйлаб кўраман. Машинани тўх-
татинг! — улар мактабга яқинлашиб қолган эди.

— Фақат қисқароқ ўйланг, ўй одамни қаритади.
Бунинг устига жуда соғинганман. — Ҳамдам хуш-
нуд ҳолда машинани четга олар экан, Нозима-
нинг кўлига кичкина қоғозча узатди. — Бу ерда
менинг қўл телефоним ёзилган. Вакт топиб, мен-
га телефон қилинг, қачон, қаерда учрашишимиз-
ни келишиб оламиз. Сизга ажойиб совғам бор.

Нозима шошиб қоғозни олди-да, буклаб-бук-
лаб сумкасининг энг ички чўнтагига солди, ўзи
машинадан тушди-ю, хайр-маъзурни ҳам насия
қилиб, ура қочди.

«Бу йиғит мени қўймайди. Энди нима бўлади?
Шаҳарнинг ярми эримнинг қариндош-уруғи. Би-
ронтаси кўриб қолса!.. Бўлди, энди гаплашмай-
ман».

Туриб-туриб юраги ҳаприкди:

«Нима совға олган экан-а? Тилло бўлса керак.
Албатта, тилло! Шундай йиғит арзимас атир-па-
тирни совға деб юрармиди? Канақа тилло экан?
Э-э, керак эмас тилло-пиллоси. Энди гаплашмай-
ман».

Дарсни қандай ўтганини билмайди. Журналлар «5» ва «4» баҳоларга тўлиб кетган эди. Катта танаффусга қўнғироқ чалингач, енгил нафас олди: «Йигирма дақиқагина ўз хаёлларим билан қола оладиган бўлдим-а». Болалар синфдан чиқиб кетгач, сумкасидан секингина ҳалиги қоғозчани олди: «Йиртиб ташлайман». Аммо қоғоздаги рақамлар бир қарашдаёқ юрагига ёзилиб қолган эди: «Барибир қўнғироқ қилмайман. Йўқ, қўнғироқ қилиб, бошқа овора бўлмаслигини тушунтираман».

...Уйда ҳеч ким йўқ экан. Қайнотаси боғчага кетган, қайнонаси у келгач, қўшниникига чиқиб кетди, эри ҳали ишдан қайтмаган. Вактдан фойдаланиб, қўнғироқ қилди: «Орани очиб қўя қолайин. Эртага яна йўлимни тўсиб юрмасин».

Хамдамнинг овози ғала-ғовур шовқиннинг орасидан зўрға эшитилди. «Ҳа, ошна, сизмисиз? Йўқлаганингиз учун раҳмат. Эртага соат бир яримларда «Нафис моллар» дўконининг ёнида сизни кутаман. Хўп, соғ бўлинг. Дуд-дуд...»

У бир оғиз гап айтишга ҳам улгурмади. Дуддудлаётган телефон гўшагини лабларига босиб туриб, айвон деразасидан ховлига қаради. Етти йилдан бери истаб-истамай супуриб-сидириб юрган ховлиси кўзига бир файзли, айни дамда, бировга қолиб кетаётган омонатга ўхшаб кўринди: «Бекор бўлди ҳаммаси...»

Эртаси куни йўл устидаги «Нафис моллар» дўконининг ёнида турган Хамдамнинг машинасига индамайгина ўтирди: Хамдам жуда хурсанд эди. Машина сал силжигач, орқага бир ўтрилиб жажжигина кутича узатди:

- Тақиб кўринг-чи?
- Нима бу?
- Очиб кўринг-чи.

У қўркибгина қутичани очди: оппок фианит тошлар билан безатилган нозиккина билагузук!

У қўркиб кетди ва секингина қутичани ёпиб қўйди:

— Мен айтмоқчи эдимки, муносабатларимизни шу ерда тўхтатсак. Бу ишлар менга муносиб эмас. Буни эса олиб қўйинг.

— Менга қаранг, Нозима! Ҳар бир америкаликнинг у оилалими, йўқми, бундан қатъи назар, вақти-вақти билан учрашиб турадиган камида учта дўсти бўлар экан. Бу уларда нормал ҳолат ҳисобланади. Сиз ахир ўқимишли, гўзал аёлсиз, салгина замонавий фикр юритишни ҳам ўрганингда. Кўриб турибман, мен ҳам сизга ёқаман. Сизку, жонимга балосиз. Ҳозир бир жойга олиб бораман, сизнинг ҳам қўлингизда битта калит бўлади. Келишилган пайтда ўзингиз бориб ўтираверасиз. Мен ўз йўлим билан боравераман. Ўша уйнинг деворларидан бўлак ҳеч нарса, ҳеч қачон бизни бирга қўрмайди. Бўладими?

Нозима индамади.

— Совғам ёқмаган бўлса, деразадан улоқтириб юборинг. Мен уни кимга бераман?

Шаҳар четидаги қўп қаватли уйларнинг бирига боришди. Иккинчи қаватда жойлашган уй анча вақтдан бери ёпик тургани учунми, иссиқ ва дим эди.

Ҳамдам дархол деразаларни очиб ташлади. Қалин пардалар орасидан тоза ҳаво оқиб кирди, аммо хоналардаги қимматбаҳо мебеллар ва юмшоқ гиламлар устини қоплаган чанг киши кўнглини хира қиларди.

— Биронтасини олиб келиб, бир тозалатишим керак экан, — узр сўради Ҳамдам. — Энди бу ерга тез-тез келиб турамиз-ку, а?

Қайноқ эҳтирослар бўғзиларига тикилиб қолган бўлса-да, улар тез қайтишди. Эртага Робия кампирнинг туғилган куни эди. Ҳамдам ҳам қаёққадир шошиб турарди. Шундай бўлса-да, норози бўлди:

— Уф-ф, бунча тез! Йўқ, бунақаси кетмайди. Ҳеч бўлмаса бир кеча тонг отгунча бағримга босиб ётмасам, сира хуморим қонмайди. Онамнинг уйида ётиб қоламан, деб бир кеча келинг, илтимос. — Ҳамдам остонада Нозиманинг белларидан ушлаб бағрига босди. Нозима эркаланиб, олтин билагузук ялтираб турган қўллари билан оғзини ёпди:

— Асалнинг ҳам ози ширин, кўп талтайиб кетманг!

Кечки пайт қайнонасини бузоқ судраб кетди...

Нозима ҳар доим сигирни соғиб бўлгач, бузокни бўшатиб, изига қайтиб келаверарди. Сигирни катта оғилхонага, бузокни алоҳида оғилхонага боғлаш бобонинг иши эди. Шўрлик сигирни айланиб, сути йўқ елинини нуқул тишлаб чўзғилаётган бузокқа қараб, Робия холанинг юраги эзилиб кетди, чидай олмай, Санжарга бақирди:

— Бобонг қай гўрга йўқолди. Анави бузок сигирнинг елинини чўзғилаб еб қўяди-ку. Бор, бобонгни чақириб кел.

— Бобомни Дилмуроднинг бобоси чақириб кетди. Ўзим боғлаб қўяйми бузокни, момо?

— Сенга бош берармиди бу ҳўкиз? Шошмачи! Бобонг келгунча, сигирнинг елинини яра қилиб қўяди, — деб инқиллаб-синқиллаб ўрнидан турди. Шу пайт Нозима челадаги сутни сузгичдан ўтказиб, қазноқнинг тагига қўяётган эди. Бир кўнгли шу кампирни довдиратмай, бузокни ўзим боғлаб келай, деди. Яна... ҳажга бораётган

бойбиччанинг ўзи боғласин, бир бузоқни эплай олмаса, ҳажда нима қилади, деди-да, индамай ошхонага кириб кетди.

— Мома-а! — Санжарнинг овози дарвоза олдида мулғиб ётган итни ҳам чўчитиб юборди. — Она-а, момом! Момомга қаранг!

Нозима ошхона деразасидан аста энгашиб, ўғлининг овози келаётган томонга қаради: бузоқ оғилхона олдида кампирни судраб, шаталок отиб чоғиб борарди.

— Она-а! Она-а-а! — сигирнинг ёнида турган Санжар изиллаб йиғлар эди.

«Уф-ф, ўзи ўлай деб ётибди-ку, арқонга ёпишиб олганини! Қўйиб юбор, арқонни. Шу бузоқ сигирни еб қўйса, еб қўйсин».

Нозима олдидаги пешбандини ечиб, ҳовлига чиқди. Олди тўсилганидан кўркқан бузоқ йўлини орқага бурди. Агар қўшнининг яқиндагина ҳарбийдан қайтган ўғли Санжарнинг овозидан хавотирланиб чиқмаганда, кампирнинг ҳоли нима кечиши бир худобага аён эди.

Кампирнинг қўлига ўралиб қолган арқонни бир амаллаб бўшатишди. Қўшни йигит билан Нозима кампирнинг икки қўлтиғига кириб, ўрнидан турғазишди, аммо кампир оёғини боса олмай, «дод» деб юборди. Шу орада ҳовлиқиб етиб келган Оллоқул ака ичкаридан бир стул олиб чиқиб, кампирни стулга ўтирғизиб, икки киши стулнинг икки ёнидан кўтариб, ичкарига киргизишди.

Уй бирпасда одамга тўлиб кетди. Ҳамма айб Нозиманинг устига ағдарилди:

— Кекса одамни молнинг тагига юборишнинг нима кераги бор эди?

— Шундай катта уйдан битта бузоқни боғлайдиган одам топилмадими?

Сардор хотинининг юзига бир шапалок туширди:

— Нима иш қилсанг, думи хуржунда қолади. Кимдир изингни тозалаб, тўғрилаб юриши керак. Онамга бир нарса бўлса, мен сени ўлдираман!

— Ўлдирмоқчи бўлсангиз, ҳозирок ўлдирақолинг, — нақ суяқларигача зириллаб кетган Нозима йиғлаб юборди, — Мен онангизга бузокни боғланг деб буюрганим йўқ.

— Буюришинг шарт эмас, сен боғламаганингдан кейин ўзи боғламай нима қилади?

Намозшом қуёши алвонранг этакларини аллақачон йиғиб олган бўлса-да, тоғлар ортидан таралаётган нур атрофни ғира-шира ёритиб турарди. «Тез ёрдам» машинасида келган қотма шифокор надомат билан бош чайқади: «Олиб кетмасак бўлмайди. Қон босимлари жуда ошиб кетибди. Аҳвол жиддий».

Момони бир амаллаб замбилга солиб, машинага чиқаришди. Бутун уй ғала-ғовур қўшнилар билан момонинг изидан касалхонага кетди. Уйда Нозима қизи билан ёлғиз қолди. Бирпасда ҳувиллаб қолган ним қоронғи ҳовли ҳам унга «сен айбдорсан» деб таъна қилаётгандек эди. Йўқ, бузокни ўзи боғламагани учун эмас... Келин бўлиб тушган йили улар билан яшайдиган қайноғаси бир татар аёлга илакишиб қолди. Овсини изиллаб ҳар кун кўчадан бир гап топиб келади, қайнонаси ўғлини бурчакка қамаб, жанжал қилади: «Бола-а! Кўзингга қара, бизга ҳаром ёкмайди!» Бир куни ўша қайноғасининг уч яшар қизи акаси билан қувлашмачоқ ўйнайман деб кир ювиш учун қайнатиб қўйган бир челак сувга ўтириб қолди. Қанча елиб-югуришмасин, қизчани сақлаб қолиша олмади. Овсин эрини кўчага ҳайдади: «Сенинг гуноҳинг

норасида боламга урди». Бугун, эҳтимол, Нозиманинг гуноҳи қайнонасига ургандир... Шўрлик...

Телефон қўнғироғидан чўчиб тушди. Биқинига тиқилиб мультфильм кўриб ётган қизига хавотирланиб бир назар солди-да, сапчиб туриб, телефонга югурди:

— Алло-о!

— «Севсам ўлдурурлар, севмасам ўлам!..» — гўшакдан Ҳамдамнинг хушнуд хиргойиси эшитилди, — Ҳа, пари-и, ҳаммани касалхонага ҳайдаб, ёлғиз ўзингиз ўтирибсизми?

— Сиз қаёқдан эшита қолдингиз? — ҳайрон бўлди Нозима.

— Биз бечораларни фақат сиз бегона санайсиз. Куёвингиз билан синглингиз менсиз касалхонага боришармиди? Қайнонанинг бузоқ судраб кетган бўлса, сизни мен судраб кета қолай, деб қўнғироқ қиляпман. Нима дейсиз?

— Э, қўйинг-э!

— Рост айтаяпман. Уйдагиларингиз ҳали-бери қайтишмайди. Дийдор ғанимат-да. Болаларингизни қўшниқига ташланг-да, мен касалхонага борапман, деб ўзингиз кўчанинг бошига чиқинг. Икки марта бағримга босаман-да, сўнг қайтариб юбораман.

— Қўшнимга нима дейман кейин?

— Такси бўлмади, кўрқдим, дейсиз. Э-э, кўнгилда бўлса, баҳонадан кўпи борми? Фақат истак бўлиши керак. Сизни кутаяпман.

— Қўйсангиз-чи! Шундай кунда кўча-кўйда юришим эп эмас, — Нозима бу сўзларни чин юракдан айтди, аммо шу жавоб баробарида юрагининг туб-тубида бир интиқ иштиёқ хиссини туйди: «Нима қипти? Бирпасга борадию қайтади!»

— Беш дақиқа етадимми?

— Ҳамдам!..

— Нима? Озодбек айтгандек, куйингизда хормиз, зормиз ва лекин кўчангизда бормиз, сизни кутаверамиз.

— Уф-ф, ёмон шилқимсиз-да! — у таслим бўлган эди. — Балки ростдан ҳам касалхонага олиб бориб келарсиз. Бутун оила ўша ерда бўлганда, ёлғиз ўзим уйда қолишим яхши эмас. Бўлмаса, сал нарироқда турунг. Бирпасда чиқаман.

Бу Ҳамдам учун эмас, ўзи учун айтилаётган баҳона эди.

У борганда Робия холани операцияга олиб кириб кетишган, ҳамма ўзи билан ўзи, унинг ким билан қандай келганини биров суриштирмади ҳам. Фақат эри бир ўқрайиб, «Ноилани кимга ташладинг?» деб сўради, қўшниникида эканлигини эшитиб, ичкарига кириб кетди. Бирпас тургач, қайнсинглисидан илтимос қилди: «Мени эрингиз олиб бориб қўйсин. Ноилани қўшнига бериб келган эдим». Шоҳиста «ҳозир», деди-да, Ҳамдамни излашга тушди: «Бизнинг машинамиз бузилган эди. Санжарни ҳам олиб кета қолинг. Бола чарчади». Санжар эса: «Мен дадамнинг машинасида қайтаман», деб унамади.

Шу орада қаердандир келиб қолиб, гапга қўшилган Аҳмад жўрасига: «Янгани бирга ташлаб қайтамиз», деб машинанинг эшиги томон юра бошлаган эди, Ҳамдам, «Жўра, мен қайтиб кела олмайман. Дадам уйга кел, деяпти», деб уни қайтариб ташлади.

Нозима Аҳмаднинг ранги ўзгариб кетганини кўрди, хаёлидан: «Ҳамдам жўрасига мактаниб қўймаганмикин?» деган фикр ўтди. «Эркак зоти мактанишни яхши кўради. Бекор келдим-да». Лекин энди кеч бўлган эди. У индамай машинанинг

орка ўриндигига ўтирди. Ҳамдам ҳам ҳеч нарса билмагандай: «Янга, эшикни ёпдингизми? Соф бўлинглар», дея машинани кўзгатди.

Уйга эса ярим тунда қайтишди...

Ҳамдам жуда сўзамол, келишган йигит эди. Бобоси бахши ўтган экан, у ҳам ҳар сўзига қўшиқ қўшиб, аския қўшиб гапирар, куюқ қошлари остида доим кулиб турувчи зангор кўзларига қараган киши беихтиёр унга асир бўлиб қолар эди. У фақат қадди-қоматини сириб турадиган торгина хорижий жинси шим ва спорт кўйлаги кияр, бу либослар унинг кўркини янада оширар эди.

Нозима аллақачон ухлаб қолган қизини уйига олиб келиб, ўрнига чўзилар экан, юрагини аччиқ армон ҳисси ўртаб ўтди: «Эсиз, шундай барно йигит! Бунинг эри тўнғиллашдан бошқа нарсани билмайди. Ҳеч бўлмаса, ўзинг учун ўзингга қараб, ювиниб юр! Йўқ, юраверади, тамаки билан тер сасиб!..»

* * *

Операция узоқ давом этди. Дўхтирлар: «Операция яхши ўтди, лекин опа энди бир умр қўлтиқтаёқда қолиб кетади», дейишди. Эртаси куни Робия хола деворлари доғ-дуғ бефайз палатада ҳорғин кўзларини очганда, Шоҳиста онаси жаҳаннам эшигидан қайтиб келгандек йиғлаб юборди.

— Онажон! — бор дунёси тўкилиб онасининг сўлғин юзларидан ўпди. — Худога шукур, онажоним.

— Шоҳиста... — Робия холанинг лаблари қуриб қолган эди. — Сув...

— Ҳозир, ҳозир онажон! — у шошиб елим идишдаги сувга пахтани намлаб, онасининг лаб-

ларини артди, сўнг пиёлага бир хўплагина сув қуйиб, оғзига тутди. — Ҳозирча кўп сув мумкин эмас.

Робия хола қўлларини одеял остидан оёқлари томон узатди, белидан бошланган тошдек нам гипс тиззасигача давом этган эди. Ич-ичидан тошиб келаётган фарёдни чиқармаслик учун пастки лабларини қаттиқ тишлади. Кўзларидан тирқираб оқаётган ёш икки чаккасидан тўкилиб ётар эди.

— Онажон, — Шоҳиста онасининг озғин елкаларидан қучиб, юз-кўзларидан ўпди. — Ҳали кўрмагандай бўлиб кетасиз, йиғламанг. Энг муҳими ўлмай қолдингиз, бошқа ҳаммаси бекор, сиз... сиз ўлиб қолганингизда мен нима қилар эдим, она?

Робия хола яна сув сўради, Шоҳиста ёнидаги тумбочкадан сочиқча олиб, онасининг юз-кўзларини артди.

— Ай, болам-а, шунчалар гуноҳим қўпмидики, Аллоҳга менинг ниятим малол келиб, ўзимдан тиндим, энди ҳажга бораман, деган жойимда оёқсиз қилиб қўйди. Нега, қайси гуноҳларим учун?!

Унинг илтижолари Шоҳистанинг юрак-бағрини ўртаб юборди:

— Нега ундай дейсиз, она?! Сизнинг гуноҳ қилишга вақтингиз бўлганми ўзи? Олти бола, эр, колхоздаги энг катта биргад! Аллоҳ бандаларини дунё бериб, мансаб бериб, дард бериб синайди, дер эдингиз-ку, ўзингиз. Мана, сизга дард бериб синаяпти. Ҳеч нарса эмас, оёғи синган бир сиз эмас, ҳали тузаласиз, кўрмагандай бўлиб кетасиз. Ҳажларгаям бориб келасиз.

Уни уйга ҳам замбилда олиб қайтишди...

Ўша куни кун бўйи ёмғир ёғди. Бир неча кунлик жазирама иссиқдан кейинги намгарчилик худди Робия холанинг шу кунги холатидек юракни эзар ва нафасни бўғар эди. Шоҳиста онасининг ёнида уч кун қолиб кетди. Робия хола шу қизини ҳамма болаларидан бошқача бир меҳр билан яхши кўрар эди. Шунинг учун ҳам отаси: «Онанг янги ҳаётига кўниккунча бир-икки кун ёнида бўлиб тур», деб илтимос қилди. Эри: «Уйда келин бор, отанг бор. Кундузлари келиб, хабар олиб турамиз», деса ҳам унамади. Унинг юраги ғаш эди. Кайвони онасининг бир умр ҳамма нарсадан норози бўлиб, бир оғиз гапга ҳам уч кун аразлаб юрадиган келиннинг қўлига қараб, муҳтож бўлиб қолишини ҳеч ҳазм қила олмас эди. Институтда ўқиб юрганларида бир ўқитувчиси бўлар эди. Жаҳлини чиқарганларни «Хе, тирик ўлик!» деб сўқар эди. Ўшанда бу ҳақоратнинг мазмунига эътибор бермаган эди. Энди ўйлаб кўрса: кўзлари очик, дунёни кўраяпти, тирик — ейиши, ичиши ва хожат қилиш керак, аммо худди ўликдек қўлидан ҳеч бир юмуш келмайди. Яхшиям отаси бор экан, йўқса, бечоранинг холи нима кечар эди-я?!

Ҳамма ўзича куйди: «Уф-ф!», «Аф-ф!», «Ох!», «Ўх!»

Аммо Робия хола жуда иродали аёл эди. Тунлари ёнбошида ётган қизининг гоҳ у ёнига, гоҳ бу ёнига ағдарилаётганига қараб, бир мартагина ёнбош ётсам, елкаларимга шамол тегса эди, деб орзулаб ётган бўлса ҳам тақдир пешонасига ёзган ёзиғига кўнди ва шукур қилди. «Менинг ўрнимда болаларимдан биронтаси бўлганда, нима қилар эдим? Майли, мен бир бекорчи кампирман. Бу дунёдаги ҳамма ишларимни бажариб бўлганман.

Энди ётган жойимда тоат-ибодатимни қилиб ёта-
вераман. Ўзингга шукур, Аллоҳим».

Фақат келди-кетди бироз чарчатди, тўғрироғи,
ҳар меҳмон келганда келиннинг гезариб кетади-
ган афт-ангори чарчатди. Бир умр элнинг устида
юриб, ҳамманинг иззатига етиб юрган кайвони
аёл эмасми, эшитган одам борки, бир келиб ха-
бар олар эди. Робия хола: «Келинга ҳам оғир
бўлиб кетмасин», деб катта ўғлининг қизини
чақиртирди. Уйнинг ҳамма юмушлари шу қизнинг
зиммасига ортилди, лекин келиннинг чимирилган
қиёфаси ёзилмади.

Ўша куни бир умр савдода ишлаган дугона-
си синглиси билан келди. Ётганига бир ойдан
ошган эди. Бирон юмушга уринмай уй ичида
ётган бўлса ҳам бутун аъзойи бадани қуруқшаб,
қат-қат кирланиб кетганга ўхшар эди. Невара
қизнинг латта намлаб артиши ҳаммомнинг ишини
бажарармиди? Робия хола дугонасининг ялтиллаб
турган юз-қўлларига ҳавас билан қараб: «Кеча
ҳаммомга кирган бўлса керак», деб ўйлади, ке-
йин яна фикрини ўзгартирди: «Жони соғ. Ҳар
кун ҳаммомга кирса керак».

Меҳмонлар узок ўтирди. Келин уйда эди,
чимирилиб дастурхон ёзди, қанд-курс, кеча
қайнаган шўрва... Робия хола жуда сергак аёл
эди, ҳадеб эшикка қараётган меҳмонларнинг ни-
мадандир безовтами, норозими эканлигини сезди,
аммо бу ҳолатнинг сабабини тушунмади.

Меҳмонлар кетишгач, Санжар билан Ноила
югургилаб унинг ёнига киришди. Иккаласининг
ҳам қўлида муштдек-муштдек сап-сарик нок бор
эди. Санжар хонага кира солиб, ўзини момоси-
нинг бағрига отди:

— Моможон! — боладан гупиллаб манти ҳиди келди.

— Нималар еб юрибсан, болам? — беихтиёр сўради у.

— Манти! — мактанди бола. — Бояги момолар шундай ширин манти олиб келишган эканки!.. Сизга ҳам олиб келайми?

Унинг ҳам манти егиси келиб кетди.

— Майли...

Санжар югуриб хонадан чиқиб кетди. Бирпасдан кейин кичкинагина ликопчанинг устига иккита манти қўйиб кирди.

— Онам билан Гулзор опам ҳаммасини еб қўйибди, шугина қолибди.

Дастурхон йиғиштиргани кирган Нозима ўглининг бошига бир туширди:

— Ха, биз едик, сен емадинг-а?

Робия хола бир мантига, бир келинга қаради. Мехмон нега безовталанганини тушунди: «Бемор иссиғида есайди» дейишган бўлса керак. Келинини очкўзлигидан хижолат тортди:

— Эгаларига ҳам тўрттагина қўйиш керак эди, — совуқкина қилиб танбеҳ берди.

— Ўзи камгина экан. Мехмонларга олиб кирсам, сизга ҳам беришим керак эди. Жуда ёғли, қўй гўштига қилинган экан, ичингизни суриб юборади, деб ўйладим. Бўлмаса нима, жуда манти егимиз келиб ўлиб турганимиз йўқ эди, — Нозима қайнонанинг бир оғиз танбеҳига юзта иддаони қалаштириб ташлади.

Санжар эса мантили ликопчани момонинг овзига тутиб турарди:

— Момо, олинг... Ҳеч бўлмаса биттагинасини енг.

Мантидан жуда хушбўй хид таралиб турарди. Робия хола беихтиёр мантига кўл узатди. Унинг иссиғи кетмаган, илиққина эди. Ўзи азалдан хамирли овқатни яхши кўрарди. Кўли хамирдан чиқмас эди. Маза қилиб мантиларни еди, манти ҳақиқатан ёғлигина экан, бутун вужуди ёғлангандек бўлди.

Кўп ўтмай ташқаридан шанғиллаган овоз эшитилди:

— Санжар, тарелкани олиб кел!

«Шу мантини еганим унга ёқмади. Бирпас туриб ўзим ейман, деганми?»

Момосини меҳмон қилганидан мамнун бўлган Санжар ликопчани олаётиб, шивирлади:

— Ҳозир мен сизга нок олиб келаман. Маза қиласиз.

Аммо сал ўтмай қуруқ кўл билан сўппайиб қайтиб келди.

— Момо, нокларни яшириб ташлабди. Жуда кўп нок бор эди, ёлғондан тугади, деяпти. Яшириб қўйган. Сиз ўзингиз сўранг. Уларни сизнинг дугоналарингиз сизга олиб келган-ку.

Момо ғалати бўлиб кетди. Неварасининг қовурғалари саналиб турган нозик елкаларига қоқди, сочларини силаб-сийпади:

— Майли, ўғлим, тугаган бўлса, тугагандир. Биласан-ку, мен нокни унча хуш кўрмайман.

Мантидан кейин чой ичгиси келди, кани, о-о биттагина шоколад ҳам бўлсайди. Илгари овқатдан сўнг иссиқ чой билан қимматбаҳо шоколадлар ейишар эди. Қандай хузурбахш эди ўша кунлар! Ҳозир ҳам бордир ширинликлар. Шунча одам келиб-кетаяпти, ҳеч ким қуруқ кўл билан келмайди, албатта. Аммо... Ҳа, майли, шу кунлар ҳам пешонасида бор экан, бундан баттарини кўрсатмасин, бориға шукур.

— Болажоним, боя меҳмонларга дамланган чойдан бир пиёлагина олиб кел.

Санжар чопиб ташқарига чиқди.

Бирпасда Нозиманинг шанғиллаган овози эшитилди:

— Ҳой, бола, пиёлани жойига қўй.

— Момомга чой олиб бораяпман.

— Қўй-е, бурнингни артиб ол, аввал, — у шанғиллаган қўйи Санжарнинг қўлидан олиб қўйган пиёлани қайнонасининг бошига қўйиб кетди. — Шуни ўзимга айтсангиз бўлади-ку, чой иссиқ бўлса, куйиб қолади, қокилиб кетса, пиёла синади. Бир парча болага буюриладиган ишми шу?!

Робия хола келинига бир оғиз ҳам жавоб қайтара олмади. Нима десин? Бола уники. Бирининг қайноналигини, бирининг келинлигини инобатга олмаса, айтганларининг ҳаммаси тўғри. Аммо кенжа боласи тенги келиннинг бу хил юзига ёпишиши унга жуда алам қилди. «Қарисанг мендай бўл, қора ердай бўл» деганлари шу-да, аслида. Уям қора ердай бўлиб ётибди, ҳамма, ҳатто юзига тик қарамаслиги лозим бўлган келин ҳам бемалол кўксидан босиб ўтмоқда.

У жуда чанқаган эди, етиб келгунича тўкилиб, ярим бўлиб қолган чойни ичмади, ичкиси келмади. Тўрт қадам нарида ошхона, тўрт қадам юриб бориб, битта гугурт чаксанг, кифоя, бир зумда биқирлаб бир човғум чой қайнайди. Кейин маза қилиб чой ичиш мумкин. Фақат оёқлари соғ бўлса!..

Бола деганлари ҳам бекор экан. Ўғил еб ўрга кетар, қиз еб қирга кетар, деганлари рост. Ҳаммасининг ўз иши бор. Бу ерда Робия хола бир қултум сувга зор бўлиб ётибди.

Она деганлари ҳам бекор экан. Ўтирибди ўз уйида ўз ташвишлари билан. «Сеникида нима киламан, кўш қайнона бўлиб? Қўлимдан бир ёрдам келмаса!» Қай дарахтга ўт тушса, ўзи ёнади, ўзи ўчади.

Бир пайт пешоб кистади. Бахтга қарши эри дорихонага кетган, неvara қиз ҳам неча кундан бери «уйимизга бир бориб келай» деб юриб, бугун кетган эди. «Келиб қолишар». Тиқ этган овоздан умид қилиб, тишини тишига қўйиб ётаверди. Вақт ўтган сайин ковуғидаги танг ҳолат бутун вужудига ёйилиб борарди. У чуқур-чуқур нафас олди, аммо фойдаси бўлмади. Дам-бадам дарвоза томонга қулоқ тутар, аммо аксига олиб, ҳаммаёқ сув қуйгандек жимжит эди. Аҳволи дақиқа сайин оғирлашиб борарди. Бирдан кўзи ёстиғининг ёнида тахланиб турган сочикқа тушиди. Уни тахланган қўйи бутларининг орасига олди: «Озгина бўшатиб олай». Билдики, тўшакка ҳам ўтиб кетди: «Э-э, нима бўлса бўлди!» Шу пайт эшикдан Санжар кўринди.

— Болажоним, ҳовлига сув сепадиган челақни олиб кел.

Челақ билан кирган боласининг изидан кирган Нозима шалоп этиб челақка тушган қўл сочикни кўриб, қичқириб юборди:

— Вой, хола, нима қилиб қўйдингиз? Сочикқаям сиядимми одам? Челақ ҳам ҳаром бўлди!

Бўшаниб, енгил тортган бўлса ҳам ҳўл бўлиб қолган тўшагидан ижирғаниб ётган Робия хола-нинг қаҳри келиб кетди: «Ҳей, кимсан ўзи? Бу ерга челақ олиб келганмидинг?!»

— Овозингни пасайт. Сочик ҳам, челақ ҳам ўзимники. Қўлингни ҳам урма, бобой келиб ўзи ювади.

Бир ойдан бери кўзлари жовдираб, нима қилса маъкул топиб ётган кампирнинг вазоҳатини кўриб, Нозима чўчиб тушди. Қайнонаси дунёни пойи-пиёда кезиб юрган соппа-соғ пайтида ҳам унга бундай бақирмаган эди. Энди... Ётган жойида... «Э-э, билганини қилмайдими? Нар и борса, ўғлига айтиб ҳайдатиб юборар. Ўзимам безор бўлдим шу ғурбатхонадан».

— Сочингиз ҳам, челагингиз ҳам ўзингизга буюрсин, хола. Мен сочингизни уйимга олиб кетмоқчи эмасман. Бир оғиз айтсангиз, ўзим ёзилтириб олар эдим. Фу-у, ҳамма жой сасиб кетибди, — у эшик-деразани очиб ташлади. Остонада челақ кўтариб, анқайиб турган ўғлига бақирди. — Нимага серрайиб турибсан, бор, таш-қарига чиқар.

Робия хола пешоб тўкилган тўшагида илондек тўлғанди: «Шунчалар гуноҳим кўпмиди, Аллоҳ! Мени кимларга мухтож этдинг!»

Елвизакда қолган танасини одеялга ўраб ётиб, момосининг жойнамоз устида қиладиган илтижоларини эслади: «Ё қодир эгам, бировга мухтож қилма. Ўлгунимча ўзимнинг хизматимга ўзим яраб юрай», дер эди доим. «Биргад», «депутат» неварга момонинг устидан кулар эди. «Фақат ўзингизни ўйлайсиз-а, момо». Момо эса худбин тилагидан заррача хижолат тортмас эди: «Болам, ўзини қўллаган авлиё ҳам зўр авлиё. Ўлгунимча ўзимнинг суягимни ўзим кўтариб, ўзимнинг хожатимга яраб юрсам бўлди».

Мана бугун ўз кунига ярай олиш ҳам катта бахт эканлигини англаб ётган эди.

Айниқса, энди ҳеч қачон мустақил юра олмаслигини эшитган кун дарди дунёси коп-қоронғи бўлди. «Майли, ҳеч бўлмаса, тезроқ мана шу

гипсдан кутулиб, қўлтиктаёқда бўлса ҳам ҳовлига чикадиган бўлса эди!» Аммо бу ҳасратли кунлар чўзилган сайин қайнона-келин ўртасидаги муносабатлар чолғучининг соزلанаётган торидек тобора таранглашиб борарди. Робия хола уйнинг бир четида ҳаракатсиз ётган кампир бўлса ҳам, ўғли билан келинининг муносабатлари маъқул эмаслигини, ҳатто, уларнинг гаплашишмаслигини билиб олди. Санжар отаси билан онасининг жойи ҳам алоҳидалигини айтди:

— Дадам меҳмонхонада ётади.

Бир холи вақт топиб, ўғлига гина қилди:

— Нима гап, болам? Тинчгина яшасанглар бўлмайдими? Менинг яримжон бўлиб қолганим камлик қилаяптими? Шу аҳволимизда келин ҳайдаб, болаларни чиркиратиш етмай турибдими?

Сардор бир муддат ерга тикилиб қолди. Робия хола қаҳр билан жавоб кутиб, ўғлига қараб тураркан, Сардорнинг бошидаги мош-гуруч сочларни кўриб ҳайрон бўлди: «Бунинг сочи қачон оқариб улгурди? Елкалари ҳам ихчамгина бўлиб қолибди. Устидаги кўйлаги таранг бўлиб турарди, ҳалвирабгина қолибди».

— Эна, мен бу билан яшай олмайман.

— Нега? — бу савол мутлақо ўринсиз эди. Шундай бўлса ҳам қайсарлик биланми, нималардандир умид қилиб ўғлининг оғзига тикилди. Сардор чуқур хўрсинди:

— Эна, мени қийнаманг, илтимос. Унга менинг, сизнинг, болаларнинг умуман кераги йўқ. Унга «эри бор» деган ном, бир бошпана керак. Уйига қайтиб борай деса, икки бола билан кўш келин бола-бақраси билан буни сиғдирмайди. Иложсизликдан шу ерда турибди. Агар жой топса, бир кун ҳам бу жойларда қолмас эди.

— Қўй, болам.

— Бир ой бўлди жойимиз бўлак бўлганига. Нега бундай бўлаяпти, эрим бирон ўйнаш-пўйнаш топиб олгани йўқмикин, деб хавотирга ҳам тушмайди. Унга деса, изим кумдан ошиб, бутунлай йўқ бўлиб кетмайманми? Унга барибир. Хуллас, бироз ўзингизга келиб олинг, ажрашаман.

— Ўзимга келганимда ҳовли супуриб, кир юва олармидим? Болаларингга ким қарайди?

— Хавотирланманг, эна, қарайдиган одам топилади. Сизнинг қўлингизни совуқ сувга ҳам урдирмайман.

— Қўй, болам. Беш кунлигим борми-йўқми, шу пайтгача бола-чақа дедим, давлатнинг иши дедим, қариган чоғимда бу фалокатни топдим. Ер юзида чиритма мени. Аёл кишининг кўнгли нозик бўлади, юшоқроқ гапир, кўнглини ол, бир нарсалар совға қил. Лекин зинҳор ажрашаман деган гапни айтма. Болаларни ўйла.

— Э-э, эна, шундай деманг. Болаларни деб ўзимни шунчалар хор қилиб қўяйинми? Хотин бўлса, сидирға хотин бўлсин, бўлмаса, йўқ бўлсин. Сиз ҳеч хавотирланманг, ҳаммаси жойида бўлади.

Сардор дадил-дадил гапираётган бўлса ҳам, ич-ичидан синиб, тўкилиб, қуруқ суратга айланиб бораётгани кўриниб турарди. У онасининг устига эгилиб, оҳистагина юзларидан ўпиб қўйди: «Бирон нарса керак бўлса, айтарсиз. Бугун ўзим уйдаман».

Ҳаво унчалик иссиқ бўлмаса ҳам бутун вужуди оловли исканжада қолгандай қизиб кетди. Баданининг гипс қоплаган жойларида нималардир ўрмалаб юргандай вижирлай бошлади. Ёнбошидаги турган узун симни олиб, гипснинг

орасига тиқиб, жонини аямай қашлади. Лекин, ўрмалаётган нарсалар борган сари сим етмайди-ган жойларга ичкарилаб кетаётгандек эди. Унинг юраги сиқилиб кетди: «Э-э, худо, нега она қилиб яратдинг?!»

Шу кундан Робия холанинг ичига бир ўт кирди. Эртаю кеч келиннинг кўзига қарайди. У ўлгур ҳам чимирилиб бир киради-ю, эшик-деразани шарақ-шуруқ қилиб очиб, уйни бир супуриб чиқади-да, шарпадай сидирилиб йўқ бўлади. Етти йилдан бери бирон марта ёнига келиб, «Хола-ёв, анави мановдай экан», деб гурунг қилган одам эмас. Буёғи ўзига яраша келди-кетди, биров келиб, биров кетиб турибди. Келин билан холи қолиб икки оғиз гаплашиши нари турсин, ўзи билан ўзи қолишга ҳам имконият йўқ. Аммо кун-ора невараларини сўроққа тутади:

— Даданг кечаси қайси хонада ухляпти?

— Мехмонхонада. Кийимларини ҳам мехмонхонага чиқариб олган.

— Даданг билан онанг гаплашишаяптими?

— Йў-ўқ, улар фақат уришишади.

Робия холанинг оёқлари юрмай қолгандан буён бор куч-қуввати кўзлари билан кулоқларига жойлангандек эди. Ёнига ким кирса, кўзига қарайди, тик этган овоз чикса, бутун вужуди кулоққа айланади. Илгарилари ҳам шундаймиди ёки кампир ётиб қолганидан буён эътибор қиляптими, негадир телефон кўп жиринглайди. Бобо ёки болалар олса, ҳеч ким гапирмайди. Келини олса, гапиради. Келини ҳам негадир жуда паст овозда, бир нарсадан чўчиётгандек жуда қисқа гаплашади. «Онаси! Ҳар кун бир ахборот сўрамаса, бўлмайди. Эси йўқ тўқол. Қизим борган жойда ботиб, шуники бўлиб қолсин демайди

ҳеч. Қачон карасанг, йиринг ковлаб, бузғунчилик қилиб туради. Онаси «эрингдан ажраш, энди бир умр касал кампирга тувак тутиб ўтмайсан», деяётган бўлса керак».

Неварасидан келинини чакиртирди.

Келин идиш-товоқ юваётган экан, шекилли, ёғли қўллари билан эшикдан қаради:

— Ҳа? — унинг бетакаллуф назари кампирнинг суяқларини зириллатиб юборди.

— Шоҳистага бир телефон қилсанг. Эртага эрталаб бир келсин.

Келин на «хўп» деди, на «йўқ» деди. «Нима ишингиз бор эди?» деб ҳам сўрамади. Индамай бурилиб, чиқиб кетди. Момонинг кўнгли хижил бўлди. Бир арзимас иш учун шу беҳайр келинга сарғайганидан эзилди: «Тезроқ гипсини еча қолсайди. Қўлтиктаёқда бўлса ҳам эшик-орага чиқиб, кўлидан келганча ўз юмушини ўзи қилиб юрсайди».

Орадан анча вақт ўтгач, айвондан келинининг овози эшитилди:

— Яхши ўтирибсизларми? Эртага эрталаб бир келиб кетаркансиз. Билмадим, онангиз айтаяпти. Бир келиб кетсин, деди.

«Онангиз!» Ў-ў, бу келин ростдан ҳам айнибди.

Кун айна намозшом эди. Кундузги иссиқдан лоҳас бўлган борлиқ кечки дим ҳавода зўрға маррага етиб келган қариядек хансираб турарди. Ҳатто кушлар ҳам оғринибгина чуғурлашаётгандек эди. Робия момо тўлиқиб деразага қаради. Осмоннинг юзи қорайиб борарди, худди унинг кўнглидай.

Шоҳиста нонуштагача ҳовлиқиб етиб келди. Ҳали хона йиғиштирилмаган, ҳавоси оғир, невақа киз ётган тўшак ўртада ёйилиб ётарди. Шоҳиста

онасининг тўшак билан битта бўлиб ётган елкаларини бағрига босар экан, йиғлаб юборди:

— Бошингизда шундай ишлар бор экан, мени эрга бериб нима қилар эдингиз? Аллакимларнинг чўрилигини қилиб, гапини эшитиб юргунча, сизнинг хизматингизни қилиб юраверардим.

— Қўй, болам, ундай дема. Отамнинг ўлишини билсам, бир қоп кепакка алмаштириб юборардим, деган экан бир бечора. Йиқилишимни туш кўрибманми? — кампирнинг кўзларида ҳам ёш ғилтиллади.

— Тинчликми, эна, нимага чакиртирдингиз? — Шоҳиста онасининг кўзларини артиб, оғзига тикилди.

— Ўзим, сени соғиндим, — кулимсиради кампир.

— Йў-ўқ, сиз соғинганингиз учун қиз чақириб ўтирадиган хотин эмассиз, сизни билмасам экан. Чой-пой ичдингизми? — Шоҳиста сумкасидан кичкинагина тугунча чикарди. — Йўлдан икки сих қиймали кабоб олган эдим. Иссиққина, шуни еб олинг. Гулзор қайси гўрга йўқолди, жойини йиғиб кетмайдими?

У кабобни онасининг қўлига тутқазиб, хонани йиғиштиришга тушиб кетди. Эшикни ёпиб, деразани очиб қўйди. Деразадан хонага муздек тоза ҳаво кирди. Кампирнинг юраги кенгайиб кетгандек бўлди. Кабоб юмшоққина, жуда мазали эди, биттасини невараларига илинди.

— Бунисини олиб қўй, қорним тўйди.

— Қорнингиз тўйдими, невараларингизни ўйлаб, томоғингиздан ўтмай қолдими?

— Йўғ-э, невараларим емай ўтирибдими? Ўзинг егин бўлмаса?

Шоҳиста кулди:

— Майли, энажон, невараларингиз ея қолишсин, — у деразадан бошини чиқариб, болаларни чақирди. — Санжар-ув! Ноила-а!

Севимли аммаларининг келганидан беҳабар қолган болалар тапир-тупур келиб, аммасига ёпишиб кетишди. Аммаси уларнинг чўнтақларини ялтироқ конфетларга тўлдирди:

— Аввал кабобни икки бўлиб еб олинглар, кейин конфет ейсизлар, — у бирпасда саховатли сеҳргарга айланиб қолган эди.

Бобо уларни бир амаллаб аммасидан ажратиб, боғчага олиб кетди:

— Амма, биз келгунча уйингизга кетиб қолманг.

— Агар, алдасангиз, кўрасиз...

Хонада болаларнинг изидан бир ёруғ кайфият қолди.

— Хоним кўринмайдилар, — анчадан сўнг пичинг билан сўради Шоҳиста.

— У ишга эртароқ кетади. Биринчи соат дарси бўлса керак. Шу Гулзор келмаганда қийналиб қолар эдик.

— Э-э, қўйинг, эна, одамнинг кўнглида бўлса, ҳаммасига улгуради. Унинг кўнглида йўқ. Аввал мен бор эдим, менга қараб, қўлини совук сувга ургиси келмай юарди. Энди Гулзорга қараётгандир-да.

— Билмасам, болам. Аканг билан оралари ҳам соз эмас. Менимча, ажрашаман деб юрибди. Ҳар кун телефонда онаси билан пичир-пичир қилади. Онасини ҳам биласан-ку. Ажраш деяётган бўлса керак. Худонинг берган куни онасиникига югуради. Уйда касал қайнонам бор, келди-кетди бўлиб турибди, демайди. Кетса, бир кеча ётмасдан қайтмайди.

— Вой, мегажин-эй. Шундай ҳам ношукур, бежайр инсон бўладими? Уйинг, жойинг, бошинг-да эринг, хизматкор чолу кампир бўлса, ойдек касбинг бўлса, яна нима керак унга? Шу келинингизга ҳеч тушунмадим-тушунмадим, эна.

— Шунга... — овозини пасайтирди кампир.

— Нима «шунга»?

— Анави телефонни олаётганимда сотувчи, «истасангиз, сиз йўқ пайтингизда телефонингизда бўлган гурунглари ҳам ёзиб олишингиз мумкин», деган эди. Ёзиб оладиган тугмачасини босиб қўй, шуларнинг ғийбатларини ёзиб олиб, онасини бир қизартирай, дегандим. Отанг билан акангни аралаштиргим келмади. Гап болалаб кетмасин, дедим.

Шоҳиста онасини биринчи марта кўриб тургандай кизиксиниб қараб қолди. Улар болаликдан онасини ҳамма нарсага қодир, қудратли суянчиқ деб ўсишган бўлишса-да, кейинги ойларида қачон келса, жовдираб турган нигоҳларга тўқнашавериб, онасининг бегойимлигини эсидан чиқариб кўяёзган эди.

— Хўп, эна! Аммо ўша қудангиз билан келинингизнинг қизаришини билмадим-ов. Бу жуда қийин масала.

Шоҳиста телефон аппаратини узиб келди. Бир дақиқада момо айтилган ҳолатга келтириб қўйилди, ҳатто синаб кўриш учун катта опасига қўнғироқ қилиб, кейин суҳбатларини эшитиб кўришди.

— Ё қудратингдан! Магнитофоннинг ўзи экан-ку, бу, — ёқасини тутамлади Робия кампир.

— Кичкина магнитофонли телефон бу, — онасини тўғрилади, — ўзиям анча пулга олгандирсиз?

— Биласан-ку, чиройли нарсаларни яхши кўраман. Нархиям пича бор эди, қарасам, жуда чиройли экан, кўзимни чирт юмдим-да, олавердим.

— Эсиз... Шундай уй... Бу уйда шунчаки олинган нарсанинг ўзи йўқ. Ҳамма жиҳоз бир санъат асари. Лекин доим норозимиз... — Шоҳиста кўзларини юмиб, афсус билан бош чайқади.

— Қўявер, болам. Бир кўнглига етмаган жойимиз бордир-да. Гипсларни олдирай, бир чўмилтиринглар. Кейин ёнимга олиб, бир гаплашаман. Хафа қилган, ўтказган жойларимиз бўлса, айтсин. Хатоларимиз бўлса, униям айтсин. Аммо рўзгорларининг бузилишига йўл қўймайман.

— Энажон, мен ишга боришим керак, — Шоҳиста йиғиштирина бошлади. — Менга бошқа гапингиз йўқми?

— Сен орадан уч кун ўтказиб, янганг ишда бўлган вақтида бир кел. Анавининг магнитофони эшитиб кўрамиз.

— Хўп, энажон!..

Робия хола болаларини «Менинг «хўп»чи болаларим», деб суяр эди. У «хўп» деган сўзни яхши кўрарди. Бир умр каттага ҳам, кичикка ҳам «хўп» деб яшади. Болаларига ҳам шуни ўргатди. Ҳозир ҳам элликка кириб, соч-соқоли оқарган ўғилларига бир иш айтса ҳам «хўп, энажон», дейишади. Келини бўлса, айтилган ишнинг фақат тескарисини қилишга ҳаракат қилади.

«Омон-омон» кунларда ҳам «Нозима, бугун бир чучвара қил», деса, «Э-э, чарчаб кетаяпман, чучвара жуда майда иш», деб бошқа овқат қилар эди. «Бир ош егим келаяпти» деса, у «менинг сира ош егим келмайди», деб бурнини жийиарди.

Чолу кампир аллақаерлардан машинани тўлдириб бозор-ўчар қилиб келганини кўрса, қайнонаси: «Нозима, манавиларни ташишгин» деса ҳам ниманидир баҳона қилиб, ичкарига кириб кетар эди-да, то бозор-ўчар ташиб бўлинмагунча ташқарига чиқмас эди. Шундай пайтлари Сардор онасига қараб, «Биз сизнинг буюрганларингизни қилмасликка, «хўп» демасликка қасам ичганмиз. Минг яхши гапираверинг, ҳеч ўзгармаймиз», дер эди пичинг қилиб. Кампир эса қўл силтаб кулиб кўярди: «Майли, болам. Чарчаб, ҳолдан тойиб бораётганинг йўқ, ташийвер».

Аммо бугунги режаси шунча йилдан бери эрка келинининг ҳамма камчиликларидан қўз юмиб, амал-тақал қилиб қурган салтанатни вайрон қилиб ташлашини билганида сираям бу ишга қўл урмаган бўлар эди.

Шу куни Оллоқул бобо ҳам кампирини не-вара қизга ташлаб бозорга кетган эди. Шоҳиста одатдагидек онасига икки сихгина қиймали кабоб олиб келган экан. «Шошманг, ўша ғийбатларни эшитасиз-да!..» дея аввал кабобни едирди, сўнг чой дамлаб келиб, онасига бир пиёла чой ичир-гач, телефонни узиб олиб келди.

— Мана, энди мириқиб ўзингиз ҳақингиздаги ғийбатларни эшитинг, — ёзувли тасмани бор овози билан қўйди.

— Асалим, қандайсиз? — Эркак кишининг овозини эшитиб, она-бола ханг-манг бўлиб қолишди.

— Яхши, она. Ўзингиз яхши юрибсизми? — иккинчи томондан Нозиманинг хавотирли овози эшитилди.

— Ҳаҳ, одобли кизимдан-да, — эркак киши масхара қилгандай хиринглаб кулди. — Кунингиз каттиқ сизнинг. Узук ёқдим?

— Ҳа, жудаям, раҳмат сизга.

— Куруқ раҳматга қорин тўймайди. Ҳақини қачон берасиз?

— Номарддан қарз олма, қарз олсанг ҳам харж қилма, дейишган.

— Тўғри айтишган, — эркак кулди. — Сизни деган чоғ мен номардман. Сабр-тоқатим тугаб борапти. Тезроқ бир чорасини топиб, онамникига деб чиқасизми, дугонамникига деб чиқасизми, икки соатга келиб кетинг.

— Кўраман, она.

— «Кўраман»ни чўнтагингизга солиб қўйинг. Менга «хўп бўлади, бегим» денг.

— Хўп бўлади, сал туриб ўзим кўнғироқ киламан. Уйдагиларга салом айтинг.

— Ҳах, жонидан. Сиз ўқитувчи эмас, актриса бўлишингиз керак эди.

Шоҳиста титраб турган бармоқлари билан телефоннинг тугмачасини босиб қўйди:

— Ахир, бу Ҳамдам-ку! — унинг ранги девордек оқариб кетган эди.

— Ҳамдаминг ким? — қулоқлари шанғиллаб қолган Робия хола бир ютиниб, танглайига ёпишиб қолган тилини зўрға ажратиб, сўради. — Ким у, Ҳамдам?

— Эримга куёвжўра бўлган бола!

Шоҳиста ўрнидан сакраб турди, у бир зумда ярадор шерга айланган эди:

— Эна, мен уларни ёриб ташлайман. Ифлос, қанжиқ, қандай журъат қилди бизнинг юзимизга оёқ қўйишга?! Мен уни ўлдираман, ўз қўлларим билан бўғиб ўлдираман. Ҳамдамни ҳам ўлдираман. Кейин эрим билан ажрашаман. Унинг ҳамма гапдан хабари бўлган. Ҳар доим: «Янганг жуда чиройли-да, бизнинг ошналарни юрагидан

уриб қолган», деб пичинг қилар эди. Билиб туриб, индамаган, айтмаган! Қўшмачилик қилган! Униям ўлдираман! — унинг кўзларидан тирқираб ёш оқарди. — Эна, ўғлингизнинг кўзи кўрми, нахотки хотини бизни шунча шарманда қилиб юрганини билмаса? Сиз қўлидаги узукни кўриб, сўрамадингизми, қаердан олдинг, деб. Шундай ҳам лапашанг бўласизларми?

Қизининг ахволини кўриб, келинининг хиёнатини ҳам бир нафас унутган она жон-жаҳди билан Шоҳистани тинчитишга уринар эди:

— Э-э, узуги бошидан қолсин. Менинг олдимга узук тақиб кирармиди у. У куни Гулзор: «Янгамга онаси янги узук олиб берибди», деган эди.

— Онаси! Вой содда энам-а! Шунда ҳам хайрон бўлмадингизми? Унинг онаси битини сотиб, қизига узук олиб берадимиз?

Робия момо ётган жойида узалиб, қизининг этагидан ушлади. Унинг кўзлари тўла филт-филт ёш эди. Ютинди, лекин гапира олмади. Қўллари билан «ўтир» деб ишора қилди: «Ўтир, ўтир-а, жувормаг, манглайи қора! Эрга тегмай ўлгин, сен бадбахт. Эшигимга кимларни эргаштириб келдинг?»

Шоҳиста онасининг рангига қараб, бирдан жим бўлиб қолди, сўнг югуриб ташқаридан бир пиёла муздай сув олиб келди:

— Эна, бир ҳўплам ичинг.

Хола бош чайқади: «Керак эмас!»

Шоҳиста пиёлага бармоқларини тикиб, онасининг юзларига сув сепди.

Робия момо анчадан сўнг ўзига келди. Шундаям беҳол, бемажол эди, кўп гапирмади: «Сен, болам, жим ўтир. Аканга ҳам айтиб ўтирма. Ўзи қизиққон, хотинини бир нарса қилиб, қамалиб

кетмасин. Нозима («янганг» дейишга тили бормади) билан ўзим гаплашаман», — у ҳансираб зўрға нафас олар эди.

Шоҳиста яна йиғлаб юборди:

— Нимасини гаплашасиз, эна? Хали уни олиб қолмоқчимисиз? Акам билан яшатмоқчимисиз?

— Болалар бор, болам, — чуқур хўрсинди кампир.

— Эна-а-а!.. Эна!

— Жим, болам. Бош ёриғи дўппи остида. Уларнинг ўртасида нима бўлганини биров кўриб тургани йўқ.

— Эна, балки биз ҳаммадан кейин эшитгандирмиз бу гапларни. Балки одамлар аллақачон устимиздан кулиб юргандир. Эрта бир кун юзимизга ҳам солишади. Ўшанда неча пуллик одам бўламиз, қандай бош кўтариб юрамиз?

— Тухмат, деймиз. Душманларимиз тўкиб чиқаришган, деймиз. Мен болаларни етим кила олмайман, қизим.

Кампир зўрға гапираётган бўлса ҳам, сўзларида шундай бир қатъий оҳанг бор эди, унга қарши чиқишга Шоҳистанинг журъати етмади. Ҳақиқатан ҳам Нозимани бир нарса қилиб қўйиб, акаси қамалиб кетса, онаси уни ҳеч қачон кечирмайди. У кўзларини бир нуқтага тикканча, тиззаларини кучоклаб ўтириб-ўтириб, сўнг бир сўз демай ўрнидан турди-да, ҳовлига чиқиб кетди.

Онаси ҳамиша Амир Темур навкарларининг рўзгорини саклаб қолиш учун ўйлаб топган тадбирни қойил қолиб гапириб юрар эди. Эмишки, саркарда узоқ давом этган жанглардан қайтаётиб, ҳамиша бир оқшом навкарларини шаҳар талқарисида сақлар, уларга келганликларини маълум қилиш учун гулхан ёқишни бую-

рар экан. Бундан мақсад, эри жангда юрганида ўзини тута олмай хиёнат кўчасига кириб кетган аёллар бўлса, эрининг қайтганидан хабар топиб, орқа-олдини йиғиштириб олсин, ёнида жазмани бўлса, жавобини бериб юборсин, дер экан. Бирон навкар ярим тунда уйига қайтиб бориб, тўшагида бошқа эркакка дуч келиб, шунча қирғинбаротлардан эсон-омон қайтиб, ўз уйида руҳан шахид бўлмасин, деб шу ишни қилар экан.

Онаси гап келиб, шу тадбирни айтса, акасининг жаҳли чиқиб кетар эди:

— Эна, бу билан нима демоқчисиз? Аёллар эрларига хиёнат қилаверсин, фақат эрлари билиб қолмаса бўлди, демоқчимисиз?

— Йўк, болам. Амир Темур қандай доно, тадбиркор бўлганини айтмоқчиман. Хотинини хиёнат устида ушлаган навкар ҳеч қачон олдингидай жасорат билан жанг қила олмайди, жисми бутун бўлса ҳам, руҳи бир умр майиб бўлиб қолади. Демак, саркарда битта навкардан ажралади. Бундан ташқари, одам кечиримли бўлиши керак.

— Нималар деяпсиз, эна? Бировнинг қўйнида ётган хиёнаткорни кечириш керакми? — тутақиб кетади Сардор ўзини навкарнинг ўрнига қўйиб.

— Қўй, болам, айтдим қўйдим-да. Ўша даврда ҳар бир навкар ҳисобли бўлган.

Шоҳиста аввалги сафар келганида Нозиманинг қўлида ярақлаб турган билагузукни кўриб, хайрон бўлган эди. Ҳазиллашиб, «Ҳа, янга-пошшо, биздан беркитиб юрганларингизни энди тақаяпсизми?» деди. Нозима ҳам: «Беркитиб юрганларимизни ҳам йиғиб-териб олиб кетдингиз-ку, яна гапирасиз. Бир-икки кун тақай, деб, кўнглим

кетиб, дугонамникини олган эдим, шуниям кўриб қолдингизми?» — деб чақиб олди.

Энди шўрлик онаси нима қилар экан? Икки бола бор. Ўлса ҳам ажратмайди. Аммо хиёнаткор келинни қандай қилиб ўғлининг қўйнида, уйининг тўрида сақлайди?

Шоҳиста ҳовли ўртасидаги супанинг темир панжарасига суяниб, узок туриб қолди. Ҳамиша соғиниб, шошиб келадиган кадрдон уйи кўзига жуда ивирсиқ ва бефайз кўринди. Келиннинг кайфияти ҳовлидан ҳам кўриниб турарди. У ҳақиқатан ҳам ҳамма нарсадан воз кечганга ўхшар эди. Йўлақларнинг четларида кўрпа бўлиб ётган ажриқлар, ҳовлининг у ер-бу ерида тўнқайиб ётган бўш челақлар, ҳар доим ялтиллаб турувчи офтобаларнинг бўғиқ ранги... Кўча томондан отасининг томоқ қирганини эшитиб, ҳушёр тортди. Дарвоза очилиб, икки халта бозорлик билан отаси кириб келди. Уйларига меҳмон келиши керак эди. Бирпасга деб чиққан эди, қайнонасидан балога қолади энди. Отаси билан шошиб сўрашди-да, ичкарига кирди. Қуёш кўтарилиб, хона исиб кетган, онаси кўзларини шипнинг аллақайси бурчига тикканча, жим ётарди.

— Эна!

Кампир индамади.

— Эна, ўзингизга ташладим. Менга қолса, сира кечирмаган бўлар эдим. Дунёнинг ярми қовушиб, ярми ажрашиб ётибди. Бир сизнинг ўғлингиз ажрашган билан ҳаёт тўхтаб қолмайди. Болалар ҳам йўлини топиб кетади. Ҳаммамиз қарашамиз. Яна ҳам ўзингизга ҳавола, сизга ақл ўргата олмайман, ўзингиз ҳал қилинг.

Кампир яна индамади.

— Мен энди кетаман. Уйга меҳмон келиши керак эди. Сиз сиқилманг.

— Хўп, болам, яхши бор.

— Отам ҳам келди.

— Билдим, — кампир хона ўртасида қўққайиб турган телефон аппаратига ишора қилди. — Манавини кўзимдан йўқот.

Шу куни Робия момога ҳеч ким, ҳеч нарсa керак эмас эди. Кимсасиз бир дашту биёбон бўлса, дунёни бошига кўтариб, ўкириб-ўкириб йиғласа, йиғлайверса!.. Ҳеч ким «нега йиғлаяпсан?» деб сўрамаса. Ахир нима дейди? Бу саволнинг жавоби оғир, жуда оғир. Ич-ичидан тошиб келаётган фарёд бўғзидан чиқиб кетмаслиги учун лабларини қаттиқ тишлаб, қўлларини мушт қилиб олди, аммо кўзларини идора қила олмади. Кўз ёшлари юзининг икки чеккасидан қуйилиб кетаверди, кетаверди, қулоқлари ҳам ёшга тўлиб кетди. Аммо, йиғласанг дардинг енгиллашади, деганлари бекор гап экан. Момонинг юраги жуда беҳаловат бўлди. Ётиб қолгандан буён тезрок куннинг кеч бўлишини, уйда оила аъзоларининг жам бўлишини яхши кўрар эди. Бугун эса кун кеч бўлиб, ҳамманинг йиғилишидан юраги чўчиб турарди. «Энди қандай қилиб келинининг юзига қарайди. Гаплашиб олмоқчи, аммо қандай қилиб гаплашади? Нима дейди у нобакорга? Эсиз!.. Ҳа-а, манглайи қора, бадбахт тўқол! Бошида шундай эри бўла туриб, эр танлаб, шу ишни қилса-я. Икки боланг бўлса, муаллим деган отинг бўлса, мусулмон фарзанди бўлсанг! Э-э, бешарм, беҳаё!»

Нозиманинг келганини бетон ерга урилган пошна овозларидан билди. Так-тук овозлари айвон остонасига келиб тинди, гийқ этиб эшик

очилди-да, кирган одам енгилгина юриб, уйнинг нариги томонига кетди. «Нозима». У анча пайт хонасида қолиб кетди. «Дам олаяпти, шекилли». Анча вақтдан сўнг аввал айвонда, сўнг ҳовлидан шовур эшитилди: «Турдилар. Бир кириб, тил учида бўлса ҳам, яхши ётибсизми, деб қўйса, ҳаққи кетиб қоладигандай. Бетарбия, на кетаётиб хайр дейди, на келиб салом беради».

Кампир ётган жойида келинининг чимирилган қиёфасини кўз олдига келтирди. Ишдан ҳориб-толиб келган ҳолида шуларнинг ҳовли-жойини йиғиштиришим керак, кирини ювиб, овқатини қилишим керак, сигирини соғишим керак, деган иддао билан юргандир, албатта. Авваллари кампир соғ пайтида кекса бўлса ҳам қўлидан келганча ҳаммаёқни саранжомлаб, енгилроқ овқатларни қилиб ўтирарди. Энди кампирнинг ўзи ҳам иш бўлди.

Шу билан Нозима кампирнинг хонасига кечкурун кирди. Худди кимдир бўйнига ип солиб мажбурлаб олиб киргандай, дилтанг қиёфада салом бериб, хонадаги идиш-товоқларни йиғиштириб кетди, кейин неvara қиздан лаби учган косада ярим косагина овқат киргизиб юборди. Унинг лаби учган идишни жуда ёмон кўришини яхши билади. Билиб туриб... Бир чақиб олиш учун... Нима қилсин, индамайгина ётган кампир билан шанғиллашиб уриша олмаса... Бу кампир ҳам ўлмаса, йитмаса, оёғи йўқ, бирон жойга бош олиб кетмаса... Дардисар, ейди, ётади!

Робия кампир юрак ҳовучлаб эрта кунни кеч қилди. Олдига ҳали униси, ҳали буниси кириб, чикаяпти. Нозиманинг ўзи келмаса ҳам чақиртиришга имкон бор эди. Журъат қила олмади. Аввал айтмоқчи бўлган гапларини қўнглига

тахлаб чиқди. Сўнг ўзини бирин-кетин баҳоналар билан алдади: овқатини қилиб бўлсин, сигирини соғиб бўлсин, ҳовлини йиғиштириб бўлсин... Неваралари, ўғли келгандан сўнг бугун учун имкониятлари батамом тугаганлигидан негадир енгил нафас олди: «Бундай гапларни холи гаплашиш керак».

У овқатга қўл ҳам урмади. Идишларни неваракиз олиб чиқиб кетди. Ўзича: «Нега овқат емадингиз?» деган саволни кутди. Йўқ, ҳеч ким ҳеч нарсга демади. Эри билан ўғли унинг косасини кўрмаган, келинга эса барибир. Косадаги овқатни шартта ювинди челаққа ағдарган-қўйган.

Робия момонинг ёнида чоли ўтирган эди. Айвонда яна телефон жиринглади. Кампирнинг юраги кинидан чиқиб кетай деди. Бутун вужуди қулоққа айланиб, айвон томонга қаради. Бобонинг гапини ҳам тўхтатиб қўйди: «Бирпас жим туринг. Ким телефон қилаяпти?» Бобонинг аччиғи келди: «Ким бўларди, қудағайингдир-да. Нозима шу атрофда юрибди, ўзи олади». Ҳақиқатан ҳам телефон қўнғироғи ўчиб, айвондан Нозиманинг истиғноли овози эшитила бошлади: «Ҳа, онажон. Яхши, онажон. Хўп, она. Ҳеч қўймадингиз-да, она, хўп дедим-ку. Эртага дарсим йўқ, олдингизга ўтаман. Хўп, онажон, соғ бўлинг».

Кампирнинг эшиги ёпиқ бўлса ҳам деворлар шунча юқкамиди, ё кампирнинг кўзлари шунчалар ўткирмиди, Нозиманинг сўзларидаги эмас, кўзларидаги нозу фироқни ҳам аниқ кўриб турарди: «Диёнатсиз. «Онажон» эмиш».

Гурунги бўлинганидан хафа бўлган чол қудасини ёзғирди:

— «Бу қудағайинг ҳеч қўймайди. Қачон қарсанг, қақриб турган куни. Сен бировнинг уйи деб, битта телефон қилишга ҳам тортинардинг,

у бўлса, эртаю кеч «жиринг-жиринг». Қўл телефонлари ҳам арзон бўлиб қопти, баъзи уйларда ҳар бир одамда бир телефон эмиш. Келининг ҳам шу телефондан битта олса, кейин кечаю кундуз онаси билан гаплашиб, уйдаги ҳамма ахборотларни етказиб туради.

— Уялинг-э, эркак бошингиз билан келинни ғийбат қилгани, — кампир ўзича эрини уришган бўлди, аммо қўл телефонлари ҳақида янгиликни эшитиб, юраги шув этиб кетди: «Қурибгина кетсин, илойим. Айвондаги гурунглари-ку, назоратида эди. Аммо қўл телефони олса... Олади. Тилло узук олиб берган бойвачча телефон ҳам олиб беради-да. Шарманда! Ўша йигит ҳам аҳмоқ экан. Бу тасқаранинг нимасига учган? Икки болали бировнинг хотинига осилгунча, ўзингга муносиб бирон бўй қиз топ. Қиз зотига қирғин келмагандир, ахир. Кўча тўла қиз. Йўқ, йигитлар қизлардан кўрқади. Қиз боланинг жавобгарлиги бор. Эрли хотин бўлса, беш-олти кун эрмак қилиб-қилиб, жонига теккач, э-э, бор-э, деб ташлаб кетаверади. Виждонсиз!»

— Ғийбат эмас, бор гап. Келининг ҳам шу онанинг боласи. Телефон жирингласа, оғзидаги оғзида, қўлидаги қўлида қолиб кетади. Учиб бориб, телефоннинг ёнида пайдо бўлади. Ҳей, анави ерда эрим турибди, манови ерда қайнотам турибди, демайди.

— Қўйинг, — кампир оғир юк остида қолгандай чуқур хўрсиниб, устидаги кўрпани олиб ташлади, пешонасига тепчиган терларни артди. — Эртага қўл телефони олса, гаплашганини ҳам кўрмайсиз.

— Э, кампир, билганини қилсин, — бобо бе-хафсала қўл силтади. — Сен билан биз ўтиб кетадиган одам. Шу, эртаю кеч қовоқ-бошини уюб

юрадиган ичи қора одамларни ёмон кўраман. Нима дардинг бўлса айт, қўлимиздан келганча ёрдам берайлик. Йўқ, қачон қарасанг, қуюндай тўнтарилиб юргани юрган. Қараб турсам, эрига ҳам ҳеч ўнг гапини айтмайдиганга ўхшайди. Сардорга ҳам қийин бўлди.

Кампир чолига хайрон бўлиб қараб қолди. Ҳеч замонда бировнинг на ғийбати, на сифатини қилмайдиган одамнинг гаплари уни дахшатга солди: «Ҳа, Сардорга ростдан ҳам қийин бўлди».

Оллоқул бобо ўрнидан туриб, деразанинг пардасини суриб қўйди. «Озрок тоза ҳаво кирсин». Бир пиёла чой қуйиб, кампирининг ёнига қўйди. «Манави шоколаддан биттагина еб ол, устидан чой ичасан», битта конфетни арчиб, оғзига олиб борди. Кампирнинг юпкагина лаблари титраб кетди, кўзлари ёшга тўлди.

Чол индамай кампирининг мижджаларини артди, кейин ёнбошида турган қўлини кафтлари орасига олди:

— Сикилма, онаси. Сенга бу гапларни айтмаслигим керак эди. Ётган жойингда ҳам ҳаммасини кўриб-билиб ётибсан, биламан. Бир гап келганда айтиб юбордим-да, мен ҳам. Ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади, ёш-да, булар. Фойда-зиёнини билмайди.

Кампир индамади.

— Икки кундан сўнг гипсларингни ечамиз, — чол кампирининг кўнглини кўтариш учун яхшиликларни ёдга олди. — Қизларингни чакираман, яхшилаб чўмилтиришади. Сўнг ўтириб, овқатингни ейдиган бўласан, кейин аста-секин юриб кетасан. Аввал кўлтиктаёқда, сўнг ўзинг... Шунча эркалик қилиб ётганинг етар, кейин қозон-товоқни ўзинг қиласан. Сенинг овқатларингни соғиниб кетдим. Хўпми?

Кампир кўзларини юмиб-очди: «Хўп».

— Энди йиғламайсан-а? Мен бир ташқарилаб келай.

— Бораверинг, — унинг овози ниҳоятда хаста эди.

Чол остонадан ортига қайтди:

— Ҳей, сенинг жуда мазанг йўққа ўхшайди-ку. Дўхтир чақирайми? Қон босиминг ошиб кетган бўлмасин яна. Ё юрагинг безовта қиляптими?

— Билмасам... Нима бўлганда ҳам ўлмайинда. Мен ўлсам, Сардор билан икки неварамнинг холи нима кечади.

— Менга қара, — Оллоқул бобо кампирининг кўзларига яна синчиклаб қаради, — Мазанг йўқ бўлса айт, дўхтир чақираман.

— Майли, чакиринг, — кун бўйи давом этган асабий ҳолат кампирни бутунлай ҳолдан тойдирган эди. Худди оёқларидан жони чиқиб кетаётгандек бўлди.

Бирпасда «Тез ёрдам»нинг дўхтирлари етиб келди. Бошига оқ қалпоғини бостириб кийиб олган ўрта ёшлардаги дўхтир: «Э-э, момо, бу нима ётиш? Қўйинг-э, бу эркалик сиздек донгдор биргадга ярашмайди», дея хазил-хузул қилиб, қон босимини ўлчади, юрагини эшитиб кўрди. Сўнг ёрдамчисига қандайдир дориларнинг отини айтиб, укол қилишни буюрди. Момоларининг бошида юрак ховучлаб, дийдираб турган невараларни ташқарига чиқариб юборди. «Нима бўпти, дўхтир ука?» деб қайта-қайта ўсмоқчилаётган бобонинг кифтига қоқиб, тинчитган бўлди дўхтир. Уколлар қилиб бўлингач, яна момонинг ёнбошига ўтирди:

— Озгина қон босимингиз кўтарилибди. Пича толиққан кўринасиз. Бир умр елиб-югуриб юрган

одам ётиб қолса, ёмон. Аммо сиз жуда кучли аёлсиз. Беш-олти кун ётганингизга сиқилманг.

— Икки кундан кейин гипсни ҳам олиб ташлашади, — изох берди бобо.

— Мана кўрдингизми, икки кун сабр қилсангиз, ҳаммаси ўтиб кетади. Ўзи, ака, биз дўхтирмиз, бизга бундай гапларни айтиш яхши эмас, — у Оллокул акага юзланди. — Лекин беморлик ҳам яхши бир давр. Соғ-омон елиб-югуриб юрганда на худони, на бандани ўйламаймиз. Беш-олти кун ётиб қолсак, Аллоҳ деймиз, тавба қиламиз, ҳаётнинг, соғлиқнинг қадрига етамиз, ҳеч кимни ётгулик қилмасин-у, аммо беморликнинг шундай томонлари ҳам бор. Энди, буни момо яхши биладилар-у, шундай бўлса-да, бир айтдим-да. Аллоҳ суйган бандасига дард берар экан.

— Шундай, — маъқуллади Оллокул бобо.

— Шундай бўлса, руҳни туширмасдан, олға! Ҳали сизларнинг бу ҳаётда қиладиган ишларингиз кўп. Болаларни жойлаштирдик, бўлди, деманглар. Неваралар бор. Боланики ўсгунча, невараники ўлгунча, дейишади. Так что!.. Вперёд!

Чол-кампир кулишди:

— Маъқул.

Дўхтир кетгач, яна ҳамма ёпирилиб, момонинг хонасига кирди:

— Энди яхшимисиз, эна?

— Момо, чой дамлаб келайми?

— Момо, сизга нечта укол қилди?

Факат Нозима на ёнига кирди, на аҳвол сўради.

Уколдан кейин бироз танаси юмшади, бошидаги оғриқ таркагандай бўлди. Бобо ҳаммани ташқарига ҳайдади: «Озгина дам олсин». Робия хола девордаги тунчироқнинг заифгина нуридан ғира-шира ёришиб турган хонада кўзларини шип-

га қадаб ётиб, яна келинини ўйлади: «Бир кириб ахвол сўрамади-я. Мен унга бир оғиз ёмон гапирган бўлмасам... Шундай ифлос йўлларда санғиб юрган одам айбини яшириш учун атрофдагиларга хушомад қилиб туриши керак эмасми? Ёки мен ҳаётни билмайманми? Балки келинимни билмасман. Балки унга барибир бўлиб қолгандир. Эрини ажрашаман, дейиш даражасига олиб борган хотиннинг ўзи аввалроқ ажралишга қарор қилиб қўйгандир. Нимадир бу қарорнинг амалга ошишига ҳалал бериб турибди. Нима экан ўша нарса?»

Дўхтир анча кучли дори берган экан шекилли, кўп ўтмай уйку элитди.

Эрталаб тиниқиб уйғонди, яхши дам олган эди. Очик қолган деразадан кираётган муздек ҳаво баданини жунжиктирди. Турли-туман қушларнинг чуғур-чуғури болга тўлиб тургувчи боғларни ёдига солди. Ерни, осмонни, боғларини кўрмаганига қанча бўлди. У ётганидан бери дарахтлари яна ўсиб, чиройли бўлиб кетгандир-а. Ҳаммаси ўсган, ўзгарган, фақат у ер билан яксон, чилпарчин бўлиб ётибди. У «чилпарчин» деган сўзни ҳаётида минг марта ишлатгандир, аммо бу сўзнинг маъноси ҳақида ҳеч қачон ўйлаб кўрмаган экан. Чиндан қирқ парчин дегани-да, асли. Яқиндагина Робия Соатова бўлиб элнинг устида юрган аёл бугун қирқ эмас, минг бўлакка бўлиниб, минг парча бўлиб, ерга сингиб, ер бўлиб кетди. «Оҳ, шўр бўлган шўр жоним-а! Шунчалар ёзуғинг кўпмиди сенинг?»

Ҳовлидан молларнинг мўърагани эшитилди, изидан Оллоқул бобо томоқ кирди. «Хар ким эгасига арз-ҳол қилади-да. Оҳ, мен кимга арз-ҳол қилай, Аллоҳ? Юракларим ёниб кетди, кимга

дардимни айтай? Ох, эгасини шармисор этгувчи дардим-а!»

У ёнида терлаб-пишиб калин кўрпага бурканиб ётган невара қизини уйғотди:

— Тур, болам. Мактабга боришинг керак. Ховлиларга бир сув сепиб, супуриб, чиройли қилиб қўй. Биров-ярим келиб қоладими? Бирдан жойингни ҳам йиғиб кет. Бобонг кирганда ёйилиб ётса, яхши бўлмайди.

— Хўп, моможон, — киз уйкусираб туриб ҳам хонани бирпасда саранжом-саришта қилиб чиқиб кетди. Бироздан сўнг юз-қўлини ювиб, супурги кўтариб кирди:

— Момо, бир супуриб чиқайми?

— Майли, болам, — кампирнинг зимистон кўнглига бир катим нур сизиб киргандай бўлди. — Ўзимнинг дастёр қизимдан айланай. Кейин ховлини ҳам супур. Ошхонага кара. Янганг тургандан сўнг, айт, менга бир қарасин.

Орадан анча вақт ўтгач, эшикнинг пушти ранг пардаси сурилиб, келиннинг боши кўринди: у аллақачон кўчалик кийимларини кийиб, пардозандоз қилиб олган эди.

— Ассаломалайкум, — бу салом бир-бирига ёпишиб қолган лаблари орасидан зўрға чиқди. — Ҳа?

Кампир бир зум саросимага тушиб, каловланиб қолди:

— Сенда гапим бор эди, — овозидаги ялинчок оҳангдан ўзи нафратланиб кетди.

— Нима гап? — келин парданинг ичкари томонига ўтди. Овозида заррача такаллуф ёки қизиқиш йўқ эди. Шунчаки сўради: «Нима гап?»

— Ишларингни бир ёкли қилиб, болаларни боғчага жўнат. Кейин гаплашамиз.

— Менинг борадиган жойим бор.

— Қандай жой у? — аччиғи чиққанидан овозига бироз жон кирди.

— Онамникига бормоқчи эдим.

— Онангники бугунча туриб туради. Ундан мухимрок иш бор.

— Нима иш экан у? — Нозиманинг жаҳли чиқди. «Ётган жойида менга хўжайинлик қилишини!..»

— Кейин биласан, — кампир «энди бор, бора-вер» дегандек, юзини терс буриб олди.

Нозима бирпас остонада серрайиб турди-да, сўнг индамай чиқиб кетди.

Ҳамма кампир билан бирин-кетин хўшлашиб, ўз юмушига кетди. Нозима ҳаммадан кейин кирди, у кўчалик кийимларини ечиб, эгнига янги гулдор халат кийиб олган эди. У хонага кириб, қўлларини орқасига қилганча, дераза тоқчасига суяниб туриб олди:

— Тинчликми?

— Ўтир, — кампир унинг оёқлари остидаги кўрпачага ишора қилди.

— Менга шундай қулай, туравераман.

— Нозима!

— Ха?

— Мен ҳаммасидан хабардорман. Билсанг, сен гаплашадиган телефонни мен сотиб олганман. Сотган одам ҳамма амалларини айтиб сотган эди. Мен сенинг пичир-пичирингдан гумонсираб, ёзиб оладиган ускунасини ишлатиб қўйган эдим.

Нозиманинг ранги ўчиб кетди. Қошларини чимириб ерга қаради.

— Сендан нимани кутсам ҳам, бундай аҳмоқчиликни кутмаган эдим. Нима хаёл билан бу кўчага кирдинг, билмайман. Лекин икки бола бўлмаса, ўғлим хотинсиз ўтиб кетса ҳам, ҳаммасидан воз

кечиб юборар эдим. Аммо мен невараларимни кўчага ташлаб қўя олмайман. Сен ё бу ўйинларни тўхтатасан, ё уйдан чиқиб кетасан.

Нозима ерга қараганча, анча вақт жим қолди. Лекин бошини кўтарганда кўзларида заррача саросима йўқ, мутлақо хотиржам эди.

— Бу ерда сиз ўйлаган нарса йўқ. Биз у йигит билан шунчаки дўстмиз. Ўзи ёш бола, хатто уйланмаган ҳам. Ҳазилкаш. Сиқилиб юрган вақтларим у билан гаплашсам, кўнглим ёзилади.

— Тилло тақинчоқларни ҳам ҳазиллашиб олиб берганимиди?

Ёлғонлари бефойда эканлигини англаб етган Нозима юзидаги энг сўнгги пардани ҳам йиртиб ташлади:

— Э-э, менга қаранг, мақсадингиз нима?! Мени хайдашми? Биламан, шу уйга келганимдан буён сизга ёқмайман, мени йўқотиш учун баҳона излаб юрасиз. Уч ойдан бери ётқизиб, овқат берганимнинг мукофотига шу тухматни ўйлаб топдингизми? Кетишимни жудаям истаётган бўлсангиз, ҳар хил нарсаларни тўқиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Ўзим зўрға юрган эдим. Шундай ҳам кетавераман.

Кечадан буён ичи заҳар-заққумга тўлиб, азоб билан илондек тўлғаниб ётган бўлса-да, мақсад муроса эди. Бу беҳаё эса!.. Ҳам ғарлик, ҳам шарлик экан-да... Кампир ичи ёниб турган бўлса-да, яна муросага чақирди:

— Болалар-чи? Болаларга нима дейсан?

— Бунинг сиз ўйланг. Онангиз бузук аёл эди, шунинг учун хайдаб юборганман, десангиз, ҳарқалай, сиздан миннатдор бўлишмаса керак. Қолаверса, болаларни деб шу ғурбатхонада бир умр

яшаш ҳеч ақлга тўғри келмайди, — у шундай деди-ю, зипиллаб хонадан чикиб кетди.

Робия момо ётган жойида ҳанг-манг бўлиб қолаверди. Югуриб бориб тўхтатай деса, оёғи юрмайди, изига қайтар деса, унинг инсофи йўқ.

* * *

Нозима қайнонасининг олдида ўзини ҳар қанча бамайлихотир тутган бўлса-да, хонадан чиккунча адои тамом бўлган эди. Бу «ўлгур қари каламуш» нималардандир ис олиб юрганини сезар, ўзига ҳам ёқмаётган турмуши ниҳоясига етиб бораётганини ҳис этар, аммо бу сезгилари уни унчалик чўчитмас, ҳаётидаги бир хиллик, садоқатли келин ролини ўйнаш жонига теккан эди. У азалдан йўлларининг, йўлдошларининг янгиланиб туришини, сафарларга чиқишни, янги-янги саргузаштларни яхши кўрарди. Тенг-тўшлари чет элларга чикиб, жарак-жарак пул топиб кела бошлаганида онаси уни аллақачон узатиб юборган эди. Ҳар кимнинг юришидан бир нуксон топадиган қайнона, кўр кўзлар очилганда ҳам қовоғи очилмайдиган эр, болалар унинг юрар йўлларини батамом беркитиб қўйди. Баъзан қизлар билан ўтирганда: «Оҳ, бошимда дардисар эрим бўлмаганда борми, бу ерларда овора бўлиб юрмас эдим. Дунё кезар эдим, ҳам саёҳат, ҳам тижорат. Ҳам дунё кўрар эдим, ҳам пул ишлар эдим», дер эди доим. Бир қўшнилариининг қизи саккиз йилдан бери Грецияда юрибди. Ўзи Грецияда, буёқда унинг учун қаср қурилди, энг замонавий жиҳозлар билан жиҳозланди. Бир носковокдай киз бутун ака-укаларнинг ҳомийсига айланди, қайсинисига уй олиб берган, қайсинисига маши-

на олиб берган. Ҳар келганда Грецияга киз олиб кетади, ўзи одамларни ишга жойлаштиришдан бошқа юмуши йўқ экан. Грецияда ҳам уй-жойи, меҳмонхонаси бор экан. Ана, ҳаёт! Нима, Нозима шунча ақли, шунча ҳусни билан ўша носқовок эплаган ишни эплай олмайдими? Жуда эплайди. Фақат аввал манави «тоштурма»дан чиқиб олиши керак, кейин ўз-ўзидан йўллари очилиб кетади. Лекин бу ёқда Ҳамдам ҳам бор. Бу бойвачча йигит ҳеч нарса ваъда бермаётган бўлса ҳам, у билан бирга бўлиш унга жуда ёқар эди. Эҳтимол, Нозима унинг ҳаётидаги ягона аёл эмасдир, шунчаки кўнгилхуши учун уни излаётгандир, лекин барибир, бир гапириб, ўн куладиган бу дилбар йигитнинг мафтунига айланган эди.

Агар чет элга кетса, ундан воз кечиши керак. Бу эса жуда қийин. Ҳамдам бу режасидан хабар топса, тиш-тирноғи билан қарши чиқиши аниқ. Унда нима қилади, Термизда қолаверади. Шаҳарнинг ҳар бурчагида отасининг биттадан уйи бор бойвачча йигит уни чет элга юбормаса, битта уйини беради. Уйланмаса ҳам таъминлаб қўйса бўлди, яшайверади, ўзи хон, ўзи бек бўлиб!

Лекин қайнонасининг билиб қолгани ёмон бўлди. Эри билан бирон жанжал чиқариб, уйдан чиқиб кетиши керак эди. Энди овсин-ажинлар эшитади, улардан қўни-қўшнилар, бошқа қариндош-уруғлар... Юзи шувут бўладиган бўлди-да. Яхшиси, кириб кечирим сўрагани маъқул, «Ҳақиқатан ҳам орамизда ҳеч гап йўқ. Ўзи шилқимлик қилиб юрибди. Шу дақиқадан орани очаман. Мен ота-онамнинг юзини ерга қаратишни истамайман», дейди. Кейин Ҳамдам билан гапни бир жойга қўйиб, борадиган ери аниқ бўлгач, эри билан бир жанжал чиқаради-да, болаларини

олиб, уйдан чиқиб кетади. Биров бир нарса деса, «Эрим одам эмас, еб қўйди. Қайнонам ҳам ётган жойида захарли илондек чақиб, қўзимни очирмади», дейди. Ишонган одам ишонсин, ишонмаган ўзи билади.

Тушга яқин қайнонасининг олдига чой дамлаб кирди. Кампир кўзларини юмиб, лабларини қаттиқ қимтиганча, чалқанча ётарди. Қадам товушларини эшитиб, кўзларини очди, унинг кўзлари қизариб кетган эди, оғриқли нигоҳларида надоматга ўхшаш бир ифода пайдо бўлди. Нозиманинг негадир унга раҳми келиб кетди. Чойни кампирнинг ёнбошига қўйиб, ўзи каравотнинг ёнига тўшалган кўрпачага чўккалаб, қайнонасининг серажин кўлини кафтлари орасига олди:

— Мени кечиринг, холажон. Ҳақиқатан ҳам бизнинг орамизда сиз ўйлаган нарса йўқ. У шунчаки бир шилқим йигит. Ўзи ёш бола, ҳатто, уйланмаган. Ҳазил-хузул қилиб юради. Бир узук бергани ҳам рост. У жуда бой, унинг учун бир узук бир кути гугуртдек гап. Туғилган кунингизга деб қўймади, олдим. Аммо шу дақиқадан бошлаб орани очаман. Фақат бу гап икковимизнинг орамизда қолсин.

Унинг тавбаларини тинглаётиб, кўзларидан тирқираб ёшлар чиқиб кетаётган қайнонасига қараб, ҳақиқатан ҳам босиб ўтган барча йўлларида, оромини ўғирлаган орзу-ниятларидан буткул юз ўгиришни истаётганини ҳис қилди. Ҳақиқатан ҳам одамлар ўзимга бир бошпана қурай, бир машина олай, деб чет элларда сарсон-саргардон бўлиб, ким қулликни, ким фоҳишаликни бўйнига олиб, азоб-укубат чекиб юради. Унинг шундай уйи-жойи бўлса, машиналари ҳам бор, эрига ўнг гапирса,

эр ҳам, машина ҳам хизматида бўлади. Бир чолу кампирнинг икки косасини ювишдан қочиб, шундай маломатларни бўйнига олиши шартми?

Кампир қўлини унинг кафтлари орасидан чиқариб олиб, қўллари устига қўйди ва оҳистагина силаб, бош ирғади:

— Хўп, боравер.

Лекин Нозима қайнонасининг олдидан кўнгли хижил бўлиб чиқди:

«Илоннинг ёғини ялаган, жодугар! Ишонмади менга. Ўғлининг рўзғори бузилиб, неваралари етим бўлиб қолмаслиги учун ўзини ишонгандек кўрсатди».

Аммо шу куни ҳеч қаерга чиқмади. Телефоннинг симини бутунлай узиб қўйиб, уйларни бир бошдан тозалаб чиқди.

Қайнонасининг уст-бошини алмаштирди. Кир ювди. «Бир кун эрта-кечининг фарқи борми? Гипсларини бугун ола қолсин. Бугун чўмилтирамиз. Бир танлари яйрайди», деб қўярда-қўймай эрини дўхтирга жўнатди. Ўзи орада телефонни улаб, Шоҳистага қўнғирок қилди: «Бир келиб кетинг. Холамнинг гипсини олишади бугун. Гулзор билан икковларингиз чўмилтирмасаларингиз, мендан тортинади. Ҳаммомни ёқиб, сувларни иситиб қўйдим». Шоҳистанинг олдида одам бормиди, гапни қисқа қилди: «Бўпти, ўтаман».

Аммо уйга келганида унинг қарашларидаги совуқ ифодани кўриб музлаб кетди: «Ҳаммасидан хабардор экан-да, бу кишиям. Оҳ, бу ёсуман кампир дўст эмас, дўст бўлса, шу гўдакнинг сирини яна бировга айтиб нима қиламан, дерди. Бу даров эрка қизини чақириб, ғийбат қилган!»

Гипс олинadиган кунни момолари билан бирга орзикиб кутиб юрган Санжар момонинг аҳволини

кўриб, йиғлаб юборди. Кампирнинг бутун аъзойи бадани яра-чака бўлиб кетган, уч ой ичида танаси янги ҳолатга мослашиб қолган, на бели, на тиззаси букилар, туриб юриш нари турсин, ҳеч бўлмаса, оёқларини осилтириб каравотида ҳам ўтира олмас эди.

Ерга икки қават одеял тўшаб, унинг устига момони замбилда кўтаргандек чойшабда кўтариб, одеялнинг устига олишди. Сўнг худди майитни ювгандек ётган жойида у ёқ-бу ёққа ағдариб, чўмилтириб олишди. Сўнг яна бир чойшабга ўраб, иккинчи чойшабга замбилдек ётқизиб, каравотига чиқаришди. Кампир, барибир, анча енгил тортди. Аммо Санжарни юпатиш кийин бўлди, у момосининг бошида ўтириб йиғлади: «Гипсни олгандан кейин юриб кетаман, деган эдингиз-ку. Сиз мени алдадингиз». Унга қараб, Нозимадан бошқа ҳамманинг кўзи ёшланди.

— Нега алдайсиз, эна, шундай катта одамни ҳам алдаб бўладими? — масхара килди Шоҳиста.

— Алдаганим йўқ. Бугун юрмасам, эрта-индин албатта юриб кетаман. Аста-астачилик билан-да, болам, — астойдил ўзини оқлар эди момо.

— Алдайсиз, алдаяпсиз, — яна йиғлади бола.

— Э-э, бўлди-е, бунча шўрқиллайсан, — Сардор ўғлини уришиб ташлади. — Момонг бир балодан қутулди деб ҳаммамиз хурсанд бўлиб ўтирсак, кайфиятни бузасан. Жим бўл, бўлмаса, ҳозир ташқарига чиқариб ташлайман.

Санжар отасига бир қараб, кўзларини артди, сўнг бурнини торта-торта орқа томондан момонинг кўрпасига кириб, қучоқлаб олди.

Нозиманинг режалари Шоҳистани кўрган дақиқадаёқ ўзгарган эди: «Кетаман. Салтанати ўзларига буюрсин». Шоҳистани кузатиб ҳам қўй-

мади. Қизчасини олиб, хонасига кирди-да, ётиб олди: «Эртага Ҳамдамни топишим керак!» Масалани кўндаланг кўяди. Уни деб рўзғори бузилаяпти. Унинг мақсади нима? Уйланмоқчи бўлса, уйлансин. Бўлмаса, бир бошпана топиб, уни болалари билан ўз химоясига олсин. «Ростда, на юргани, на тургани қўйди. Иккита тилло тақинчок билан бир инсоннинг қора чапланган номини оқлаб бўлмайди».

Ҳамдамни топишдан осони йўқ эди. У «Нафис моллар» дўконининг ёнида икки йигит билан гаплашиб турарди. Нозимани кўриши билан уларга хайр-хўш қилиб, унинг ёнига югуриб келди:

— Ҳа, янга, яхши юрибсизми? Кеча акам келаман деган эди. Келмади, тинчликми? — у атай атрофдагиларга эшиттириб баланд-баланд овозда гапирарди. — Роса хавотирландим.

— Бугун соат ўн иккиларда бораман, деяётган эдилар. Бориб қолсалар керак, — деди Нозима ҳам ва «хайр» дегандек бош ирғаб, йўлида давом этди.

Ҳамдам ундан бироз кейинроқ келди, бир қўлида майда-чуйда солинган елим халта, иккинчи қўлида яримлаган «кола». Эшикни ўзининг калити билан очиб, остонада Нозиманинг пойафзалини кўриб, суюнганидан хиргойи бошлаб юборди: «Чорламасам келмадингиз, қутганимни билмадингиз, ойми ё кунмидингиз, ўзингиз севгилим».

Бошқа пайт бўлганда Нозима ўрнидан сакраб туриб, минг бир ноз-истигно билан ошиғининг қўйнига кириб, қўлидаги «кола»ни юлқиб олиб, остонадаёқ бир тўйиб симирарди. Аммо бугун йўлақдан кировчи эшик кўриниб турадиган крес-

лода оёқларини чалиштирганча қовокларини уюб, индамай ўтираверди.

Хамдам ичкарига кириб, қўлидагиларни столнинг устига қўйди. Хонага тандирдан янги узилган сомсанинг тотли хиди таралди. Нозима шунда ҳам ўрнидан кўзгалмади.

— Ие, — Хамдам унинг ёнига ўтиб, елкаларидан кучди. — Ойдан ҳам, кундан ҳам гўзал экан-ку, бизнинг севгилимиз. Бу нима ўтириш? Қандай бурга чақди сизни?

— Сизга хазил-мазах бўлса бўлди?

— Нима қилай бўлмаса? Оҳ, жуда ёмон бурга чаққанга ўхшайди-да, ўзиям. Лекин шўрлик бургаям сизни чаққандан сўнг жойида тил тортмай ўлган бўлса керак. Ўлай агар, сизнинг захрингизга мenden бошқа ҳеч бир жонзот дош бера олмайди.

— Э-э, — Нозима елкасидан Хамдамнинг қўлини олиб ташлади, — сизга бало урармиди? Йўлимни тўсиб, кўчадан ўтказгани қўймадингиз, уйингизга олиб бориб қўяман деб, аллақаерларга олиб қочиб кетдингиз. Энди менинг отим ёмонга чиқиб, қайнонам уйдан хайдайман, деб ўтирибди.

— Нима? — Хамдамнинг юзидаги табассум ўрнини саросима эгаллади. — Қандай қилиб? Қайнонангиз қаердан билибди?

— Бир антиқа телефонлари бор эди. Ётган жойида мenden гумонсираб, шу телефоннинг запис қиладиганини ишлатиб қўйган экан...

— Ие! Кейин нима бўлди? Нима деди?

— Нима дейди? Сизнинг кимлигингизни ҳам аниқлаб олибди, — Хамдамни яхшилаб қўрқитиш учун ёлғон ҳам қўшиб қўйди. — Шармандангни чиқармасимдан уйдан чиқиб йўқол, деяпти. Кеча гипсини олишди. Кетмасанг, ўша йигитнинг ота-

онасининг олдига бораман, деяпти. Ўша уйда бир дақиқа ҳам тургим йўқ, аммо борадиган жойим йўқ менинг. Онамнинг уйида қўш келин, бир этак неварга, бир-бирининг гўштини еб ётади. У ерга борадиган бўлсам, бошим ғалвадан чиқмайди. Ундан кўра болаларни етимхонага топшириб, чет элга кетганим яхши.

— Қўйсангиз-чи! — Ҳамдам уни биринчи марта кўраётгандай хайрон бўлиб қараб қолди. — Чет элга! Сизга чет элда нима бор? Сизга уй керакми? Мана уй! Истаганча тураверишингиз мумкин. Кейинчалик ўзингизга бирон уй олармиз. Хозирча шу ерда туриб туринг. Болаларни етимхонага топширгунча, оталарига ташлаб келинг, бобоси, момоси бор, қарайверади.

— Нима?! — Нозиманинг кўзлари катта-катта бўлиб кетди. — Икки дунёда болаларимни уларга бермайман. Уларга бергунча бўғиб ўлдириб ташлашим мумкин, аммо бермайман. Мен ёмон, болам яхшими? Мен уларни шу болаларнинг тирноғига зор қиламан.

— Бу ёғи ўзингизга ҳавола, — Ҳамдам дарров ён босди, Нозимани тинчитиш учун. — Иш, икки бола билан ўзингиз қийналиб қоласизми, дейман-да.

— Сиз-чи? Сиз ёрдам бермайсизми?

— Менинг қўлимдан нима иш келади? Оналари бағримга босиб, тишлаб-тишлаб олишдан бошқа ҳеч нарса ваъда қилолмайман, — Ҳамдам аста-секин хотиржам тортаётган Нозиманинг юзларини силади. — Ана борингки, рўзғор қилишга ёрдам бераман, лекин мен уларни боғчага олиб бориб, боғчадан олиб келиб юра олмайман.

— Боғчага олиб бориб юришингиз шарт эмас. Бозор-ўчаримизга қарашиб турсангиз бас, қолганини ўзим эплайман.

Ҳамдам Нозимани бағрига олиб, кулди:

— Қандингни ур, Ҳамдам! Аҳмаднинг тўйида айтган гапимга фаришталар «омин» деб юборган экан-да.

— Қандай гап? — Нозима ўша тўйдаги можа-рони сира эслашни истамас эди.

— Кўтарасига савдо қиламиз, деган эдим, эсингиздами? Мана, кўтара савдо бўлди-қолди. Икки болангиз билан кўшиб олаяпман.

«Олаяпман» деган сўз Нозиманинг кайфияти-ни кўтариб юборди. Бошини Ҳамдамнинг кўксига қўйиб, кўзларини юмиб олди.

— Лекин бир нарсa ёдингиздан чиқмасин, — га-пида давом этди Ҳамдам. — Сиз бу уйда ижарада турибсиз, қўшнилaр ёки бизнинг уйдагилар ке-либ сўраб қолишса, ижарачиман, дейсиз. Онам рус бўлса ҳам, опаларим ғирт ўзбек, уларни момом тарбиялаган. Жойи келса, отамга ақл ўргатишади, онамга танбех беришади. Шунинг учун эҳтиётроқ бўлишимиз керак.

Нозиманинг тарвузи кўлтиғидан тушиб кетди: «Олаяпман, эмиш!»

Бир қарашда ҳаммаси жойида, уй-жойи бўлади, қарашиб, кўнглини олиб турадигани ҳам бўлади. Лекин буларнинг ҳаммаси турли хил ранглар билан товланиб турган совун кўпигидек омонат эканлиги кўриниб турарди. Нозиманинг кўнгли ғаш бўлди, аммо ўзидан тўрт ёш кичик, уйланмаган йигитдан бундан ортиқ нима ҳам та-лаб қилиши мумкин. Тўғри, Ҳамдам уни ҳол-жонига қўймади, ёш қизни олиб қочгандай олиб қочди, тилло тақинчоқлар олиб берди, аммо ҳеч қачон: «Сенга уйланаман. Увол-савобингга ўзим жавобгарман», деган гапни айтган эмас. Бу йигит ундай нарсани билмайди, бундай гапларни ҳеч

кимга айтмайди ҳам. Ўзбек кампир тарбиялаган бўлса ҳам — ўрис! Ҳатто шу ўрисга ҳам зиммасига тушаётган масъулият унча ёқмади, гарчи ҳазил-хузул қилиб, Нозимани эркалаган киши бўлиб ўтирган бўлса-да, гаплари ҳам, ҳаракатлари ҳам унчалик қовушмаётгани кўриниб турарди. Нозиманинг батамом руҳи синди: «Ўйнашга ишониб, эрсиз қолган вой бошим!»

Елим ҳалтада хушбўй ҳид таратиб турган сом-салар турган жойида совиб қолди. Иккисида ҳам сомса ейишга рағбат бўлмади. Кўп ўтмай иккиси ҳам қайтмоқчи бўлиб қолди:

— Қайнонам уйга киргизмай қўймасин яна, тезроқ кета қолай.

Ҳамдам унга хайрон бўлиб қаради:

— Ҳали сизда уйга кириш имконияти борми? Нозиманинг аччиғи келди:

— Нима қилишим керак, кет деса, югуриб кетиб қолмайман-ку. Ҳамма гапингиз тухмат, дедим.

— Маладес!

Унинг мактовига жавобан Нозима бир ўқрайиб қўйди: «Энди мендан кутулиш йўлини излайди бу».

Эртаси куни мактабга Шохиста борди. Худди атай қилгандай бўш соатида борган эди. Улар мактаб ховлисининг адоғида оқадиган кичкина ариқ бўйига боришди. Бу сокин бурчакда мактабнинг меҳнат дарси ўтиладиган синфхона, парталар таъмирланадиган устахона жойлашгани учун меҳнат муаллими ариқ бўйига баҳо қўйиш баҳонасида бир неча узун-узун ўриндиқлар қилдириб ташлаган эди. То ариқ бўйидаги ўша ўриндиқлардан бирига жойлашамагунларича иккаласи ҳам бир оғиз сўзлашмади. Ариқнинг суви

лойка, юзи хас-хашакка тўлиб оқар, аммо сув четидаги дарахтлар ҳисобига ён-атроф салқин ва баҳаво эди.

— Мен эрим билан уришдим, — анчадан сўнгган бошлади Шохиста, — у ҳаммасидан хабардор экан.

Нозима ерга қаради.

— Тўй куни уни сенсираб масхара қилганингиз ёдингиздами? Ўша куни йигитлар билан баҳс бойлашган экан: «Изимдан итдек эргаштирмасам, отамнинг боласи эмасман», деб. Эримга: «Биз энди божа бўламиз», деб мақтанибди. Эрим, «Ундай дема, кайноғам жуда яхши йигит», деса, «Хотини ҳам яхши нарса экан, хотин кишига масхара бўлиш менга тўғри келмайди», дебди.

Нозима яна индамади.

— Хей, менга қаранг, эрли, икки болали капкатта хотин бўла туриб, укангиз қатори уйланмаган йигит, юр деса, етаклашиб кетавердингизми? Майли, эрингизни, бизни ўйламанг, ҳеч бўлмаса, ўзингизни ўйласангиз бўлмасмиди?

Нозима тамом бўлди: «Нахотки?!» Аммо қайн-синглисининг кўзларига тик қараб, бош чайқади:

— Ҳаммаси тухмат! Биз у билан фақат дўстмиз. Орамизда ҳазил-ҳузулдан бошқа ҳеч нарса йўқ. Сиз онангиз билан мени ҳайдамоқчисизлар. Аммо болаларимни етим қилиб, ҳеч қаерга кетиш ниятим йўқ менинг.

Шохиста ханг-манг бўлиб қолди:

— Эсингиз жойидами сизнинг? Қандай тухмат? Хей, менинг қўлимда телефондан ёзиб олинган овозларингиз бор. Ҳозир директорингизнинг олдига кириб, ўша ёзувни столига қўяман. Болаларига таълим-тарбия бераётган ўқитувчисининг кимлигини билиб қўйсин.

— Сиз бундай қила олмайсиз, — ғазабдан унинг қўзлари қисилиб кетди. — Бундай қилишингизга йўл қўймайман. Агар шундай қилсангиз, икки боламини ҳам ўлдириб, ўлимимизга қайнсинглим сабабчи, деб хат қолдираман-да, сўнг ўзимни осаман. Кейин кўрамиз ҳолингиз нима кечишини. Онангиз билан акангиз сизни кечирармикин?

Шоҳиста ўрнидан туриб кетди, қани, ёш бола бўлишса, ёнида турган манави чўлтоқ супургининг сочини битталаб юлиб, ўзини ариқнинг лойқа сувига отиб юборса!..

— «Қийшиқ мўридан сассиқ тутун чиқади», деганлари шу-да. Сизнинг қўлингиздан фақат шундай ишлар келади. Чунки онангиздан зўр тарбия олгансиз.

— Онамга тил теккизманг. Мен сизнинг онангизни гапираётганим йўқ. Умуман, мени тинч қўйинг, менинг ҳаётим — бу менга тегишли, унга аралашишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ, — «шу билан гап тамом» дегандек Нозима ҳам ўрнидан турди.

— Ҳей, менга қаранг, сизда на юз бор, на виждон, на нафсоният! Акамнинг юзига оёқ қўйдингиз, лекин акам Ҳамдам ҳезалакка ўхшаб гаров бойлашиб, сизнинг номингизни булғамаган. Сиз энамнинг айтганларига учманг, энам «ўзимиздан бошқа ҳеч ким билмайди, ёпиғлиқ қозон ёпиғлигича қолаверади», деб калта ўйлаб юраверади. Эркак зоти бир хотиннинг биллагидан ушласа, белидан ушлаб, кучоклаб ўпдим, индамади, деб мақтанади. Ҳамдам ҳезалакни мен билмайманми, хотинчалиш! Дунёда қиз башара эркакни ёмон кўраман. Тфу! Айтиб, мақтанмаган одами қолмагандир, Робия Соатованинг келинини ундай қилдим, мундай қилдим, деб.

— Бўлди, бас қилинг. Бу сизнинг фантазиянгиз. Менда бошқа гапингиз йўқми?

— Гапим шу — кетасиз. Энам Санжарни жуда яхши кўради. Санжарни ташлаб кетасиз.

— Вой, кўнглингизнинг кўчасидан-эй! — Нозима қайнсинглисини масхара қилиб кулди. — Санжар менинг болам, уни мен тукқанман.

— Ҳали шошмай тур, сенга сичқоннинг инини минг танга қилмасам, Шоҳиста отимни бошқа қўяман, — Шоҳиста тез-тез юриб, мактаб дарвозаси томон кетди.

— Қўявер! Билганингни қил! — кичкирди Нозима шаллақи аёлларга ўхшаб. Қайнсинглиси бурилиб кетиб қолгач, ели чиққан пуфакдек бўшашиб, яна ўриндикқа ўтириб қолди. Шоҳиста то дарвозадан чиқиб, кўздан ғойиб бўлмагунча, ундан кўзини узмай қараб ўтираверди. У жуда қайсар қиз эди, ҳар дақиқада фикрини ўзгартириб, изига қайтиб, мактаб директорининг олдига кириши мумкин. Ана унда Нозиманинг ўзини осишдан ўзга йўли қолмайди.

Янги дарсгача ҳали вақт бор эди. Нозима ариқ бўйида узок қолиб кетди: «Наҳотки?! Бу эҳтирослар, куйиб-ёнишлар — барча-барчаси гаровда ютқизиб қўймаслик учун, қасд олиш учун уюштирилган сахна бўлган бўлса?! Наҳотки?.. Кимни нимага алмаштирдинг, бадбахт Нозима?!» У атрофга қаради, кирлигидан асл ранги қандайлигини ҳам билиб бўлмайдиган даражага келиб қолган бир қўйлак кийган фаррош аёл у билан кулиб сўрашди:

— Ҳа, Нозимахон, нимага хилватда хаёл суриб ўтирибсиз?

Аёлнинг ҳазили унга жуда ботди: «Тавба, бўлганинг бир фаррош, мени ўзига тенг кўриб,

гап қотишини қара!» У аёлга бир ўқрайиб қараб кўйди-да, индамай юзини бошқа томонга бурди. «Қани ўқраб-ўқраб йиғласанг, атрофингда ҳеч ким бўлмаса, йиғлаётганингни ҳеч ким кўрмаса. Ҳеч ким юпатмаса сени, ҳеч ким устингдан кулмаса!..» Чиқиш кўнғироғи чалинди, мактаб ҳовлиси бир зумда кий-чувга тўлди. У судралиб синф томон кетди. Айни пайтда унинг кўзлари кўрмас, қулоқлари ҳеч нарсани эшитмас, бутун фикр-хаёли Шохиста айтиб кетган гапларда эди. Қани имкони бўлса, ҳозироқ Ҳамдамни топиб, орани очиб олса-ю, юзига тупуриб, сўнг ҳаётини янгидан бошласа. Кетади, гапдан қолмаслик учун Шохистага кетмайман, деди-ю, аммо энди кетмаса бўлмас. У тоғнинг тепасидан пастга қараб югуриб эмас, юмалаб кетаяпти, энди то ўзи бирон тошга урилиб тўхтамагунча, тўхтай олмайди. Жараён бошланган. Ортга йўл йўқ.

Талабалик йилларида ҳам шунга ўхшаш бир воқеа бўлган эди. Курсдошлар йиғилиб, тоққа чиқадиغان бўлишди. Электричкадан тушишлари билан тиник осмоннинг юзида қора-қура булутлар айланиб, ёмғир ёға бошлади. Улар ёмғирдан кўрқадиغان ёшда эмас эдилар. Тоғ ёнбағирлари келиб-кетувчиларнинг оёқлари остида эзилиб, хунук бўлиб қолган эди, бу ерда лола тугул, қад ростлаб турган бир гиёҳни ҳам учратиш маҳол кўринди.

— Болалар! Ҳеч кимнинг оёғи тегмаган чўқкилар томон олға!

Йигитлар озиқ-овқатлар солинган сумкаларни кўтарди, кизлар уларга эргашди.

— Бир кучок лола термагунча қайтиш йўқ, — аҳд килди Нозима ҳам.

Ёмғир кучайгандан-кучайди. Энг ички кийимлар ҳам, елим халталарга солинган озиқ-овқатлар ҳам сувда ивиб кетди. Уст-бошларидан сизиб тушаётган ёмғир сувлари пойафзалларини ҳам тўлдириб юборди: «ғарч-ғурч!» Аммо лолали чўқкилардан дарак йўқ эди.

— Болалар! Биз лола териб бориб, бизнес киламиз, деб чиққанимиз йўқ-ку. Қўйинглар шу лолаларни, улар хув — корли чўқкиларнинг нарийёғидадир балки, у ерга чиқиш учун вертолёт заказ қилиш керак. Биз дам олиш учун чиққанмиз. Шу ерда тўхтаб, дам олайлик. Қоринлар ҳам таталаб кетди. Овқатланганимиздан сўнг, истовчилар гул терсин, хоҳлаганлар ётиб дам олсин, — курс сардори болаларни тўхтатиб, муро-сага чақирди.

Ҳамма чарчаган эди. Унинг таклифи ҳаммага маъкул тушди. Шу атрофда ғорга ўхшаш бир ўнгир топиб, унинг ичига жойлашишди. Дархол филчиллаб кетган пойафзаллар, устки кийимлар ечилиб, дастурхон ёзилди. Қорин тўйгач, йигитлар ёнбош ташлаб, карта ўйинига тушиб кетди, қизлар гул тера бошладилар, Нозима ҳаммадан кўп гул терди.

Бир пайт сардор яна ваҳима қилиб қолди: «Тез йиғиштиринглар, ҳали-замон электрчка келиб қолади».

Ҳамма норози бўлди:

— Ҳали икки соат вақт бор-ку. Энди жойлашган вақтимизда...

Сардор уларнинг инжиқликларини қатъий рад қилди:

— Йўқ, тез йиғиштиринглар! Чиқишдан тушиш қийин!

Тушиш ҳақиқатан кийин бўлди. Ёмғир ҳамон ёғарди. Бир соатлик ҳордиқ пайти селгиган кийимлар яна жикка ҳўл бўлди. Пойафзаллар яна кўшиғини айтади: «ғарч-ғурч!» Уларнинг гуруҳида Доно исмли бир киз бор эди. Ўзи жуда чиройли, исми ҳам Доно, аммо акли сал анакароқ киз эди. Шу киз баъзан ария айтар эди, овози ҳам жуда ўткир, ўзидек гўзал эди. Шу ерда кимдир туртки бердими ёки туманлар ичра қад кериб турган чўккилар орасида илҳоми келиб кетдими, қўлларини икки ёнга ёзиб куйлай бошлади: «О-оо-о-а! О-оо-о-а!» Чўккилардан акс садо қайтди: «Хо-оо-о-а!» Ариячи Доно қиз бундан янада завқланди: «О-оо-оо!» Донони азалдан Нозиманинг жини суймасди. Ҳамманинг уст-боши жикка ҳўл бўлиб зўрға келаётган бир пайтда, пастга олиб тушадиган торгина сўқмоқда туриб олиб, «О-о»лагани асабини бузиб юборди. Йўл ёмон, ҳамма бир-бирини ушлаб зўрға келаётган эди. Нозима қўлларини икки ёнга ёзиб, завқ билан куйлаётган Дононинг елкасига қаттиқ нукиди: «Қоч-э, йўлдан. Ария айтадиган вақтини қара, сенинг!» Ўзи олдинга ўтиб олиш учун икки қадамни тезоброқ ташлади, кейин ўзини тўхтата олмай қолди, эниш йўл югуртириб кетди. Қаердадир нимагадир қокилиб, йиқилиб тушди. Шу кўйи бир амаллаб терган гулларини маҳкам бағрига босганча, қандайдир баҳайбат тошга урилмагунча думалайверди-думалайверди...

Сўнг болалар уни кўтариб, электрчкага солишди. Икки ҳафта жойидан кимирлай олмай, шипга қараб ётди. Тентак Доно келиб кечирим сўради. «Ҳаммасига ўзим айбдорман», дея олган-

ди ўшанда у мардона, лекин, барибир, ич-ичидан Донони айбларди: «Агар шу ёмғир остида ария айтмаганда!..»

Энди-чи, энди? Ортга йўл йўқ. Худди ўшандагидек то бир харсангга урилмагунча думалагани думалаган. Лекин бу ўпқондан омон қолса, Донога айтгани каби, «Ҳаммасига ўзим айбдорман» деган иқрорни айта олармикин? Йўқ, бу сафар иқрор бўлиш осон эмас.

У гарчи бу ҳеч нарсани ҳал қилмаса ҳам тезроқ Ҳамдам билан кўришиб, Ҳамдамнинг иқрорини, тўғрироғи, ўзини оқлашини эшитишни истар эди. Аммо бугун Ҳамдам билан учрашиб бўлмайди. Кеча салгина кеч қолгани учун қайнонасининг қовоқ-тумшуғи осилиб кетган эди. Яна бугун ҳам кеч борса, яхши бўлмайди. Бироз сабр қилиб тургани маъқул. Ҳамдам ҳам юрак олдириб қўйганми, ўтган икки кун ичида бир марта ҳам кўнғироқ қилмади. «Нафис моллар» дўконининг ёнида ҳам қорасини кўрсатмади. Катта танаффус вақти директорнинг қабулхонасига кириб кўнғироқ қилди: «Онажон, яхши юрибсизми? Бугун соат ўн иккиларда бормоқчи эдим. Уйда бўп туринг».

Иккинчи томоннинг гапини эшитиб ҳам ўтирмади. Дарҳол гўшакни ўрнига қўйиб, оғзига қараб анграйиб турган котибга раҳмат айтиб хонадан чиқиб кетди.

Унинг асаблари жойида эмас эди, бутун бошли мактаб ўқувчилари сиғадиган кенг йўлакда Махбуба Султоновнага урилиб кетди. Опанинг кўзлари чакчайиб, пешонасини қоплаган реза-реза терларни кафти билан сидириб ташлар экан, унга нафрат билан қаради:

— Аммо-лекин, сиз жуда ботир аёл экансиз, — чуқур нафас олиб, ўтирган жойида Нозимага юзланди. — Энди сизни ҳеч қачон кўра олмасам керак, деб қўрққан эдим. Уч кундан бери ўзимга ўзим аза очиб, итдек азобланиб юрган эдим. Бугун овозингизни эшитиб, қулоқларимга ишонмадим. Ишонсангиз, кўчада юрибман, энг ёмон, энг хунук одамлар ҳам кўзимга бир чиройли кўринади-ей...

— Нега? — қошларини чимирган кўйи унинг гапини бўлди Нозима. — Энди менинг сизга нима керагим бор? Менга эришдингиз, гаровда ютдингиз ёки яна бирон нарса деб гаров ўйнаганмисиз?

Ҳамдам унга ҳайрон бўлиб қаради:

— Тушунмадим, қандай гаров тўғрисида гапираяпсиз?

— Шоҳистанинг тўйи куни менинг устимдан ўйнаган гаровни айтаяпман. Ё ёдингиздан чиқиб кетдим?

— Э-э, бунча ваҳима қилманг. Одамнинг юрагини ёриб юбордингиз-ку. У шунчаки гап эди. Шунга шунчами?

— Изимдан итдек эргаштирмасам, отамнинг боласи эмасман, деганингиз ростми? Аҳмадга: «Биз энди божа бўламиз, зўр нарса экан», деганингиз ҳам рост. Шунинг учун менинг йўлимни тўсиб чиққансиз, шундайми? — Нозима ўрнидан сакраб турди. — Сиз мени аҳмоқ қилдингиз, эрмак қилдингиз. Ўзингизнинг зўрлигингизни намойиш қилиш учун менинг номимни булғадингиз. Сиз ифлос, пасткаш одамсиз. Мен содда сизнинг чиройли уст-бошларингизга, чиройли гапларингизга махлиё бўлиб, «севги» деганлари шу экан-да,

деб оиламни, ор-номусимни оёқ ости қилиб, етти қават осмонда учиб юраверибман. Суф, сизга! Энди хайр, мени бошқа изламанг. Нимагайм излайсиз, ишингиз битди. Уч ой изингиздан итдек эргаштирдингиз. Бўлди-да, — унинг кўзларидан тиркираб оқаётган ёш юзларини юварди.

Хамдам шошиб қолди. Ўрнидан сапчиб туриб, Нозиманинг йўлларини тўсди, елкасидан кучиб, зўрға ўрнига ўтирғизди:

— Менинг бир оғиз гапимни эшитинг. Кейин нима қилсангиз ҳам ўзингиз биласиз. Аммо мени эшитмас экансиз, мен сизни ташқарига чиқармайман.

— Бўпти, унда эшитганим бўлсин. Айтинг, гапларингиз армон бўлиб қолмасин, — Нозима тумтайиб ўтириб олди. Хамдам мурса учунми, қўлларининг устига кафтини қўйган эди, силтаб ташлади. — Гапиринг.

— Ҳаммаси рост, Нозима! Сизга тўғри етказишибди.

Нозима ялт этиб Хамдамга қаради.

— Унда... нега мени йўлимдан қайтараяпсиз? Хамдам ерга қаради:

— Мен ортиқ сизни алдашни истамайман. Бунга ҳожат ҳам йўқ. Ўша биринчи учрашувимизгача мен сизни ёмон кўрардим. Шунгача одамларнинг олдида сен-сенлаб, обрўйимни тўкди, ундан қасдимни олишим шарт, деб ўйлар эдим. Кейин... Сизни яхши кўриб қолдим. Ишонмасангиз, ихтиёрингиз, мен сизни чин юракдан яхши кўриб қолдим ва ўша тўйда айтган гапларим бутунлай эсимдан чиқиб кетди. Ўша куни қайнонангизнинг гапларини эшитиб, тамоман ўзимни йўқотиб қўйдим. Тўғри, мен ҳозир сизга уйлана олмайман. Аммаларим, опаларим нақ аждарҳонинг ўзи.

Икки болали аёл сенинг тенгинг эмас, деб туриб олишади. Улар сизни бурда-бурда қилиб ташлашади. Яқинда улар мени ўзларига ёққан бир қизга уйлантиришмоқчи. Майли, уйлантиришсин, кейин менинг йўлим очилади. У уйда ўтиради. Мен сиз билан яшайвераман.

Унинг гаплари жуда самимий эди. Бу гапларга Нозиманинг жуда ҳам ишонгиси келар, ҳаётини алғов-далғов қилиб ташлаган, эртанги кунидан сираям умиди бўлмаган мана шу йигитдан сира ҳам ажралишни истамас эди.

— Жуда ишондим-да, ўзиям. Тўйдан кейин ўн саккиз ёшли нозанинни ташлаб, боши ғалвадан чиқмайдиган мен шўртумшукни излаб юришингизга ким ишонади?

— Ишонмасангиз, ўзингиз биласиз. Менинг бир ошнам икки болали татар аёлни яхши кўриб қолди. Ўзиям грузинларга ўхшаган роса келишган йигит эди. Ота-онаси шу татардан ажратаман, деб бир гўзал қизни олиб берди. Ошнам ота-онасини хафа қилмади, уйланди, қизнинг иззатини ҳам жойига қўйди, аммо татар хотинни ҳам ташлаб қўймади. Бир кун хотини, иккинчи хотинингиз бор экан, деб жанжал кўтарган экан, «Иккинчи хотин сенсан, агар истасанг, кетаверишинг мумкин, сен айтаётган аёл сенгача ҳам бор эди», дебди. Шу билан ҳаммаси жойига тушиб кетди.

Нозима ерга қаради, қўнгли бироз таскин топган эди. Ҳамдам унинг қўлларидадан тутди:

— Мени ташлаб кетманг, илтимос.

Нозима ёш қалқиб турган кўзлари билан кулди:

— Ҳақиқатан ҳам ёш болага ўхшайсиз-а. Ора-миздаги фарқ баъзан шундай билиниб қолади-

ки, — Нозима худди укасини эркалагандек юзларига оҳиста шапатилаб қўйди.

— Нима? — унинг эркалаши йигитни завқлантириб юборди. — Ким ёш бола? Ҳозир мен сизга кўрсатиб қўяман ёш болани!..

Улар ҳар уч кунда тушлик вақти, ярим соатгагина учрашишга келишишди:

— Бу жуда кам, — дод деб қолди Ҳамдам, — уч кун кутиб, ярим соатгина кўраманми сизни?!

Булар ҳаммаси Нозимага хуш ёкса-да, ўзи ҳам билмаган ҳолда улкан бир мавҳумотнинг қаршисига келиб қолганини англаб турарди. Ҳамдамнинг муҳаббати ҳам, ўзича тузган режалари ҳам Нозима орзу қилган жаннатга бошлаб бормайди. Тўғри, рўзғорида қайнота-қайнона бўлмас, аммо, нари борса, икки хонали бир каткакдек уй ва икки-уч кунда ўғридек писиб келиб кетадиган эр! Бундан ташқари, бу муҳаббатнинг умри қанча-ю, унинг режалари қай даражада амалга ошади — бу ҳам номаълум. Лекин унинг шундай қайсар феъли бор эдики, бир йўлга тушдими, уни ҳеч ким, ҳеч нарса, ҳатто ўзи ҳам қайтара олмас эди. Мана, ҳозир ҳам нотўғри йўлда эканлигини англаб турибди, аммо сира ҳам Ҳамдамдан воз кеча олмайди.

«Барибир эримдан ажрашиб, чет элга кетаман. Кетгунимча кўришиб турай. Кейин шундай келишган йигитнинг ўтли қучоғи ё насиб этади, ё йўк».

Йўл-йўлакай кизлари Грецияда яшаётган қўшнингнинг уйига кирди. Дилнозанинг телефон рақамини сўраган эди, хола унга хайрон бўлиб қаради:

— Четга чикмоқчимисан?

— Э-э, йў-ўк, — уни тинчитди Нозима. — Иш-хонамиздан бир киз сўраган эди. Дилноза билан олдиндан таниш экан.

— Киз болага четда нима бор? — барибир норози бўлди хола. — Дилнозанинг йўриғи бўлак. Болалари билан укаларининг эшигида туртки еб юргандан кўра, тақдиримда борини кўраман деб кетди. У бир марта эшак бозордан ўтган, киз боланинг эртага турмушга чиқиши бор, эрининг, одамларнинг олдида ўзини нима деб оклайди. Унга ким ишонади? Сизлар ўйлайсизларки, чет элда нон топиш осон. Қизим: «Бир чиқдим энди, ҳамма камчиликларимизни битказиб олай», деб юрибди. Ўзига қолса, ўша ёқларда бир кун ҳам қолмас эди. Ҳар келганда йиғлаб-йиғлаб кетади.

Холанинг гапи ҳали-бери тугайдиган эмас эди, аста ўрнидан кўзгалди.

— Майли, хола, қайнонам йўлимга қараб ўтиргандир.

— Ҳа, бор, қизим. Шу рўзгорингдан, қайнонангдан қолма. Қайнонанинг тувагини тўккан келинга дўзах ўти ҳаром экан. Бош бурмай, хизматини қил, дуосини ол. Мендан ҳам салом айт.

— Хўп, хола. Энди ҳалиги кизга нима дейман? Телефонини берсангиз яхши бўлар эди-да. Бориш-бормасликни ўзлари ҳал қилаверишади, — холанинг кўзларига умидвор қаради.

— Майли эди, қизим, лекин мен унинг телефонини билмайман. Мен унга ҳеч телефон қилиб кўрганим йўқ, ҳар доим ўзи қилади.

Йиғлаб-йиғлаб кетса ҳам ўзининг уй-жойи бор, долларларни тахлаб ташлагандир. У ҳам боради. Балки ўша ерларда бутунлай қолиб кетар. Ҳа, қолади. Гулжаҳон опанинг келини Америкага

боргандан кейин эри билан ажрашиб, ўзининг иш берувчисига тегиб олибди, никоҳдан кейин дарров фуқаролик ҳам олибди. Уям дурустрок одам чикса, ўйлаб ўтирмайди, шартта тегиб, ўша ёқда қолиб кетади. Кейин «тата-пата» деб асабини бузувчи қайнонасини ҳам, қоп-қора қоксуяк ўйнашининг оғзига қараб турувчи директорни ҳам ҳеч қачон кўрмайди.

Шу кеча негадир ҳеч ухлаёлмади. Тонгга яқин кўзи илинган экан, алоқ-чалок туш кўрди. Аллақаерларда адашиб юрган эмиш, кийимлари дарахт шохларига илашиб, бирин-кетин тушиб, шир яланғоч бўлиб қолибди. «Тушда яланғоч қолиш яхши аломат эмас, тезроқ кийимларим топила қолсайди», деб тушида тушини таъбирлаб ҳикиллаб турган эмиш. Шу пайт қаердандир эри пайдо бўлибди-да, «Сен ҳаммамизни шарманда қилдинг, сени ўлдираман», деб бўға бошлабди. У шундай қаттиқ бўғибдики, Нозиманинг нафаси қайтиб, уйғониб кетди. Агар бу туш яна бир дақиқа давом этса, унинг ухлаб ётган жойида ўлиб қолиши аниқ эди. У жикка терга тушиб кетган эди, ўрнидан туриб атрофга қаради, аллақачон тонг отган, деразанинг харир пардасидан тушиб турган оппоқ нур жимжит хонани ғира-шира ёритиб турарди. Диваннинг нариги томонида кизи ғужанак бўлиб ухлаб ётар эди. Нозима пешонасидаги, бўйнидаги терларни артди, бўйнини артаётиб ғалати оғрикни ҳис этди: «Тавба, ростдан ҳам тушмиди бу?» Ёки Сардор кириб, алам билан бўғдимикин? Йўқ, у аёл кишига қўл кўтара олмайди! Нозима шу кўйи анча ўтириб қолди. Хонага яна бир қур кўз ташлади. Бу хонага келин бўлиб тушган эди. Диванларининг бошига кўзмунчоқлар қадалган

чимилдик тутилган эди. Бу деворлар, бу эшик, бу деразалар қандай бахтга, эхтиросга тўла шивирларни эшитган... Сардор уни қанчалар яхши кўрарди. Бир нарсадан нолиса, дарров: «Сен унга бошқача кўз билан, меҳр билан қара, севиб қол, шунда ҳеч қийналмай қилаверасан», дер эди. Унга қолса, сигир соғишни ҳам, кунда уч маҳал қозон осишни ҳам, ҳар куни ивирсиб кир ювишни ҳам, рўзғорнинг ҳеч тўлмаслик касалини ҳам севиб қолиш керак эди. Яхши-да, дер эди у завқланиб, ташийверасан, ташийверасан, ҳеч тўлмайди. Агар у тўлиб қолса, одамзод бекорчи бўлиб қолар эди. Бекорга уни ғор дейишмаган, дер эди. Нозима эса севолмади... Севишни истамеди.

Ўша куни Ҳамдам билан учрашишлари керак эди. Мактабдан чиқиши билан таксига ўтирди. Машинага ўтирар экан, қандайдир савқи табиий бир сезги билан кимдир унга қаттиқ тикилиб турганини ҳис қилди. Беихтиёр атрофга қаради. Йўлнинг нариги бетида турган оқ «Жигули»нинг орқасида шапкасини бостириб ўтирган одам юзини тесқари томонга бурди. Бу одамнинг туриши кўзига иссиқ туюлди, кимнидир эслатди, лекин аниқ кимлигини эслай олмади: «Ҳалитдан склероз бошланибди».

Кета-кета негадир орқасига қаради, яна ҳалиги оқ «Жигули»га кўзи тушди, у изма-из келаётган эди, лекин орқа ўриндикда шапкали одам кўринмади. Кейин «Жигули» улардан ўтиб кетди, лекин жуда секин юрди. Такси ҳайдовчининг аччиғи келиб, «Бу бобо бунча имиллади», деб тезроқ ҳайдаб, улардан ўтиб кетди. Ўтиб кетишаётганда, машинанинг орқасида кимдир ётганга ўхшади. «Мижозининг тоби қочиб қолган бўлса

керак. Шунинг учун секин ҳайдаяпти, шекилли», деб ўйлади Нозима. Шу билан на ҳайдовчи, на Нозима орқада қорама-қора судралиб келаётган машинага қарамади.

Нозима таксидан тушгач, одатдагидек қўни-қўшниларга дуч келмаслик учун шошиб иккинчи қаватга кўтарилди. Ҳамдам ҳали келмаган эди. Сумкасидан ўзининг калитини чиқариб, эшикни очди. У эшикни очаётган пайтда пастдан қадам овози эшитилди. Йўлакка кимдир киргандай бўлди, бу уни яна ҳам шоширди: «Тезроқ кириб олай. Биров-ярим, таниш-билиш кўриб қолмасин».

Ичкарига кириб, энди ойнани очаётган эди, эшик қулфига калит солиниб, шарақ-шурук буралди-да, даранг этиб, темир эшик очилди. Ҳамдам билан бирга йўлакдан хонага кабобми, мантими, аллақандай ширин таомларнинг хушбўй ҳидлари кирди. Нозима югуриб бориб, Ҳамдамнинг бўйнига осилди.

— Шошманг, эшикни қулфлаб олай. Йўлакда бегона кишини кўрдим. Мен уни эрингизга ўхшатдим.

— Нима? Сиз эримни қаердан танийсиз? — юраги кинидан чиқиб кетай деди Нозиманинг.

— Бир марта узоқдан кўрсатишганди. Яна билмадим, адашган бўлишим ҳам мумкин. Сиз қачон келган эдингиз?

— Ҳозиргина... — бирдан Нозиманинг ёдига «Жигули»да ўтирган шапкали одам тушди. Ахир у Сардор эди-ку. Одам ўз эрини ҳам танимаслиги мумкинми? Сардор ҳеч қачон шапка киймас эди, яна букчайиб ўтириб олган ва у қараши билан юзини нариги томонга бурди. Демак, касал бўлгани учун эмас, кузатаётганини сездирмаслик учун ётиб олган.

Улар дарҳол ичкари хонага киришди:

— Қайинсинглим сотган, — алам билан шивирлади Нозима.

— Ўзи изингизга тушган бўлиши ҳам мумкин.

— Эшикни очмаймиз.

— Хўп, кўркманг, эшикни очмайман. Сиз манави шкафнинг ичига кириб олинг.

Шкафнинг ичида кимнингдир катта пальтоси илиғлиқ турган эди. У ана шу пальтонинг ичига кириб олди. Энди шкафни очса ҳам уни ҳеч ким топа олмайди. Унинг жойлашганини кўриш учун шкафни очган Ҳамдамга пальто ёқасидан бошини чиқариб, «Мени бу ердан ҳеч ким тополмайди, хайр», деди кулиб. Ҳамдамнинг ҳам кўнгли бироз хотиржам тортди.

Шу пайт эшикнинг кўнғироғи босилди. Ичкаридан жавоб бўлавермагач, тарақлатиб тепила бошлади:

— Ит эмган Ҳамдам, эшикни оч! Оч деяпман, мен икковингни ҳам шу эшикдан кириб кетганингни кўрдим. Очмасанг, ҳозир маҳалла раиси билан участка нозирини чақириб, эшикни бузиб кираман. Яхшиликча оч деяпман.

Эшикни очмасликдан бошқа чора қолмаган эди. Шу тахлит бакираверса, ҳали-замон бутун маҳалла унинг эшиги ёнига йиғилади. Иккаласини ҳам кўрибди, энди яширадиган ҳеч нарса йўқ. Ҳамдам ич-ичини ларзага солаётган титроқни зўрға босиб, эшикни очди:

— Тинчликми, ака!

Сардор эшикдан куюндек ёпирилиб кирди: қаршисида туриб қолган Ҳамдамни ёқасидан тутамлаб, бир четга улоқтириб юборди.

— Қани у, канжик?!

— Тушунмадим, кимни сўраяпсиз? — ўзича елка қисди Ҳамдам. Ичкарига аланг-жалаңг қараётган Сардорнинг кўзи остонада турган Нозиманинг туфлисига тушди. Туфлиларни алам билан Ҳамдамнинг ёнига тепиб юборди.

— Бу ёққа чик, ҳей қанжиқ! Чик бу ёққа! Чи-ик!

Ичкаридан ҳеч қандай садо эшитилмади, катта хонада фақат Сардорнинг ҳансираб нафас олиши эшитилиб турарди. У бир сакраб ичкари хонага кирди. Бўм-бўш хонага бир қур назар солди-да, худди биров кўрсатиб тургандай бурчакда турган шкафни очди ва пальтони суриб кўраётган қўллари Нозиманинг елкаларига тегиб кетди. Пальто сидирилиб кийим илгичдан тушди-да, Нозиманинг усти очилиб қолди.

Сардор бир зум ҳаракатсиз қотиб қолди. У жикка терга тушган, ранги қоп-қора бўлиб кетган, чеккаларида ўқлоғдай кўм-кўк томирлар кўзга ташланиб турарди.

Иккаласи ҳам бир-бирига тикилган кўйи бир зум тек қотди. Бири ўзини оклашга, иккинчиси юрагига тушган ўтни таърифлашга муносиб сўз топа олмас эди. «Ҳозир иккаласини ҳам бўғиб ўлдираман», деб иккинчи қаватга кўтарилган Сардор сўнгги дақиқагача, остонада таниш пой-афзални, кресло четида хотинининг сумкасини кўрганда ҳам иккиланганди. «Ахир заводдан биттагина нусхада чиқмагандир хотинимнинг туфлисига ёки сумкаси». Аммо Нозиманинг жовдираб турган кўзларига кўзи тушиши билан бор дунёсини ютказган қиморбоздай бирдан бўшашиб, шалвираб қолди. Онанинг оғзига қараб ўсган ҳамма йигитлар каби у одобли ва анча кўнғилчан

эди. Муштлари каттиқ қисилди, баданидаги ҳар бир мўй типпа-тик бўлди, эҳтимол қорачиғлари кенгайиб, олхўридек бўлгандир, аммо оёқлари турган ерига гўё ёпишиб қолган эди.

— Суф, сенга! — ниҳоят ич-ичидан гулдироган овоз эшитилди. — Талоқсан, ифлос! Уч талоқ, минг талоқ! Қайтиб юзингни кўрмай! Талоқсан, талоқ!

«Талоқ» сўзи айтилганда Аллоҳнинг аршдаги курсиси ларзага келар экан, дейишар эди. Шу лаҳзада еру осмон ларзага келгандай бўлди.

— Талоқсан, талоқ! Уч талоқ, минг тало-о-оқ!

Шу сўзларни айтиб, шахд билан ортига бурилган эди, остонада дағ-дағ титраб турган Ҳамдамга тўкнашиб кетди. Ичидан бир нарса узилиб кетгандай бўлди, тишлари бир-бирига қапишиб қолди. Бир қўли билан Ҳамдамнинг ёқаларини тутамлади, иккинчи қўли билан лунжига мушт туширди. Ҳамдам қалкиб кетди, аммо на қаршилиқ кўрсатди, на четга ўтди. Сардор бор қаҳрини яна муштира жойлаб, иккинчи лунжига туширди. Яна, яна, яна!..

Ҳамдам кетма-кет тушаётган зарбларга бардош бера олмай, бошини билаклари орасига олганча чўккалаб қолгандан кейин ҳам Сардор ўзини боса олмади. Бурчакда ғужанак бўлиб ётган йигитни тепиб-тепиб, сўнг ташқарига чиқиб кетди.

Анчадан сўнг Нозима шарпадек судралиб ичкаридан чиқиб келди. Уни кўриб Ҳамдам бир амаллаб ётган жойидан туриб, деворга суянганча оёқларини узатиб ўтириб олди. Унинг ёкавайрон аҳволини кўриб Нозима чуқур хўрсинди, аммо ўзининг аҳволи ҳам униқидан дуруст эмас эди, ич-ичидан хорғин бир нидо чикди: «Шарманда

бўлдим». Бориб, Ҳамдамнинг ёнига чўккалади: «Энди нима қиламиз?»

Ҳамдам зўрға қўлини узатиб, уни елкасидан олди: «Ҳали ҳаммаси яхши бўлади».

— Яшириб қўйган пулларим, тиллоларим бор эди... Ҳаммаси уларга қолиб кетди.

— Онангизга айтасиз, олиб келиб беради.

Шу топда юраклари симиллаб, болаларини жуда-жуда соғинганини ҳис қилди:

— Болаларни беришармикан?

— Бермай нима қилади? Бола ҳамиша она билан кетади.

Улар шу ўтиришда эшикларни ҳам қулфламасдан узок ўтиришди. Иккаласи ҳам хуфиёна учрашувларга коникмай, қачон бир-бирларига таоман тегишли бўладиган кунлар орзусида яшар эдилар. Шундай кунлар ўз-ўзидан уларни йўқлаб келганда, интилган довлонлари юракка қадалувчи тиконларга, илон-чаёнларга тўла дилозор бир макон эканлигини кўриб, ҳафсалалари пир бўлди.

...Онаси пешонабандининг четларидан тўзғиб кетган оппоқ сочлари чиқиб, этакларини липпасига қистириб, дарвоза олдидаги бетон йўлка устида қўш гиламни ёйиб олиб, неvara кизи билан ювишаётган экан. Бошқа пайт бўлганда «Оқбилак ойимларингиз қани? Энди шуларнинг шиптирларини ҳам сиз ювасизми?» деб, шартта ишни тўхтатган бўлар эди. Бугун индамади. Шўрлик онаси энди унинг шиптирларини ҳам қўшиб ювадиган бўлди.

Ирис хола кизининг ранг-рўйини кўриб, тинч эмаслигини билди, ичига илон киргандай бўлди. Ўзи кичкинагина гиламчалар эди, шуларни ҳам ювиб бўлгунча, қора терга тушди. Аксига олиб, нима ишга уринса, қўл солишиб турадиган катта

келини шу бугун онасиникига кетган эди. Кичик келинга-ку, бир парча бола битган, хўлқозик, баҳонаси шу, «лу-лу», «лу-лу», уйғоқ бўлса, қўлидан қўймайди, ухласа, қўшилиб ухлайди. Булар бола ухлаганда ишларимни қилиб олай, деб югуриб юришар эди. Ҳозирги ёшлар боласи ухлаганда ўзлари ҳам қўшилиб дам олиб олишлари керак.

Ёшгина бўлиб туриб, арзимаган ишлардан қочиб, болани баҳона қилиб, ўзларини ҳар ёнга ураверишидан ғижини келади унинг. Бугун ўзича ғайрати жўшди, кирсода бўлса, сув шариллаб оқиб ётса, бир уринса ювиб ташлайдиганга ўхшаганди. Ёш ўтгандан кейин, барибир, қийин экан. Бу ёғи қизининг ранги ўчиб кириб келиши белини совитди. Амал-тақал қилиб, ишини охирига етказиб уйга кирганда, Нозима уйнинг қоронғи бурчагига тўшалган кўрпачанинг устида тўнтарилиб ётарди:

— Ҳа, Нози, нима бўлди?

— Ўзим... — унинг овози бўғиқ чиқди, кетидан бурнини ҳам тортди. У йиғлаётган экан.

Ирис хола оқем бўлиб кетган қўллари билан терларини сидириб, қизининг бошига бориб чўнқайди.

— Бирон гап бўлдим?

Нозима ўрнидан туриб, онасининг бағрига ўзини ташлади, сўнг ўкириб йиғлаб юборди.

— Энажон, менга талок тушди. Эрим мени талок қилди! Мен хато қилиб қўйдим.

Ирис холанинг ҳуши бошидан учиб кетди. Хўнграб йиғлаётган қизини бағридан ажратиб, юзларига қаради:

— Бу нима деганинг, бадбахт! Қанақа талок? Қанақа хато?!

— Эрим мени ушлаб олди, эна-а-а!.. Энди нима қиламан? Шарманда бўлдим!

Ирис холанинг нафаси ичига тушиб кетди. Беихтиёр савқи табиий хавотир билан эшик томонга қаради: «Келин-пелин изидан кириб, эшитиб қолмадимикин?» Сўнг ҳамон жазавага тушиб, ўкириб йиғлаётган кизига қаради:

— Хай, секин, секинроқ ер юткур!

Аммо, айна пайтда, Нозима ўзини идора қиладиган ҳолатда эмас эди. Йиғлаб-йиғлаб толиққандан сўнг жим бўлиб қолди, кўз ёшлари ҳам қуриган эди. Ним қоронғи хонада фақат унинг бурун тортган овози эшитилар эди. Она-бола анча пайт шу зайлда ўтиришди. Нозиманинг бурун тортиши ҳам тугагандан сўнг Ирис хола унинг елкасидан ушлаб, ўзига қаратди:

— Энди гапир, бадбахт қиз, нима қилиб кўйдинг? Эринг ким билан ушлаб олди?

Нозима ерга қаради.

— Сен, бошингда эринг, олдингда болаларинг бўла туриб, қайси ақлинг билан шундай ишга қўл урдинг? Энди қандай бош кўтариб юрамиз?

Нозима яна йиғлай бошлади.

— Энажон, энди мен яшашни истамайман, ўзимни ўлдираман!

«Ичингдан чиққан ола илон, ол-да, белингга бойла». Нима қилган бўлса қилган, қилиб бўлган, энди жонига қасд қилсинми? Ўғри ҳам, не-не каззоб-қотиллар ҳам сиққан дунёга наҳот унинг шу бадбахт кизи сиғмайди?!

Ирис хола сурилиб, кизига яқинроқ борди, секингина елкаларидан кучиб, уни бағрига олди:

— Олдин мени ўлдир, болам. Сенларнинг ортингда қолгулик қилмасин. Ўзингни қўлга ол.

— Мен тамом бўлдим, эна, — Нозима ич-ичидан тошиб келаётган ўкирикни сиртга чиқармаслик учун лабларини қаттиқ тишлаб, онасининг елкасига бошини қўйди. — Тамом бўлдим!

Нозима йиғлай-йиғлай, бўлиб ўтган воқеаларни гапириб берди.

— Бўлди, кизим, энди дод-фарёддан фойда йўқ. Пешонангга нима ёзилган бўлса, қўраверасан. Отанг билан укаларинг билмагани маъқул, — у кизининг сочларини силади. — Энди ётиб, пича дамингни ол. Менам бирпас чўзилай, юракларим тўкилиб, силлам қуриб қолди.

Она-бола уйнинг икки томонига солинган якандозга чўзилишди, кўп ўтмай Ирис холанинг бир маромда пишиллаган овози эшитилди. Онасининг бирпасда пинакка кетгани Нозимага алам қилди. Қайнонаси рост айтган экан: «Кези келганда она деганлари ҳам, бола деганлари ҳам бекор. Қайси янтоққа ўт тушса, ўзи ёниб, ўзи ўчади». Мен ёнгинасида ёниб ётибман, бу кишим уйкуга кетдилар».

Бу воқеа шу бугуннинг ўзида мактабга етиб боради. Энди Маҳбуба Султоновнага яна кун туғади. Кенгашида мароқ билан маъруза қиладиган бўлди: «Биз халқнинг болаларини кимнинг қўлига бериб қўйибмиз. Бу кизнинг молпарастлигини олдиндан билар эдим. Ҳамма бармоқларини тўлдириб, ялтир-юлтир узук тақиб юрганларида онасидек бўлиб, бир неча марта насихат қилганман. Аммо насихатларимни олмади. Мана, натижада нафақат ўзининг, балки бутун мактабнинг юзини ерга қаратди. Энди ота-оналар бизнинг мактабда ўз фарзандларини ўқитишни истамайди, ҳоказо, ҳоказо...»

«Уф-ф!» У секин ўрнидан турди. «Ортиқ бундай яшаб бўлмайди». Ҳовлига чикиб, супа четида турган офтобада юз-қўлларини ювди, сўнг секин офилхонага кирди, димоғига ачимсиқ гўнг хиди урилди. Укаларининг тўйидан бери пул орттириб сигир ҳам килишолмади. Шунинг учун бу хона кўздан пана бир омбор бўлиб қолган. Отаси жуда саришта одам эди, одамларнинг уйида ҳар жойда чувалашиб, думалаб ётиши мумкин бўлган нарсалар бу уйда жойини топиб, тартиб билан териб қўйилади, бир қозикда ҳар хил арқон, бир қозикда занжирлар, бир четда бел, кетмон, паншаха...

«Ортиқ бундай яшаб бўлмайди!»

Арқонларда таппи юқлари қотиб қолган, кир ва сассиқ эди. У бироз жирканиб, энг йўғон арқонни олди. Бир четда турган охурни ўртага суриб, унинг устига чиқди ва арқонни офилхонанинг вассасидан ўтказиб, илмоқ ясади. Беихтиёр боши оғир бўлиб кетаётгандай бўлди, чуқур «уф» тортиб, бошини чайқаб қўйди. Сўнг бир қўли билан арқонга осилиб, пастга қаради. Энди бошини шу илмоққа тикиб, оёқлари остидаги охурни тепиб юборса, кифоя. У секин илмоққа бошини тикди ва шу дақиқада кеча кўрган тушини эслади, қанийди, шу сассиқ арқон эмас, тушида кўрганидек, Сардорнинг қўллари бўғиб ўлдирса эди. Афсус!.. У шахд билан охурни тепиб юборди... Шу чок қаердандир ёшгина жувоннинг шанғиллаган овози эшитилди, кимдир оёқларини кучоклаб олганча, дунёни бошига кўтарганча бақира бошлади. Унинг эса тобора нафаси бўғилиб борарди, кўп ўтмай ҳеч нарсани англамай қолди.

У касалхонада кўзини очди. Бошида онаси хиқиллаб ўтирарди:

— Вой, болам-эй! Ҳаммамизни тириклайин гўрга тикмоқчимисан? Бу нима қилганинг, ахир?! Яхшиям келин ховлида боласини кўтариб юрган экан. Опам огилхонада нима қиляпти, деб эшикдан караса!.. Вой, болам-а! Олдин мени ўлдир, кейин нима қилсанг, ихтиёр ўзингда.

Нозима бўйнида қаттиқ оғриқ сезди, секин кўлларини оғриётган жойга олиб борди. Бўйни бинт билан боғлаб қўйилган эди.

— Эна! — томоғи оғриб қолгандай зўрға гапирди, — Бориб болаларимни олиб келинг. Шкафимнинг энг юқори токчасида тўртта пойафзал кути бор. Энг ичкарисидаги кутининг ичида пулларим ва тиллоларим бор. Шуларни, кейин кийимларимни олиб келинг.

— Э-э, болам-эй, пул билан тилло нима бўлар эди? Жонинг омон қолди, бўлди.

— Эна, кўп жавраманг, — у қийналиб, секин гапирётган бўлса ҳам нигоҳлари совуқ ва хотиржам эди. — Менинг яшашим учун пул керак. Шу бугун Нигорани олиб, бирга боринг-да, айтганларимни олиб келинг.

Ирис хола бир муддат жим бўлиб қолди, аслида кўпам орқа-олдини ўйлайвермайдиган аёл бўлса-да, айни пайтда қудаларнинг уйига боришга юзи чидамаётган эди.

— Болаларни беришмаса кераг-ов, улар. Робия кампир невараларини бергунча, жонини беради, — деди анчадан сўнг секингина, — яна билмадим.

— Беради! — Нозима қошларини кериб таъкидлади. — Бермай ҳам кўрсин-чи! Болалар ҳар қандай вазиятда она билан қолиши керак.

— Менга қара, болам, бундай қилсак-чи, — Ирис хола астагина қизининг кўлларидан ушла-

ди. — Ҳозир бориб, кийимларингни, пуллари-
ни, тиллоларингни олиб келсам. Болаларга пича
шошмай турсак. Беш-олти кун турса, ўзлари ҳам
безор бўлишади болаларнинг ташвишидан. Уйда
касал кампир бўлса, шунинг ташвишиям етарли
бўлиб ётгандир. Бизнинг уйимизда, ўзинг би-
ласан, икки келин, тўрт невара, уларга сеники
ҳам қўшилса... Охири ажрашадиган бўлсанг, бир
жой-пой тараддуд кил, кейин болаларни олсанг,
бемалол бўлади. Нима дейсан?

Онасининг авайлабгина айтган андишаси унинг
суяк-суягидан ўтиб кетди:

— Энажон, нималар деяпсиз? Нахотки икки
ғўдагим билан ота уйимга сиғмасам? Шундай
экан, ҳаётимни саклаб қолишнинг нима кераги
бор эди? Ана, ўғилларингиз бола-бақраси билан
ўтирибди-ку, пенсияларингизни е-еб! Ана ўшалар
жой ахтарсин, белида белбоғи бор эркаклар!
Уф-ф! — у алам билан бош чайқади, томоғининг
йўлида нималардир каттик оғриди, қўлини
бўйнига қўйиб, зўрға ютиниб олди. — Эҳ, эна,
эна-я! Қўрқманг, жой топаман, кетаман, аммо сал
ўзимга келиб олгунимча оналик қилиб туринг!

— Эҳ, болам-а, сени ҳеч ким ҳайдаётгани йўқ-
ку! — астойдил куюнди шўрлик она. — Албатта,
ўзингга келгунигча ёнимизда турганинг маъкул.
Менинг айтмоқчи бўлганим, манави янгалар эрта
бир кун болаларингни туртса, орага совуқчилик
тушади, эзиласан, деяпман-да. Ҳаётинг изга тушиб
кетса, болаларни судлашиб бўлса ҳам қайтариб
олаверасан.

— Йўқ, эна, — қатъий бош чайқади Нози-
ма. — Мен уларни уйида бир кун ҳам рўшнолик
кўрганим йўқ. Неча йилдан бери бриллиант узук-
сирға оламан деб йиғиб юрган пулимга синглиси-

га бриллиант олиб берди. Ландавур эрим отасига ўхшаб бир умр онасининг оғзига қараб яшади. Яна минғир-минғир қилиб миямни эговлагани эговлаган эди. Шуларнинг қош-қовоғига қарашдан тўйиб кетган эдим. Мен у ховлида нафас ололмас эдим. Ўзимга ҳаётдан бир ёруғлик, нур ахтариб, шу ишни қилиб қўйдим. Аслида ҳаммасига уларнинг ўзи айбдор. Ҳаммаси учун жавоб беришлари керак улар. Энди шу аҳмоқларга болаларимни дастёр қилиб ташлаб кетаманми? А? Йўқ, ҳеч қачон! Болаларимни олиб келасиз. Менинг ўз уйим бўлади. Мени шу қўйга солгани учун эримдан ҳам, Ҳамдамдан ҳам қасд оламан. Ҳамдамнинг уч хонали уйи бор, шуни беради. Унгача болаларимга сиз қараб турасиз.

Ирис хола индамай бош ирғади: «Хўп». Унинг бошқа иложи ҳам йўқ эди.

* * *

Робия холанинг кўнгли эрталабдан ғаш бўлди. Тушлик яқинлашавергач, бу ғашлик яна ҳам ортди. Тиқ этса, эшикка қараб ётаверди.

Ўша воқеадан кейин то Нозима уйга келмагунча, кишибилмас йўл пойлайдиган одат чиқарди. Нозима тақ-туқ юриб, айвонга киргандан кейингина кўнгли хотиржам тортади. Нозима ҳам унинг кутиб ётганини сезадими, биринчи унинг хонасига бош суқади. Совуқкина қилиб бўлсада, салом бериб, «мен келдим, хола», деб, сўнг ўзининг хонасига кетади. Аммо, барибир, кампирнинг кўнгли нотинч, ҳар кимнинг инсофини ўзига берсин, келин вақтида кетиб, вақтида келиб юргани билан, ким билади, дарс вақтида нима иш қилиб юрибди. Ўғли билан жойлари бўлак бўлса, гаплашишмаса...

Бир маҳал дарвоза шарақ этиб очилди, сўнг ҳовлидан қадам товуши эшитилди. Қадам ташлашидан билдики, бу Нозима эмас, Сардор. Нега у бунча эрта қайтибди? Кампир эшикка қаради, аммо келувчи айвондан тўғри меҳмонхонага ўтиб кетди: «Ҳа, Сардор экан!» Бирпас ётиб, дили ўксиди: «Бир кирмадиям...»

Кун пешиндан оғди. Қуёш унинг деразаси томонга ўтиб, хонани астойдил қиздира бошлади. Оллокул бобо келиб, деразанинг калин пардасини тортиб қўйди. Хона бироз салқин бўлгандай бўлди, лекин, барибир, ҳаво иссиқ эди.

Кампир амаллаб тирсагига таяниб туриб ўтирди. Худди бир нарса тилаётган тиланчидек чолининг кўзларига жавдираб қаради:

— Нозима келмадими?

— Йўқ, мажлис-пажлиси чиқиб қолганми?

— Боя келган Сардормиди? Нега бунча эрта қайтибди? Бир кириб сўрашмадиям...

— Билмасам, кампир, нимагадир ғури йўқдек кўринди менга. «Ҳа?» десам, «ўзим» деди-да, уйга кириб кетди. Машинасини ҳовлига киритишга ҳафсала қилмади.

— Ишида бирон гап бўптимикан-а, — баттар сиқилди кампир. — Бир юришни ҳам ўргатмайсиз! Қўлтиқтаёкда бўлсаям, бошига борар эдим, нима бўлди, деб сўрар эдим. Бу нима ўтириш энди? Уф-ф!

— Э-э, кампир, сен билан машқ қилиш учун бир бақувват йигит керак. Иложи бўлса-ку, икки томонингда икки киши тургани маъқул. Юргизаман, деб йиқитиб қўйиб, болаларингдан балога қолиб юрмай дейман-да, — бобо кампирига нафи тегмаганидан астойдил ўкинди. — Менга қолса-ку,

мўлтираб ўтиргандан кўра, секин-аста юраверганинг маъкул.

— Болалар ҳам омон бўлсин. Ўғил еб ўрга, қиз еб кирга кетар, деганлари шу-да. Олти боламиз неча олти бўлди, аммо бирови келиб, мен бечорага юришни ўргатай демайди. Ҳаммасининг иши кўп, иши зарил!.. Боринг, Сардорни чақиринг, мени юрдирсин.

— Индама, ухлаётган бўлса керак. Пича дам олсин, ҳамиша чарчаб юради.

— Боринг бўлмаса, Гулзорни чақиринг. Иккалангиз икки қўлтиғимдан кириб, қўлтиқтаёқда юришни ўргатасизлар.

— Сенга нима бўлди, мунча торикдинг? Э-э, бесабр-эй. — Бобо бош чайқаб-чайқаб, Гулзорни чақиргани кетди.

Ҳали оғрик жуда кучли экан, сал юрмай чарчаб, қора терга тушиб қолди. «Вой-вой, ушланглар, секинроқ ушланглар!» дея бақира-бақира, ётган хонасининг гирдини зўрға уч марта айланди.

Жойига ўтиргандан сўнг ўзидан мамнун бўлди:

— Шуям катта гап-да. Бугун уч марта айландик, эртага беш марта айланамиз. Сардорингизни кутиб ўтираверсам, умрим тўшакда ўтиб кетади. Энди ҳар кун икки маҳал Гулзор икковларингиз юргизасизлар.

Сардор анча кеч турди. Нозимадан эса дарак бўлмади. Болаларни боғчадан олиб қайтган бобо ҳам хавотирга тушган эди.

— Кампир, келининг келмаяпти-ку.

— Билмасам...

— Сигирни нима қилсам экан? Гулзорга айтаман-да, бир бало қилармиз.

— Сардорни буёққа айтиб юборинг, — Сардорни кўрса, Нозиманинг нега кечикаётганлигининг сабабини билиб оладигандай бўлаверди.

Сардор ҳақиқатан ҳам жуда кайфиятсиз эди. Ранги чўяндек қорайиб кетган, кўзлари қизариб турарди. У оғир жазога ҳукм қилинган маҳкумлардай судралиб хонага кирди. Индамай онасининг қаршисидаги кўрпачага чўккалади.

— Яхшимисан, ўғлим? Бу нима юриш?

Сардор елка қисди:

— Ўзим.

— Нозима қаерда?

Сардор ерга қаради, шу дақиқада унинг елкалари кичрайиб, жуда озиб кетгани сезилди: «Оҳ, шундай боламни эзиб, сил қилди бу мегажин!»

— Нозима энди келмайди...

— Нега? — кампирнинг ётавериб ҳовриқиб кетган кўзлари катта-катта очилди.

— Мен уни талок қилдим.

— Қандай қилиб? Биз билан бир оғиз маслаҳатлашмай, ўзингдан-ўзинг ҳал қилиб кўявердингми? — кампирнинг кўнглига совуқ бир шамол урилди, бутун вужуди музлаб кетгандай бўлди.

Сардор онасининг кўзларига қараб, бир зум тарадудланиб қолди:

— Шундай қилишга мажбур бўлдим, эна. Менга болаларинг бор, деган гапни айтманг. Энди у гапга сира ўрин йўқ. Мен уни... ушлаб олдим.

Робия кампир бошқа ҳеч нарса сўрамади, Сардор ҳам ҳеч нарса демади. Фақат хонадан чиқиб кетаётиб, онасининг ранг-рўйидан хавотирландими, ерга осилиб турган оёқларига энгашди:

— Келинг, ётқизиб қўяй, пича дам олинг.

— Сардор! — ўғли остонага етганда яна чакирди.

— Ҳа, эна? — унинг кўзлари аввалгидан ҳам қизариб кетган эди.

— Сен... уни уриб, ўлдириб... қўймадингми ўзи?

— Мен унга тирноғимни ҳам теккизганим йўқ, сиз сира хавотирланманг. У яшаши керак, эртага афсус қилиб, пушаймонлар ейиши учун ҳам яшаши керак.

— Худога шукур, ўлдириб қўймаган бўлсанг, бўлди.

— Мен машинани киргизай...

«Дада»лаб чопиб кирган болаларини бир-бир кўтариб, бағрига босди-да, индамай ташқарига чиқиб кетди.

Кампирни келинининг хиёнатидан ҳам бурун ўғлининг маҳзун ҳолати кўпроқ ташвишга солаётган эди. «Ҳалиям боламнинг эси бор. Чавақлаб ташлаб, қамалиб кетганда мен нима қилар эдим? Бу мегажинни эсини йириб олгандир деб юрсам!.. Ҳа, жувормаг. Палакатинг ўзингдан бери келмасин, илоё».

Кампир нохуш янгиликка тез кўнди: «Қайтамга яхши бўлибди. Бир марта хиёнат қилган одамнинг кейин тўғри юриши қийин. Шундай дахшатли сирни ўғлидан яшириб, ҳамиша ошига пашша тушгандай кўнгли хит бўлиб яшашнинг ўзи бўладими? Ўзи пиширган ош, ўзи танлаган такдир бу. Айланиб-ўргилиб ичаверсин».

Орадан икки кун ўтиб, чошгоҳ пайти кенжа қизи билан қудағай келди. Оллоқул бобо дарвозанинг олдидаги полдан беда ўраётган эди. Келганларни кўриб, ранги учди, лекин сипоғина сўрашиб, ичкарига бошлади. Ҳамиша босган

ерим миннатдор, босмаган ерим гинадор, дегандай кибр билан солланиб юрадиган кудағай елкасини кисибгина ичкарилади. Қимтинибгина Робия кампир ётган хонага кирди. Кампир диваннинг устида оёқларини ерга осилтирганча, қўлтиқтаёкка суяниб, телевизор кўриб ўтирарди. Бу аёлнинг бугунми, эртами, шу тахлит кириб келишини билган, кутган бўлса-да, анчайин бир қўшинини кутгандай хотиржам қарши ололмади. Пир-пир учаётган лаблари, тиззалари устида титраб турган қўллари унинг ичидаги галаёни айтиб турарди. «Сенга ҳам, тарбия берган кизингга ҳам минг лаънат!» деган сўзларни бир амаллаб ичига ютди.

Улар, ҳатто сўрашишмади ҳам.

— Узр, опа, тақдири қўшилмаган экан...

Кампир тутаб турган эди, кудағайнинг бир оғиз гапи билан лов этиб ёниб кетди:

— Уни сиз қўшишни истамадингиз. Қачон бўлса, зерикдим, соғиндим, болам, бир келиб кет, деб чақиришни қўймадингиз. Борган жойингда бот, ўша уй сенинг уйинг, унга меҳр қўй, дейишнинг ўрнига, қайнонанг ундай, эринг бундай, тор қорнимга сиққан, кенг уйимга сиғмайсанми, кел, келавер, деб йўлдан урдингиз. У бу ерда бир умр омонат яшади, бу уйга ҳам, унинг одамларига ҳам меҳр қўймади. Шу ифлос ишни қилмаса ҳам, у бир кунмас-бир кун, барибир, кетар эди.

— Хўп, опа, у касалхонага тушиб қолди. Ҳалиги, ўзини осмоқчи бўлиб... Шунга кийим-бошларидан бир-иккитасини олай, деб келгандим. Менинг қўйлақларим унга тўғри келмаса... Синглисининг халатини кийиб ётибди, уям тор...

— Менга деса, ҳаммасини олиб кетсин. Сенларга нарсa керак. Ўзи бир мошин-пошин олиб келиб, кўрпа-тўшагини олиб бориб ташланглар,

деб тургандим. Ҳаммасини олиб кетинг, бу уйда уни эслатадиган ҳеч нарсa қолмасин, — кампир туриб-туриб жазавага туша бошлади. Ирис хола ўтираверса, бундан ҳам баттар беобрў бўлишини ўйлаб, секин ўрнидан қўзғалди:

— Майли, биз борайлик.

— Ҳа-а!.. Ирис бойбичча, қизимни ажратиб оламан деб-деб, охири ниятингизга етдингиз. Тақдир йўлларимизни туташтирган кунга минг лаънат. Қанийди, ўша кун менинг ҳаётимда бўлмаганида, манави икки гўдак туғилмаганида эди...

— Энди-и, кудағай, биласиз, қарс икки қўлдан чиқади. Бу ерда ким ҳақ, ким ноқақ, бир худога аён. Лекин эшигингизда қизимнинг чиройи очилиб юрганини ҳеч кўрмадим.

— Мен ҳам етти йилдан бери шу қизингизнинг қовоғига қараб чарчаган эдим. Унинг бирор кун кўрган кунидан, биздан рози бўлиб, бизни эл билиб, очилиб-сочилиб ўтирганини кўрмадим.

— Опа, ўғлингиз нотўғри тушунган. Биз бир уй олмоқчи бўлиб юрган эдик. Бир ховлида икки келин билан қийналиб қолдик, бир уй суриштир, деган эдим. Қизим уй кўргани борган, ўғлингиз нотўғри тушуниб, «талoқ» деб юборибди.

— Э-э, қўйинг, Ирис бойбичча, — кампир кўзларини юмиб, ҳорғин бош чайқади. — Уй кўргани борган одамнинг қўлида калит нима қилади, у эгасидан олдин уйга кириб ўтирадимми? Менда қизингизнинг ўша жуворманг билан телефонда қилган гурунглари ёзилган тасма бор. Буни ўзига ҳам айтган эдим. «Ҳай, келин, менинг ҳаммасидан хабарим бор. Ўғлимга айтмайман, чунки болалар етим бўлиб қолмасин, деяпман. Орқа-олдингга қараб юр. Оиланг бузилиб кетмасин-а, дедим.

Нима бўлса ҳам ҳамма оғирликни ўзимга олган эдим. Мен сўзимда турдим, бўғзимга тикилиб, кечалари ухлатмаган сирни ўғлимга айтмадим. Лекин қизингиз сўзида турмади».

Ирис холанинг бу гаплардан хабари йўқ эди: «Ерга солди, бу бадбахт! Аллақаердаги кетмончи нокасларнинг олдида тилимни қисик қилди».

— Биздан ўтган бўлса, узр, опа, — Ирис хола шу ердан эсон-омон чиқиб олиш ташвишида кўлларини кўксига қўйди. Кампир шу тахлит шанғиллайверса, Оллоқулбой югуриб келиб, уларни қувиб солиши ҳеч гап эмас. Ҳали Нозиманинг кийим-бошларини йиғиштириши керак. — Боламни ҳам кечиринг, қарғаманг.

— Уни худо кечирсин. Мен ҳеч қачон ҳеч кимни қарғамайман. Ким қилмағай шул топмағай.

Ўз оёқлари билан юра олган одам қанчалар бахтли. Ирис бойбичча шармандайи шармисор бўлиб ўтирган бўлса ҳам, юз карра, минг карра муттаҳам бўлса ҳам, унинг оёқлари юриб турибди. Айтар гапини айтиб-айтиб, ҳақ гапи бўғзига тикилган қудағайини шиптир ҳиди ўрнаб қолган дим хонага ташлаб чиқди-ю, кетди: «Аждарҳо! Оёғинг йўқ, шунча бўкирасан. Оёқларинг юрган пайтда қизимга кун бермаганинг аниқ».

Ирис бойбичча сириб боғланган икки тугунни ўзи, икки тугунни қизи кўтариб, уйдан чиққанда, Оллоқулбой бошини қуйига осилтирганча, ток соясидаги супанинг бир четида ўтирар эди. Бобо на бошини кўтарди, на тугун кўтариб олганларга бир нарса деди.

* * *

Ирис хола уйга етиб келгунича, қиз туққанларига минг пушаймон еди: «Шундай қиз

туққунча, ит туғсам бўлмасмиди? Кўнглинг йўқ экан, тинчгина ажрал. Одамларнинг қизига ўхшаб қайтиб кел. Беш-олти ой алоҳида туриб, ажралганинг элга маълум бўлгандан сўнг билган б... ингни еб юравермайсанми? Оҳ, мени ерга солди-я, бу қиз!

Катта-катта қизил гулли чойшабларга тугилган кийим-бошларни тарс этказиб хонанинг ўртасига ташлади. Ёқасига кўл тиқиб, сийнабандидан рўмолчага ўроғлиқ тўрт тахлам пул ва беш-олтита тилла такинчоқ чиқарди: «Ай, эси йўқ киз-а, бу пул билан нима ишинг битиши мумкин. Яна икки болани ҳам ўзи боқар эмиш!»

Касалхонада ётган Нозима онасидан болаларни олиб келмаганини эшитиб, жазаваси кўзиди:

— Сиз бир парча нонингизни қизганиб, атай олиб келмагансиз. Биламан сизни!

— Секин, ҳой, секин! Дўхтирларга томоша бўлишимиз шартми? Шунча шармандалик камлик қиляптимиз бизга? — қизини қайтариб ташлади Ирис хола. — Қайнонанг қирқ йиллик дардини айтиб, жавраб, еб қўйди. Агар болаларни олиб кетамиз, десак, у уйдан бир қил ҳам олиб чиқа олмас эдик. Орқаси тутиб, уриб ҳайдаб чиқарарди.

Бир томондан онаси ҳақ эди.

— Болаларнинг кийимларини ҳам олиб келдингизми?

— Ҳа, кўлга илашадиган бор нарсангни олиб келдим.

— Яхши. Касалхонадан чиқай, ўзим судга бераман.

Онаси бошқа гапирмади, бошидаги рўмолини ечиб, қайтадан боғлади-да, индамай хонадан

чикиб кетди. Аслида бу шўрлик аёлнинг қўш келинли гала-ғовур хонадонда ўзига тегишли биттагина хонаси бор эди. Эру хотин шовқиндан безор бўлишганда шу хонага кириб, бирпасгина оёк узатиб дам олишар, гурунг қилишар эди. Энди ўша сокин қўналға ҳам ке-етди!..

Касалхонадан чиқишидан бир кун олдин ҳовликиб Мастура келди. Бу пайтда Нозиманинг бўйинбоғларини ечиб олишган, овози, рангрўйи ҳам анча ўзига келиб қолган эди. Мактабда «Маҳбуба Султоновна педкенгашга қўйдираман, дегани учун Нозима ўзини осмоқчи бўлибди», деган гап тарқалибди.

— Бечора Маҳбуба Султоновна ўзини қаерга қўярини билмай, роса питирлаб қолди. Кейин эринг ҳайдаб юборганини эшитиб, пича ўзига келди. Нега урушдинг, эринг билан? — Мастура негадир унинг кўзларига ғалати бир синчковлик билан қаради.

— Ўзим...

— Ўзимни осаман, деб арқон излаб юргунча, шу қайнона билан эрнинг кўнглига йўл изласанг, ҳеч кам қилишмайди сени, дугон. Улар излаб келишдими?

— Йўқ, — кўзларини юмганча бош чайқади Нозима.

— Ҳалиям бўлса, кеч эмас. Иззатталаб бўлиб юрмасдан, касалхонадан чикиб, тўғри уйингга бор, керак бўлса, кечирим сўра. Ойдай рўзғоринг, шундай келишган эринг бор, уни кимга ташлаб кетмоқчисан ва қаерга бориб, қандай жой олмоқчисан?

— Кўрамиз...

«Нахотки, бутун дунё ахборотларидан бохабар мактаб «дом»даги можародан беҳабар қолган

бўлса?! Хабар топишгандир, фақат ўша можарода уларнинг Нозимаси шармисор бўлганини эшитмаган». Боиси, у «дом»да, асосан, руслар яшашар экан, кўпчилик бир-бирини билмас, танимас экан. Хамдам шунинг учун ҳам уни ўша «дом»га олиб борар эди. «Хайрият!» У ишимдан ҳам мосуво бўлдим деб ўйлаганди. Ҳозирча ишлаб тургани маъкул, қўлида бир-икки сўм пули бўлади. Энди Хамдамдан бир уй ундириб, болаларини олиб олса бўлгани.

Ҳақиқатан ҳам мактаб тинч эди. Ҳамма унинг бўйнига ўғринча қараб-қараб қўйса-да, ўзидан ҳеч нарса сўрамади. Бирон гап бўлиб, яна ўзини осиб қўймасин, деб кўрқишдими? Дарсдан чикиб, тўғри прокуратурага борди.

— Бугун қабул куни эмас, — деди совуққина қилиб эшик ёнида турган қоп-қора зангидай, билаклари енгига сиғмай, териси йилтиллаб турган йигит.

— Мен ўғилларининг ўқитувчисиман. Олдин ҳам бир марта келган эдим. Илтимос, кириб бир оғиз айтинг, ўғлингизнинг ўқитувчиси келди, деб. Қабул қилмасалар, кетавераман.

Йигит ўғил ҳақида гапиргандан кейин пича ўйланиб турди-да, иккинчи қаватга чиқиб кетди. Кўп ўтмай пастга тушиб, уни ичкарига киргизиб юборди.

— Э-э, сизмидингиз? Келинг-келинг, — прокурор уни ўрнидан туриб кутиб олди.

Кенг ва шинам хонада юмшоқ гиламларни босиб, унга қараб турган прокурор томон бораркан, ҳаяжон ва хижолатдан қоқилиб кетмасликдан бошқа нарсани ўйлай олмасди.

Прокурор у билан кўл олиб кўришди, столига тақаб қўйилган стол ёнидаги ўриндикларга таклиф этди.

— Марҳамат, ўтиринг.

Нозима ортга чекиниб, хона гирдига айлантириб қўйилган стулларнинг бирига ўтирди.

— Аҳволларингиз яхшими? Бизнинг шумтакалар сизни чарчатиб қўйишмаяптими? Лекин улар сиздан жуда миннатдор. Яшанг, раҳмат сизга. Хўш, нима ташвишлар билан юрибсиз?

Нозима ерга қаради. Неча кундан бери миясида ипга тушган маржон янглиғ тизиб чиққан сўзлари бирданига ёдидан чиқиб кетган эди.

— Биронтаси хафа қилдими? Тинчликми?

— Тинчлик. Менинг болаларимни олиб қўйишди.

— Ким, нега?

— Қайнонам билан эрим.

— Тушунмадим...

— Қайнонам жуда бой хотин, бир умр бригадир бўлган, олти боласининг ҳар бирига биттадан қаср қуриб бериб қўйган, — аста-секин унинг тили ечила бошлади. — Менинг ота-онам оддий ўқитувчи бўлгани учун бизларни ҳеч назарига илмасди. Камбағалсан, онанг сенга дуруст сеп қилмаган, деб ҳеч кун бермас эди. Охири тухмат уюштириб, ўғлига айтиб, ҳайдаб юборди. Ўғлим билан қизимни ўзлари билан олиб қолди. Кампирнинг оёғи синган, уч ойдан бери туrolмай ётибди. Менинг болаларимни яхши кўришгани учун эмас, кампирга қаратиш учун дастёр сифатида олиб қолишди. Илтимос, менга болаларимни олиб беринг.

Прокурор унга тикилган қўйи бир зум ўйланиб қолди.

— Хўш, исмингиз нима эди, Нозима? Ҳа, Нозимахон, бундай қилсак, мен эрингизни чақириб гаплашсам. Қайнонангизга Хотин-қизлар кўмитасининг раисини юбораман. Тушунмаган нареаларини секин тушунтирамиз. Арзимаган сепсарпо деб, икки болали рўзгорни бузиб юбориш яхши иш эмас, ахир. Керак бўлса, конун йўли билан озроқ пўписа ҳам қилиб қўйишим мумкин. Нима дейсиз? Болаларингизни олиб беришдан осон иш йўқ. Лекин рўзгорингиз бузилиб кетмасин, деяпман!

— Керак эмас. Улар менга тухмат қилишди, отимни бузуққа чиқаришди. Шундай номга тенг бўлгандан кўра ўлиб кетганим яхши деб, ўзимни осдим. Бахтга қарши бир тасодиф бўлиб мени кутқариб қолишди. Бир ҳафта касалхонада ётиб, бугун ишга чиқдим. Энди улар қабул қилишса ҳам, мен у хонадонга бормайман. Илтимос, болаларимни олиб беринг.

Прокурор ўрнидан туриб кетди. Худди ўзининг синглиси ҳақорат қилингандек қаҳри келиб, калин қошларини чимирди.

— Унда бундай қиласиз, — деди у анчадан сўнг. — Ҳозир туман судига бориб ариза ёзасиз, раисга ўзим тайинлаб қўяман. Ҳеч қандай муаммо бўлмайди, — у «гап тамом» дегандай қўлларини икки томонга ёзди.

Нозима ҳам ўрнидан турди:

— Раҳмат сизга.

— Бизга яна қандай хизмат бўлса, бемалол келаверинг.

— Раҳмат.

Нозима прокуратуранинг биносидан чиққандан кейингина ўпкасини тўлдириб нафас олди: «Хотини жудаям бахтли аёл бўлса керак...» Проку-

рорнинг хонасидан уфуриб турган хушбўй ифор узок вақт димоғидан кетмай юрди.

Уйга келиб Ҳамдамга қўнғироқ қилди. У ҳар доимгидай қандайдир сершовкин жойда юрган эди:

— Ҳа, яхшимисиз, ошна? Нима гап?

Гап оҳангидан Нозима билан дурустроқ гаплашиш нияти йўқдек кўринди. Бу Нозиманинг қаҳрини келтирди:

— Илтимос, ошна, шовқинли жойдан нарироқ ўтинг, — заҳарли пичинг қилди у. — Вақтингиз бўлса, бир оғиз гапимиз бор эди.

— Хўп, хўп, ҳозир, — дарров хатосини тушунди Ҳамдам, бир дақиқадан сўнг шовкин-сурон эшитилмай қолди. — Энди гапираверинг, бошқа хонага ўтдим. Тинчмисиз?

— Ҳамдам! — Нозиманинг жаҳли хали тарқаманган эди, яхши-ёмон деб сўрашиб ўтиргиси келмади. — Мен кўчада қолганимни, бунда сизнинг ҳам айбингиз борлигини биласиз-а?

— Биламан.

— Билсангиз, менга уй топиб беринг.

Ҳамдам анча вақт жим қолди.

— Нега индамайсиз. Ёки сизда ҳеч қандай масъулият йўқми?

— Йў-ўғ, нега ундай дейсиз, — Ҳамдам бироз дудукланиб қолди. — Сизни кўчада қолдириш ниятим йўқ. Уй-ку, кўп. Фақат иккинчи опам қаердандир сиз ҳакингизда эшитибди, Шохиста айтганми, ҳар бало деб ётибди. Бўлмаса, уйларнинг бировига «ижарачи» деб қўяверардим.

— «Ҳар бало» деганингиз нима экан?

— Аёлларни биласиз-ку, «бораман, сочини юламан», «ундай-мундай», шу-да. Сизни уйимизга қўйсам, албатта, келиб текширишади. Кейин улар мени ҳам, сизни ҳам қўйишмайди.

— Унда мен нима қилай? Турган-битганингиз шуми?

— Йў-ўғ, мен уй топаман, фақат бир-икки кун сабр қилиб тулинг. Ўзим сизга қўнғироқ қиламан.

— Мен сизни қўп кута олмайман.

— Тушундим.

«Эҳ, Шоҳиста!.. Шайтоннинг урғочиси! Шошмай тур, бошингга бир ўйинлар солайки, бу савдолар қаердан келганини билолмай тентак бўлиб юргин!»

Бирпасдан сўнг яна Ҳамдамга қўнғироқ қилди.

— Ҳа, тинчликми? — афтидан Ҳамдам танбех эшитишдан қўрқиб, холи жойга чиқиб, телефонни қўтарган.

— Менга қаранг, сиздан илтимос, шу Шоҳистадан биттагина қасдимни олиб беринг.

— Қандай қилиб?

— Эрига елимдай ёпишқоқ бир ўйнаш топиб беринг. У шундай шаллақи бўлсинки, керак бўлса, келиб Шоҳистанинг сочини юлсин.

Ҳамдам «хо-хо»лаб кулиб юборди.

— Оҳ, сиз хотинлар! Сизлар чатоқ.

— Шундай номзод борми?

— Топамиз.

— Тезроқ топинг.

— Хўп, — Ҳамдам кула-кула телефонни ўчирди.

Нозима ҳам хаёлига келган фикрдан қўнгли ёришди: «Ҳали менинг совунимга кир ювмабсан!»

У суд бўладиган кунни ҳаяжон билан кутди. Қайнонаси билан эри ҳеч қачон унинг хиёнатини элга ошкор қилмаслигига ишонса ҳам, барибир қўрқди. Чунки уни оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиб, болаларни ўзларида олиб қолишга шундан

бошқа асос йўқ эди. «Тухмат қилишяпти, деб туриб оламан. Ишқилиб, телефондаги ёзувларни олиб келишмасин-да. Йўғ-э, бунчалик пасткашликка боришмас».

Улар суд раисининг қабулхонасида учрашишди. Нозима энди келиб ўтирган эди, қабулхонанинг эшиги очилиб, аввал қайнотаси, сўнг қўлтиқтаёққа осилиб олган онасининг тирсагидан ушлаган эри кириб келди. Нозима беихтиёр ўрнидан туриб, салом берди. Аммо унинг саломига ҳеч ким алик олмади. Эри отаси билан онасини жойлаштиргандан сўнг, «Мен йўлакда бўламан, керак бўлсам чақиртирарсизлар», деб ташқарига чиқиб кетди. Эрининг ранг-рўйи бир ахволда бўлса-да, оппоқ кўйлак, кулранг шим, тумшуғи узун чиройли туфли кийган, барваста қадди-қоматига кийимлари жуда ярашиб турарди. Беихтиёр унинг ортидан тикилиб қолгани эсига тушиб, хижолат тортди, котибага бир қараб қўйиб, юзини ҳар хил хонаки гуллар териб қўйилган дераза томон бурди.

Суд Нозима ўйлагандай, катта суд залида, қора костюмли салобатли раис, маслаҳатчилар иштирокида бўлмади. Уларни тўғридан-тўғри раиснинг хонасига таклиф қилишди. Бу хонада раис ва улар билан бирга кирган ғум-ғумалак қориндор йигитдан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Раис Нозиманинг аризасини ўқиб эшиттиргач, бирин-кетин сўз берди. Сардор ўрнидан турганда Нозиманинг бутун аъзойи бадани музлаб кетди. Беихтиёр ерга қаради. Шу чоқ бир ўтли хўрсиниқ ич-ичидан ёндириб ўтганини ҳис қилди: «Хато қилдим, эрим ёмон йигит эмас эди».

Ҳа, Сардор ёмон йигит эмас эди. У Нозимани умуман ёмонламади, ажрашишга рози экан-

лигини, лекин болаларга хотинининг уйида етарли шароит йўқлиги сабабли болаларни ўзлари ўрганган уйда, бобо билан момо тарбиясида қолдиришни илтимос қилди.

— Уларнинг уйида икки келин икки боласи билан, синглиси, ота-онаси туришади. Булар ҳам бориб қўшилса, бир уйда ўн бир-ўн икки киши бўлиб кетишади. Оналари ишга кетса, болалар тикилинч, бегона шароитда, ўзлари ўрганган, меҳр қўйган яқинларини соғиниб қийналиб қолишади. Бизнинг уйимизда бобо билан момодан бошқа ҳеч ким йўқ. Бобо болаларни ўзи боғчага олиб бориб, ўзи олиб келади. Уйда бир жияним туради. У ош-овқат, кир-чир билан шуғулланади. Момолари болаларнинг тарбияси билан шуғулланади. Илтимос, болалар ўз уйларида қолсин. Онаси билан бирон учрашув кунини белгиласангиз, кўришиб туришларига сира қаршилигимиз йўқ.

— Катта неварам тўрт йилдан бери мен билан ётади, — бир амаллаб ўрнидан турган момо кўзига ёш олди, овозлари қалтираб, зўрға гапирарди. — Болагинам бир кун ҳам менсиз ёта олмайди. Мен ҳам усиз яшай олмайман.

Бобо ҳеч нарсa демади.

Лекин суд... «иккала томонни ҳам эшитиб», қонуннинг «фалон-фалон» моддаларига асосланиб, «қарор қилди», «Даъвогарнинг даъвоси қондирилсин».

Нозима учун шу дақиқада судьянинг хонасидан бежавотирроқ жой йўқ эди. Ховлига чикса, маломат тошлари тагида қолиб кетишидан кўрқиб, ўтирган жойида қимирламай ўтираверди.

Сардор бир оғиз ҳам гапирмади. Лекин қайнонаси чиқиб кетаётиб, унинг рўпарасида тўхтади:

— Эй, менга қара, сенга шу болалар умуман керак эмас-ку. Ўзингдан ортиб, шуларга қараёлмаслигингни ҳам яхши биласан. Бизни қийнаш учун болаларни қийнашнинг нима кераги бор? Ахир сен уларнинг тукқан онасисан-ку. Наҳотки шуларга раҳминг келмайди.

Нозима индамади.

Сардор гапира-гапира йиғлаб юборган онасининг биллагидан ушлаб, хонадан олиб чиқиб кетди.

Анчадан сўнг котиба кириб, уни ўз хонасига таклиф қилди.

— Янги иш кўрилиши керак эди, опа.

Нозима шундагина хона тўрида қакқайиб турган суд раисини кўрди.

— Кечирасиз, бугун оғир кун бўлди.

— Ҳечқиси йўқ, — деди раис, — Гулбаҳор, опанга чой-пой қилиб бер. Сиз хавотирланманг, болаларни ижрочилар олиб келиб беришади.

Болалар орадан бир кун ўтгач, изиллаб йиғлаб келишди.

— Мен бу ерда турмайман, — бағрига тортаётган онасининг қўлларини итариб ташлади Санжар. — Мен ўзимизнинг уйимизда яшайман. Мен бу ерни ёмон кўраман.

— Вой, болам, ундай дема. Мен сени соғиниб кетдим. Сен мени соғинмадингми?

— Соғинган бўлсангиз, ўзимизнинг уйимизга юринг. У ерда момом билан бобом йиғлаб қолди, — Санжар ўзи ҳам йиғлаб юборди. — Мен сизни ёмон кўраман. Мен бу ерда турмайман!

— Ўғлим, сен йиғлама. Эрта-индин бизнинг ўз уйимиз бўлади, кейин маза қилиб яшаймиз.

— Менга уй керак эмас, менга момом керак!

— Ана, — деди она-боланинг мунозарасини бир четда кузатиб турган Ирис хола. — Илоннинг боласи илон, чаённинг боласи чаён, деб шуни айтадилар-да. Бу боланг ҳеч қачон сенга эл бўлмайди. Бу ўша кампирнинг тарбиясини олган.

Нозима онасига ўқрайиб қаради.

Қизи индамай бағрига келди. Уни роҳатланиб бағрига босиб туриб, жуда-жуда ҳориганини ҳис қилди.

— Она, энди биз ҳеч қачон уйимизга қайтиб бормаймизми?

— Борасан, болам, қачон уйни соғиндим, десаңлар, юбораман.

— Бўлмаса, момом нега йиғлади? Момом сизнинг юборишингизни билмаган-да. Сиз телефон қилиб, айтиб қўйинг, болаларингизни юбораман, йиғламанг, денг.

— Майли.

— Хўп. Олдин сенга ўзим тўйиб олай.

Хамдам ўзи айтганидан ҳам тезроқ уй топди. Кореяда ишлаётган бир ўртоғининг пулни йўқотмаслик учун олиб қўйган икки хонали уйи бор экан.

— Жуда зўр бўлмаса ҳам ҳамма шароити бор. Телевизор, музлаткич, кондиционер, каравот... Эгаси жиҳозлари билан қўшиб сотган эди. Бироз чеккароғ-у, лекин бўлади, зато тинч. Олдин бир кўрасизми, ё бирдан кўчиб ўтаверасизми?

— Эртага эрталаб бир такси юборинг, борадиган жойимизни ҳам ҳайдовчига тушунтиринг. Биз болалар билан кўч-кўронимизни олиб, ўзимиз бо-раверамиз. Ўзингиз ўша ерда бўп туринг.

Ҳамма жойини ўргимчак тўри ва чанг қоплаб ётган уйдан рутубат хиди анқиб турарди. Болаларнинг бирдан қовоғи уюлди:

— Она, биз энди шу хунук уйда яшаймизми, — дарров саволга тутди бижилдоқ Ноила. — Бундан момоннинг уйи чиройли эди-ку.

Нозима бир уф тортиб, индамай қўя қолди. Ўзига ҳам ёқмаяпти. Аммо нима қилсин?

— Оналаринг ҳозир ҳамма жойни супуриб, ювиб, чиннидай қилади. Кейин бу уй ҳам чиройли бўлиб қолади, — Ноилани юпатди Ҳамдам.

Нозимага Ҳамдамнинг гапи ҳам ёқмади:

— Бориб машинадан юкларни олиб келинг.

Санжар ҳеч нарса демади. Гўё у кейинги бир неча кун ичида бир неча ёшга улғайиб, катта одамга айланиб қолган, ҳар нарсадан ўзича хулоса чиқариб, хулосасини ичига ютиб қўя қоладиган бўлган эди. У уйни ҳам, Ҳамдамни ҳам бир қарашда ёқтирмади, аммо чиқиб кетай, деса, онаси қўймайди, бирон четга ўтиб ўтирай, деса, бу исқирт уйда ўтирадиган жой ҳам йўқ эди. Ниҳоят, онасининг ўзи айниб қолди:

— Бўлмаса, болалар пастдаги скамейкаларда ўйнаб ўтириб туришсин, уйни йиғиштириб олгандан сўнг чақирамиз. Тағин узоққа кетиб қолманглар, бегона жойда адашиб қолишларинг мумкин.

— Хўп, онажон.

— Хўп, — улар хурсанд бўлиб кетишди.

Болалар чиқиб кетишгач, Ҳамдам тумтайиб турган Нозимани оҳистагина бағрига олди, у ҳам бир сўз демай, йигитнинг елкасига бошини қўйди. Улар шу қўйи анча туриб қолишди. На униси, на буниси бир оғиз гапирмади, улар бир-бирини сўзсиз тушуниб туришган эди. Бошларига тушган синовлар қайсидир маънода уларни бир-биридан

узоқлаштирган бўлса, қайсидир жиҳатдан бирига яқинлаштирди.

— Вақтни кетказмайлик. Бегона жойда болалар кўчада қолиб кетмасин, — биринчи бўлиб Нозима унинг елкасидан қўлларини олиб, кучоғидан бўшалди.

— Ҳа, тезроқ бўлиш керак, — уни дарҳол қўйиб юборди Ҳамдам ҳам.

Робия кампирнинг уйидаги ҳашамдор шароитга ўрганган Нозима яғири чикиб кетган бу ғарибхонани тозалар экан, хўрлиги келди: «Мендан кечиб, кимга етдинг» дейдилар. Бу уйда бир уй бола билан бир сонсиз аёл яшаганлиги аниқ. Эшик, деворлар болаларнинг панжа изларидан доғ-дуғ бўлиб кетган, кимлардир ўзарича шарикли ручка билан ҳар хил расмлар чизган, ошхонадаги қўл ювгич ва газнинг олди ёғли доғ-дуғларнинг қалинлигидан сирпанчиқ бўлиб қолган эди. Телевизор деганлари гугуртнинг қутисидан салгина басавлат бўлиб, ичкари хонанинг тўрида мунғайибгина турарди. Кирлигидан сарғайиб кетган музлаткичнинг ичида ҳам бирон тоқча йўқ, кийим иладиган шкафдек хувиллаб турарди. «Қайнонаси умрини далада ўтказган бўлса ҳам, нима олса, асилидан, чиройлисидан олар эди».

Бу уйни астойдил тозаламоқчи бўлса, болалари кун бўйи кўчада қолиб кетишини ўйлаб, ичкари хонадаги ўргимчак тўрларини тозалаб, чангларини ювиб, артиб, болаларни уйга киргизди. Ҳали-замон болаларнинг қорни очади, уларга нимадир тайёрлаш керак. Шу пайтгача ҳеч қачон бозор-ўчарнинг ташвишини қилмаган Нозиманинг ҳаётида яна бир муаммо пайдо бўлди. Бироз хижолат бўлиб, Ҳамдамга қаради:

— Озроқ бозор-ўчар қилиб келсангиз. Ҳали-замон тушлик вақти бўлиб қолади. Мен уйдан кийим-кечакдан бошқа ҳеч нарса олиб келмаган эдим.

Ҳамдам унинг елкасига қокди:

— Ҳали ҳаммаси яхши бўлади.

— Ҳа.

Эртаси куни яна бир муаммога тўқнашди: болаларни кимга ташлаб кетади?

... Уйга ташлаб кетди, худо боксин, деб. Газларни ўчирди, гугуртларни баландроқ жойга қўйди. Жавдираб турган болаларига: «Мен дарров қайтаман, сизлар телевизор кўриб, кўркмасдан ўтиринглар», дея тайинлади.

Нозима қиртишлайвериб, уйни биров очиб олди. Ўзлари ҳам очилди. Ҳамдам ҳам бироз ўзига келиб, олдингидай ҳазил-хузул билан кириб-чиқадиган бўлиб қолди, лекин у ҳеч қачон кечаси ётиб қолмас эди. Нозима тунлари унинг қўйнида хузур қилиб ётишни, болаларига «бу сизларнинг янги дадаларинг», деб эълон қилишни жуда-жуда истар, Ҳамдам эса, «ошиқча муаммонинг нима кераги бор, шундайига ҳам яхши-ку», деб қолишга унамас эди. «Агар ётиб қолсангиз, муносабатларимизни болаларга очиқ-ойдин айтсак, кундузлари келганингизда болаларни кўчага ҳайдаб юбормасдик», «Икки соат кўчада ўйнаса, ҳеч нарса бўлмайди. Одамларнинг боласи кун бўйи кўчада юради. Менам эртадан-кечгача кўчада юардим. Момом бечоранинг «Ҳамдам-ув, Ҳамдам-ув» деб чақириб юришлари кулоқларимда қолиб кетган. Чақираётганини эшитсам ҳам эшитмагандай ўйнаб юраверардим», «Барибир, ўз хоҳиши билан кўчада ўйнаб юриш бошқа, уйларига бир эркак келганда икки соатга

уйдан чиқиб туриш бошқа. Бу нарса бир умр уларнинг ёдидан чикмайди». «Қўйсангиз-чи, биз уларга чиқиб турунглар, деяётганимиз йўқ, ўйнаб келинглар, деяпмиз».

Ўша куни ҳаво жуда иссиқ эди. Нозима мактабдан қайтиб, ичкари хонадаги диванга энди чўзилган эди, эшик тақиллади. Болалари жойидан қимирламади, бундай пайти ким келишини ҳамма билар эди. «Хамдам», деди Санжар рижиниб. Бир парча боланинг беписанд ижирғаниши Нозиманинг аччиғини келтирди. «Хамдам ака де, — бошига бир туширди ўғлининг, — бозорлик қилиб келинг, дегандим, обкелган нарсасини захарингга ейсан, яна «Хамдам» эмиш». Эшик яна тақиллади. Очиғини айтганда, бу бемаҳал ташриф Нозиманинг ўзига ҳам ёқмаётган эди. Ишдан ўлгудай чарчаб келган. Ташқари ёниб ётибди. Шу пайтда болаларни кўчага чиқариб қўйишни сира истамасди. Буёғи қўшнилар ҳам ким кириб, ким чиққанини кўриб, кузатиб ўтиришибди. Жуда ноқулай.

Оғринибгина эшикни очди. Унинг юзидаги маломат Хамдамга ёқмади:

— Ҳа, на бўлди манинг нозли малагимга?

— Ҳеч гап. Ишдан ҳозиргина келган эдим, чарчаб...

— Менинг олдимда бундай шалпайиб турманг. Ўйнаб, кийикдай ўйноқлаб турунг, тушундингизми?

— Уф!

У индамай Хамдамнинг қўлидаги елим халталарни олди. Хамдам эса, «Ай, манинг нозли ёрим, нозли ёрим» деб хиргойи қилганча ичкари хонага кирди. Ерга думалаб телевизор кўриб ётган болаларни кўргач, унинг ҳам кайфияти тушиб кетди:

— Эҳ-хе, жамоат жам, битта биз кам-ку!

Болалар ўринларидан туриб ўтиришди.

— Ие, салом қани, ўқитувчининг болалари ҳеч салом беришни ўрганмади-ўрганмади-да.

— Ассалому алайкум.

— Салом, — синглисининг изидан эргашиб базўр оғиз қимирлатди Санжар.

— Қани, телевизорни ўчириб, кўчага шагом марш.

— Биз кўчага чиқмаймиз, қизиқ кино бўлаяпти.

— Чиқмаймиз эмиш, ещё как чиқасан, шундай учиб чиқасанки, қандай чиққанингни ўзинг ҳам билмай қоласан. Қани, бир, икки, уч деганимда, сизларни бу ерда кўрмай. Ие, одам тоза ҳаводан ҳам нафас олиши керакми? Кун бўйи уйда биқиб ётганларинг-ётган!

— Қўяверинг, Ҳамдам, ўтираверишсин, — ош-хонада туриб уни қайтарди Нозима. — Кўча ёниб ётибди. Улар ҳали тушлик ҳам қилишгани йўқ. Бу ёққа келинг, муздай чалоп қилдим, биз ош-хонада гаплашиб ўтирамиз.

— Йўқ, — Ҳамдамнинг ҳам қайсарлиги тутди. — Биласиз, гапимни қайтарганларни ёмон кўраман. Ўзим чақирмагунча қайтмайсанлар. Қани, би-ир, икки-и, у-уч!

Санжарнинг ранги қўқариб кетди, индамай синглисининг қўлидан ушлади-да, уйдан чиқиб кетди. Нозима уларнинг шу кетишини аллақайси фильмнинг фожиали якунига ўхшатди. Бирам мунгли, бирам ғариб эди уларнинг қарашлари, туришлари...

— Оч эди-да, улар, бекор қилдингиз, — Нозима астойдил хафа бўлди.

— Менга ундай гап қилманг, хоним, — Ҳамдам унинг ёнига бориб, бош бармоғи билан тумшугининг тагидан кўтарди. — Сиз учун, сизнинг кўнглингиз

учун қаерлардан тилимни кўндаланг тишлаб, шу хафа бўлмасин, шунинг оиласини бузиб қўйдим, деб келаман. Сиз бўлса, болаларингизни икки соат ташқарига чиқаришни истамайсиз. Хов, биласиз, кўча тўла қиз!.. Обкелинг, чалопни!

Омонат кулбага ҳам яна бир дарз кетди.

У чалопни симиргач, қўйлагини ечиб, эшикнинг тутқичига илди-да, ўзи ичкари уйдаги диванга бориб чўзилди. Нозима остонада серрайиб туриб-туриб, унинг ёнига келди. «Бораверинг, ўша қизларга» дея олмади. Бир хўрсиниб, унинг яланғоч кўксига бошини қўйди. Ҳамдам унинг сочларини силади: «Ундай эмас-да, жоним. Одамнинг бор шавқини сўндириб юборасиз».

Ҳамдам анча қолиб кетди, у кетгач, вужудига галати толиқиш ҳис қилди. Юмшоқкина тўшак ўзига оҳанрабодай тортаверди. Ювиниб, салқинлаб олганиданми, кўзлари ўз-ўзидан юмилиб кетаверди. Болаларини чақириб, уйига киргизишга ҳам ҳафсала қилмади: «Ҳамдамнинг кетганини кўриб, ўзлари киришар». Шу ётганча қотиб қолибди. Бир пайт қайнонасининг шанғиллаган овозидан чўчиб уйғониб кетди. Қайнонаси унга қўлтиқтаёғини ўқталиб, «Юзинг курсин, сен беҳаё, беномуснинг!» деб бақириб ётган эмиш. Ўрнидан сакраб туриб, атрофга каради, ҳеч ким йўқ, на қайнонаси, на болалари. «Ўзингнинг юзинг курсин! Хайрият тушим экан. Юрагимни ёрди-я, жодугар!» Кун тоб ташлаган бўлса-да, хона дим, у жикка терга ботиб кетган эди: «Ие, болалар ҳалиям кирмабди-ку!» Унинг кўнглига нохуш хавотир ўрмалади, шошиб деразадан пастга каради:

— Санжар, Санжар-ув! Ноила! Ноила-а!

Уйнинг олдидаги ўйин майдончаси бола-чақага тўлиб кетган, фақат унинг болалари кўринмас

эди. Оёқларига шиппагини илиб, ташқарига югурди. Йўлакнинг эшигида ранги аёздай захил, хамиша илондек заҳарга тўлиб юрадиган қўшни аёл — Шарофатга дуч келди.

— Ҳамсоя, менинг болаларимни кўрмадингизми?

Шарофат кинояли кулимсиради:

— Бечоралар ўтиришган эди уйларининг бўша-шини кутиб. Бирон-бир шериксиз уй ахтариб кетиб қолишгандир балки.

Бошқа пайт бўлганда унга гап топиб берган бўларди, ҳозир бу чаён билан талашиб ўтиришга на вақти бор, на қуввати.

...Сўрамаган одами қолмади. Ҳеч ким кўрмаган, ҳеч ким ҳеч нарса билмайди. Ахир ҳамма салқин уйнинг тўрида жон сақлаб ётган пайт эди, ким ҳам кўрарди унинг болаларини. Онасиникига, милисахонага қўнғироқ қилди.

Охири юрак ютиб, қайнонасининг уйига телефон қилди. Телефонни қайнонаси олди:

— Эшитаман.

— Хола-а, бу мен, Нозимаман.

Иккинчи томон анча пайт жим бўлиб қолди:

— Хола-а, — йиғлаб юборди Нозима. — Мен болаларни йўқотиб қўйдим.

— Нозима! Сендан илтимос қиламан, болаларни бундай овора қилма. Катта қўчада йиғлаб юришса, мени танийдиган бировга дуч келиб қолибди. «Биз Робия Соатованинг невараларимиз, шу кишини ахтариб юрибмиз» деса, худо ёрлакагур аллақаерлардан уйга олиб келиб берди. Бир ёмонларга дуч келса, нима бўлар эди? Яхшидир, ёмондир, етти йил тузимни единг. Сендан илтимос, сенга ҳеч қандай таъна қилмайман,

қандай истасанг, шундай яша, лекин болаларга тегинма. Мен энди сенга болаларни бермайман.

Нозима бир зум ўзига кела олмай турди, боягина дунёларга сиғмай турган вужудига секин-аста хотиржамлик, ҳаловат инди: «Худога шукур-эй!» Аммо шу дақиқанинг ўзида кўнглида бошқа бир истак пайдо бўлди.

— Хола! Мен болаларимни кўчага чиқариб қўйганим йўқ. Бола, бола-да, сизни соғиниб, уйдан қочиб кетгандир. Бир оғиз айтса, ўзим боғриб қўймасмидим, шунча йиғлаб ахтариб юргунча. Аммо мен ҳам болаларимни ҳеч кимга бермайман. Яхшиликча бермасангиз, яна судлашамиз.

— Ҳай, Нозима, ўзингни бос, қаҳримни келтирма. Мен яхши биламан, болалар сенга умуман керак эмас. Сенга бола керак бўлса, бир парча гўдакларни қок тушда иссиққа чиқариб қўйиб, ўзинг майшат қилиб ётмас эдинг? Сен бизга қасдлашиб, болаларни олиб юрибсан. Биз сенга нима ёмонлик қилдиг-у, болалар сенга нима ёмонлик қилди?

— Хола, у болаларнинг онаси менман. Аччигим келганда ургандирман, уришгандирман, ташқаригаям чиқариб қўйгандирман. Онаси сифатида уларни жазолашга ҳақли одамман, лекин уларнинг кафтига битта тикан кирса, менинг юрагим оғрийди. Чунки улар менинг юрагимнинг ёғидан бино бўлган.

— Сен ўша болаларни ўйлайдиган она бўлганинга, жимгина уйингда ўтирган бўлар эдинг. Сен фақат ўзингнинг майшатингни ўйлайдиган аёлсан. Судга бер, мана кўрасан, олдин айтмаган бўлсам, энди айтаман бор ҳақиқатни!

— Билганингизни қилинг.

— Қиламан ҳам.

Икки томон ҳам келишгандек бир пайтда шарақлатиб телефонни қўйди. Нозиманинг қаршисида яна бир муаммо пайдо бўлган бўлса-да, кўнгли хотиржам тортган эди: «Топилди-ку, болалари! Ўтиришгандир тиззаларида чулчунглашиб... «Бизни онамга бериб юборманг», деб».

Аллақачон тун чўкиб, атроф коп-қоронғи бўлган эди. Туриб хонанинг чироғини ёқди. Эшикни кулфлади. У жуда чарчаган эди. Болаларининг дарағи чиққач, бирдан бўшашиб кетди. Ёстиғининг тагидан тунги кўйлагини олиб кийди-да, диванга чўзилди, аммо сира уйқуси келмади. «Ёлғизликнинг тунлари бунчалар дилгир!» Аслида у қачонлардан бери ёлғиз, эрининг уйида ҳам ёлғиз эди. Лекин у пайтлар қўшни хонада кимдир уни интиқ бўлиб кутиб ётганини билар, бу ёлғизлик унга ғурур ва лаззат бағишлар эди. Энди у интиқ, интизор. Кутаётган одами ҳеч қачон уники бўлмаслигини билса ҳам, ғурури оёқ ости бўлса ҳам индамайди, индаёлмайди. Чунки энди ундан бошқа ҳеч кими, ҳеч нарсаси йўқ. Ҳа, болалари бор. Кампир сенга бола нимага керак, дейдими? Ўзи она бўла туриб, менга шу гапни айтди-я. Наҳот, менда умуман оналик туйғуси йўқ, деб ўйласа? Унда мен аёл бўлиб, инсон бўлиб яшаб нима қилдим? Хатто мушук ҳам бир жойдан иккинчи жойга ўтса, болаларини тишида тишлаб олиб ўтади. Наҳот, ўша ҳайвонда бўлган оналик туйғусини менда йўқ деб ўйлайдилар? Ҳа, улар Нозимани ҳайвондан ҳам баттар деб ҳисоблашади, ҳали бунинг учун жавоб беришади!

У бир неча кун атай индамай юрди, ўзича бироз дам олмоқчи бўлди. Эрта туриб болаларга нонушта ҳозирлаш, сўнг кўнгли хавотирга тўлиб, изига қарай-қарай ишга кетиш, «Болалар нима

бўлдийкин?» деб югуриб келиш, уларга тушлик, кечки овқат ҳозирлаш, тинимсиз «тек», «қўй», «жим ўтир»лардан жуда чарчаган эди. Бу уч кунда ёмонликка Ҳамдам ҳам изламади. У ҳам телефон қилмади. Шу омонат хамроҳдан ҳам дам олмокчи эди у. Туриб-туриб зерикди, ўйлаб қараса, шу болалар учун овқат ҳозирлар, шулар билан ўтириб ўзи ҳам нимадир ер, шулар уйни тўзғитар, у йиғиштирар, шулар билан ҳаракат, ҳаёт бор экан. Баъзи оқшомлар чироғи ҳам умуман ёқилмади. Чирок керак ҳам бўлгани йўқ, каерда нима турганини билса... Бир ухлаб туриш учун чирок ёкиш шартми? Лекин Ҳамдамни соғинди. Бу йигитнинг ҳеч қачон уники бўлмаслигини била туриб ҳам, уни ўйлашдан, уни кутишдан, узоқ тунлар уни соғиниб кўз ёш тўкишдан ўзини тийиб туролмасди. Бир кун келиб уни бутунлай йўқотиб қўйишини ўйлаганда, дунё кўзига зимистон бўлиб кўриниб кетарди. Ўзига-ўзи тушуна олмас эди. Бу нима? Севгими? Кирар акли кириб, чиқар акли чиқиб бўлган бир ёшда наҳот ҳеч қачон унга тегишли бўлмайдиган бир йигитни севиб қолган бўлса?! «Йўқ, унга ўрганиб қолган. Ҳа, шундай. Бошқа ҳеч нарсаси йўқ. Ҳозир ундан воз кечишнинг ҳам иложи йўқ, уй уники, чет элга чиқиш учун беш-олти сўм пул жамғарсин, кейин ўзига ҳам, уйига ҳам этак силкиб кетади-қолади». Бу гаплар ёлғиз қолган дамлар ўз-ўзига таскин учун айтиладиган шунчаки ёлғонлар эди, холос. Аслида бу йигитдан ҳеч қачон воз кеча олмаслиги аён ҳақиқат эди.

Тўртинчи кун прокуратурага борди. Прокурор Сардорни чақириб, бир вақтлар Нозимани кўрқитгани каби «қора дори» кўрсатганми, ё бошқа жиддийроқ гап қилганми, шу кунидек икки

болани ҳам Нозиманинг онасиникига ташлаб кетибди.

Шу кунни Ҳамдам ҳам келди. Бўлиб ўтган воқеаларни йиғлаб-юпаниб гапириб ўтирган эди, синглиси болаларни етаклаб келиб қолди. Ҳамдам бўлиб ўтган ишларда ўзини айбдор сездими, болаларнинг бошини силаб, «Сизлар ўтириб туринглар, бугун бир байрам қиламиз. Бир кило иссиққина тандир гўшт олиб келай, оналарингга шоколад, сизларга музқаймоқ ҳам олиб келаман», деб чиқиб кетди. Санжардан ташкари ҳамманинг юзига табассум югурди.

Ҳақиқатан байрам эди ўша кун Нозима учун. У дарров чой қўйиб, дастурхон тузашга тушиб кетди. Лекин ҳар қанча ялинса ҳам синглиси ўтирмади, «онам билан бир жойга боришимиз керак эди», деб кетиб қолди. Ҳамдам роса тўлиб-тошиб келди, Нозима учун «Қора марварид» виноси, ўзига идиши ажабтовур арок ҳам олиб келган эди. Роса маза қилишди. Ҳамдам қўярда-қўймай болаларга ҳам сал-сал вино ичирди: «Бу сизларни бакувват қилади». Ҳамма маза қилди, гиналар унутилди, аразлар ёзилди, аламлар эсдан чиқди. Бироз кайфи ошган Ҳамдам қўшиқ бошлаб юборди:

«Қора холингга тушган киприкларингнинг сояси...»

Қолганлар қарсак билан жўр бўлди.

Шовқин-сурон билан эшикнинг тақиллаётганини ҳам анча кеч эшитишди. Даврага қовушмай бир четда ўтирган Санжар нимагадир даҳлизга чиқиб, эшикнинг тақиллаётганини эшитди:

— Эшигимизни кимдир қаттиқ уриб ётибди, — бола кўркиб кетганидан ранги бироз учинқираб турарди.

— Ҳозир ўзим қарайман, — Ҳамдам мардона эшик томон юрди.

Бирпасдан кейин унинг ҳам ранги ўчиб келди:

— Опам!

— Опангиз? Опангиз бу ерда нима қилади?

— Биронта меҳрибонимиз бергандир-да, адресимизни... Энди нима қилсак экан?

Эшик тобора қаттиқроқ тақиллар эди.

Нозима шошиб унинг қўлига туфлисини тутқазди:

— Айвондаги супанинг тагига кириг.

Ўзи эшикка йўналди:

— Ким у? Ҳозир!..

Эшик очилиши билан Ҳамдамга икки томчи сувдек ўхшаш бир аёл довулдек ёпирилиб ичкарига кирди:

— Келинг... — ич-ичидан қалтираб кетаётган бўлса-да, мулозамат килди Нозима.

Довул унинг мулозаматини ҳам, ўзини ҳам йўлдан суриб ташлаб, пойафзалини ҳам ечмасдан, ҳамма хоналарни бир-бир кўриб чиқди:

— Қани Ҳамдам?! — ўшқирди ҳамон дағ-дағ қалтираб турган Нозиманинг қаршисига келиб.

— Қанақа Ҳамдам?

— Мана мунақа Ҳамдам! — аёл бош бармоғини икки бармоғининг ўртасидан чиқариб, Нозиманинг тумшуғи тагига тикди. — Машинаси эшигининг тагида турибди. Столингда арок, вино, гўшт! Бу киши Ҳамдам қаердалигини билмасмиш. Икки ҳароминг билан сен ҳам отамнинг топганига шерик бўладиган бўлдингми? Мегажин!

Аёл унинг ёқасидан олиб, юмдалай кетди. Қўриқиб кетган Нозима ўзини ҳимоя қила олмай қолди, аёл қаттиқ итариб юборган эди, у гуп этиб

йиқилиб тушди. Шундан кейин аёл унинг устига ўтириб олиб, бошига муштлай бошлади. Нозима ҳеч нарсани сезмай қолди, қулоғига фақат қизчасининг «Она» дея чинқириб йиғлаётган овози эшитилиб турарди. Бир вақт устидаги аждарҳо гурс этиб орқага йиқилди ва бирдан жимиб қолди. Нозима ҳайрон бўлиб, атрофга қаради. Унинг оёқлари учуда Санжар катта ўқлоғини маҳкам қучоқлаганча, билинар-билинемас қалтираб турарди.

Нозима бир амаллаб йиқилиб ётган аёлнинг тагидан чиқди. Аёл беҳуш эди, боши орқасидаги қонни кўриб у кўрқиб кетди.

— Ҳей!.. Опа!.. — астагина елкасидан туртди Нозима.

— Сув!..

Нозима югуриб Ҳамдамнинг ёнига келди:

— Санжар бошини ёриб қўйибди.

Ранги оқариб кетган Ҳамдам ярим эмаклаб, супанинг тагидан чиқди-да, чангдан оқариб қолган шимларини енгил-елпи қоққан бўлиб дахлизга чиқди: «Ҳеч тинч кун йўқ экан-да». Бориб ҳамон кўзларини юмиб ётган опасининг боши устига энгашди.

— Ҳа, опа, сизга нима бўлди? Бу ерда нима қилиб ётибсиз?

Опа оҳистагина кўзларини очди:

— Бало бўлди, дард бўлди. Сен ўзинг нима б... еб юрибсан бу ерда?

— Мен шу ерда яшайдиган бир ошнамникига келган эдим. Қарасам, эшик очик, чўзилиб ётган ким бўлди, деб кирсам... Қани туринг, ўзим сизни дўхтирга олиб бораман.

У опасини авайлабгина турғизиб, қўлтиғига кирди-да, ташқарига олиб чиқди.

Хамдам кечкурун кўнғирок қилгунча Нозима неча ўлиб, неча бор тирилди. Йўлакдан эшитилган ҳар бир қадам товуши унинг ёнига кишан кўтарган милисаларни бошлаб келаётгандай бўлаверди.

— Опам сизни судга бериб, қаматиб юбораман, деяпти, — унинг овози жуда ҳорғин эди. — Бир амаллаб тинчитдим. Мен уч-тўрт кун ёнингизга боролмайман, булар изимга одам ҳам қўйишлари мумкин. Ёлғиз ўғил бўлиш ҳамиша қийин бўлган. Бир ўзимга юзта назоратчи. Бироз сабр қилиб турунг, уйни ўзгартирамиз.

— Хўп.

— Ўзингиз ҳам уч-тўрт кун онангизникига бориб турсангиз, яхши бўлар эди.

— Хўп.

— Нозима...

Шу пайт тимирскиланиб юрган Санжар телефоннинг орқасида турган кутичани оламан деб, телефонни тушириб юборди. Алоқа узилиб қолди. Нозима шарақлаб ерга тушган аппаратни олиб, ўғлининг елкасига ўша аппарат билан бир туширди: «Қасофат! Ҳар доим бир нарсаларни ағдартўнтар қилиб юрмасанг, бўлмайди». Кейин телефонни жойига қўйиб, яна жиринглашини кутди, лекин қайтиб кўнғирок бўлмади.

Кутавериб сиқилиб кетди. Ториқиб айвончага чиқди. Аллақаердан мусиқа овози эшитилди. Тўй бўлаяпти, шекилли, «ёр-ёр» айтилаётган эди: «Қат-қатгина қатлама, қатланади, ёр-ёр. Қизни олиб янгалар отланади, ёр-ёр...»

Энди «опа»лар Хамдамнинг тўйини тезлаштиришади. Сардор ҳам уйланади. Шундай оқшомларнинг бирида унинг уйига «ёр-ёр» садолари остида янги келин солланиб кириб келади.

Болаларнинг тез овуниши тез унутишларидан бўлса керак. Болалари кундузги бўлган шармандагарчиликларни аллақачон унутиб, уйни бошларига кўтарганча, қувлашмачок ўйнашар эди. Болаларининг бахтиёрлиги унга жуда малол келди.

Дақиқа сайин заҳарга тўлиб бораётган Нозима айна дамда шу болаларни ўлдириб қўйишга ҳам тайёр эди: «Дардисарлар! Шу болалар бўлмаганда аллақачон чет элга кетиб қолар эди. Ишлаб, шаҳарда битта қилиб, уй қурдирарди, машина оларди, ҳамма орзу-хавасларига етарли пул жамғаргандан кейин эрга тегарди...»

Шараклаган овоз хаёлларини бўлиб юборди. Санжарнинг оёғи телефоннинг симига илашиб қолиб, яна телефонни ерга тушириб юборган эди. Нозима учиб хонага кирди. Унинг вазоҳатини кўрган Санжар йиғлаб юборди:

— Урманг, онажон, билмасдан қилдим. Момоникидан янги телефон олиб келиб бераман. Илтимос, урманг.

Момонинг тилга олиниши Нозиманинг жазавасини қўзитди:

— Момонг сенга телефон бераман, дедими? Мана сенга телефон!

У боланинг кўз ёшларидан ҳўл бўлиб кетган бир бурдагина юзига тарсаки тортиб юборди. Бола гандираклаб орқага йиқилаётган эди, унинг нозиккина билакларидан чангаллаб ушлаб, яна бир тарсаки туширди. Энди уни тўхтатиб бўлмасди. Яна, яна ураверди, ураверди! Бола энди онасининг оёқларини кучоқлаб йиғлар эди:

— Онажон, урманг, урманг онажон! Бошқа бундай қилмайман, мени кечиринг.

Нозима болани бир силтаб, ўзидан ажратиб олди-да, ерга итариб юборди. Ярадор қуш мисол

ер билан битта бўлиб ётган болани бир тепиб, яна айвонга чикиб кетди. У бирпас деразадан келаётган муздай ҳавога кўксини тутиб турди, унинг юраги ёниб кетаётган эди. Ҳали келин тахтиравонига жойлашмаган шекилли, эзма санъаткорлар ҳамон «ёр-ёр»ни чўзиб ётишар эди: «Ҳай-ҳай ўлан, жон ўлан эй...» Нозима зарда билан дераза қопқасини итариб юборди. Дераза ойналари зириллаб кетди. У хонага қайтиб кирганда Санжар хонанинг бир четида тагидаги кўрпанинг ярмини устига ёпиб, қунишибгина ётар эди: «Юзинг қурсин!»

Бир четда тиззаларини қучоқлаганча ҳурпайиб ўтирган Ноила ҳам кўзига ирkit мушукдек ёқимсиз бўлиб кўринди.

— Нега душманингга қарагандай писи-иб қарайсан? Қайси гўрданам сенларни туғдим? Сенлар билан ҳеч қаерга сирмаيمان.

Қиз ҳамон қилт этмасдан онасига тикилиб ўтирарди. Унинг нигоҳидаги кўрқув ва бегоналикка ўхшаш ғалати ифода унинг қаҳрини келтирди:

— Ёт-т! Ҳозир бир тепиб, деворга ёпиштириб ташлайман.

Қизча кўрқиб кетганидан шошиб, ўтирган жойига ёта қолди. Ётганда ҳам муқаррар тушиши мумкин бўлган тепки зарбидан кўрқиб, ғужанак бўлганча, онасидан кўз узмай ётар эди.

— Аҳмоқ! Одам ўз онасидан ҳам шундай кўрқадими? Момонг сенларга шундай ўргатган-да: онангдан эҳтиёт бўлинглар, уриб ўлдириб қўйиши мумкин, ковуриб еб қўйиши мумкин. У одам эмас, одамхўр ҳайвон, деб! Э-э, момонгга ўхшамай ўл! — у ошхонага ўтаётиб, қизчанинг ярми очилиб қолган дўмбоқкина сонларига бир

тепди. Зарбнинг кучидан қизчанинг бир ховуч жуссаси тўп этиб деворга урилди. Аммо қиз фик этган овоз чиқармади, бошини нозиккина билаклари орасига олганча, силжиб борган жойида ғужанак бўлиб ётаверди.

Нозима музлаткичдан боя Ҳамдам ича бошлаган ароқни олди-да, пиёлага тўлдириб қуйди. Пиёлани тик турган ҳолида бўшатди. Ичимлик муздай эди, аммо ичини ёндириб юборди. Косага бир капгир ош солиб, столга қуйди. Ўзича бир-икки қошиқ ош еган бўлди, яна ароқ қуйди. Ароқ энди юракларини куйдириб ўтди. Яна қуйди, энди бутун жону жаҳони қуйди. Эзма қўшиқчи ҳамон келинпошшони юпатиш билан овора: «Остонаси тиллодан уй сеники, ёр-ёр...» «Ҳа, аллақандай ойимтилло унинг уйига эга бўлиб олади. Бу эса болалари билан шу омонат катакдан ҳам қувилаяпти! Жодугар қайнонаси аввалбошдан уни ҳайдаш пайида бўлган. Шунинг учун уларни на загсдан ўтказган, на уйнинг рўйхатига киритган. Бир-икки марта айтса, «Шунгаям мен юрайми, эру хотин қилаверинглар», деб бош қўшмади. Ўшанда никоҳнинг ҳам, уйнинг ҳам бошингдан ордона қолсин, деб бекор қилган экан. Мана энди унинг даъвоси ҳеч қаерга ўтмайди. Ноқонуний хотин! Ўзлари беришмаса, ҳеч қандай мулкка шерикчилиги йўқ болалар! Ох-х, жодугар! Бир умр чангга ботиб, тупроқ кечиб, кесакка суруниб юрган бўлса ҳам илоннинг ёғини ялаган экан, бу кампир!»

У оёқларини узатиб ётгиси келди, бир амаллаб ўрнидан тураркан, боши гир айланиб кетди, деворларга суяна-суяна хонага ўтди. Толиққаниданми, кўзларини зўрға очиб юарди. Шу ахволида ҳам ҳамон ғужанак бўлиб ётган «коптокча»нинг

кўрқув тўла кўзлари очик эканлигини кўрди: «Э-э, ўл-э, дардисар!» Ўтаётиб, болани ўхшатиб бир тенди. Оёқлари жуда ҳам юмшук нарсага тегди, бикинигами, қорнигами, бола нақ ярим метр жойга силжиб кетди. У ётган жойида чўзиб ингранди, лекин йиғламади.

Эрталаб томоқлари қақраб уйғонди, кеча кўп ичганиданми, кўнгли беҳузур бўлаётган эди. Кун чошгоҳ бўлиб, уйнинг ичи куёш нуридан қизиб, дим бўлиб кетган эди. Шошиб юз-қўлини ювиб, ишга отлана бошлади. Кеча ҳам ишга бормаган эди, бугун бормаса, бўлмайди. Шусиз ҳам директорнинг ойимчаси ҳар кун бир асабини бузади.

У шошиб ўғлининг бошига келди:

— Санжар, хой, Санжар! — боланинг устидаги кўрпани олиб, қўлидан тортди. — Тур, кун пешин бўлиб кетибди. Мен ишга кетаяпман. Уканг билан ўзларинг овқатланаверинглар.

Ўғлини силкилаётиб, негадир кафти қизиб бо-раётганини ҳис қилди. Хайрон бўлиб, боланинг пешонасини ушлаб кўрди. У алангаи оташ бўлиб қизиб ётар эди. Шундагина унинг юзлари ҳам бўғриқиб кетганини пайқади:

— Санжар, ўғлим!

Чўккалаб, ўғлини кўтариб уйғотмоқчи бўлди, аммо боланинг боши шилқ этиб пастга тушиб, осилиб қолди, ўзи зўрға кўзини очди:

— Сув...

— Ноила, хай, Ноила! Тур, бир пиёла сув олиб кел.

Ноиладан ҳеч қандай садо чиқмагач, болани жойига ётқизиб, ўзи ошхонага югурди, Санжар бир қултум сувни зўрға ютди.

У Санжарни тинчитган бўлиб, Ноиланинг бошига югурди. «У ҳамиша ҳаммадан олдин

уйғонар эди. Унга ҳам бир гап бўлган бўлмасин». Қизчанинг кўзлари очиқ, пастки лабларини тишлаб, индамай ётар эди. Нозима унинг пешонасини ушлаб кўрди: «Иситмаси йўқ»

— Сенга нима бўлди, қизим?

Қизча лабларини яна ҳам қаттиқроқ қимтиди, қизариб кетган кўзларига қалққан ёш чеккаларидан окиб, ёстиққа тушди.

— Ичи-им оғрияпти, — деди у анчадан сўнг жуда заиф овозда.

— Нега оғрийди? Ўтаяптими?

— Йў-ўқ, ўзи... оғрияпти...

«Ана, керак бўлса! Шуниси етмай турган эди, холос. Бу ёғи уйни бўшатиши керак. У ёқда иш, энди иккаласи барабар ётиб олди. Уларни даволатиш учун қанча пул, қанча вақт керак!»

Икки боланинг ўртасида ҳайрон серрайиб туриб-туриб, хаёлига келган фикрдан кўнгли ёришиб кетди: «Севимли момоларига кўнғирок қиламан. Келин излаб юргунча, ўғли билан келиб, невараларини даволатсин».

Телефонни кампирнинг хонасига ўтказиб беришган шекилли, яна кампирнинг ўзи олди. Мулойимгина қилиб, «Ҳа, эшитаман!» деди. Нозиманинг товушини эшитиб, бирдан овози дағаллашди:

— Ҳа, тинчликми?

— Болаларнинг мазаси йўқ. «Тез ёрдам»да олиб кетаяпман. Дадаси борсин.

— Нима бўлди уларга? — бақира кетди кампир. — Кеча уйимдан соппа-соғ кузатгандим. Сен жувормаг бир нарса қилиб қўйгандирсан-да!

— Хола, кўп бошимни оғритманг, — Нозима кампирнинг гапини қайтариб ташлади. — Мен сизнинг гапингизни кўтаришга мажбур эмасман. Ҳозир бир нарса деб, гапингизга яраша гап

қайтарсам, бир умр кўкайингиздан кетмай юради. Бола керак бўлса, болам деса, борсин. Бормасаям, садкаи сар, тақдирида борини кўраверади, — у шарақ эткизиб гўшакни ўрнига қўйди.

* * *

Бу ёқда Робия кампир жавраб қолди:

— Садкаи бола кетсин, сенга! Гулзор, ҳой, Гулзор! Тез, бобонгни чақир. Анави жувормаг болаларни бир нарса қилиб қўйганга ўхшаяпти. Шўрим қуриб қолди-я, тез бўл!

Гулзордан олдин ҳовлиқиб бобо кириб келди:

— Нимага ваҳима қилаяпсан? Нима бўлди?

— Тез, Сардорнинг ишхонасига қўнғирок қилинг. «Тез ёрдам»га борсин. Анави болаларни «Тез ёрдам»да олиб бораётган эмиш. Кўчадан менга бир машина тутиб келинг, биз ҳам бора-миз. Бўлинг, бўлинг тез!..

Кампир бирпасда ҳаммани оёққа турғизди. Ҳар томондан йўлга чиқишган бўлса-да, касалхонага Нозималар чиққан «Тез ёрдам» машинасидан олдин етиб боришди. Кампир болаларни замбилда туширишаётганини кўриб, ҳушидан кетиб қолай деди: «Ҳа, яшшамагур!» Сардор онасининг елкасидан босиб, ўтирғизиб қўйди: «Она, томоша кўрсатишдан фойда йўқ». Ўзи болаларнинг изидан кетди. Кўп ўтмай йўлакда югур-югур бошланди, қизчанинг ахволи оғир эди: «Жигар қопчаси ёрилиб, жигари эзилиб кетган, тезда операцияга олиш керак».

Санжарнинг ҳамма аъзойи кўкариб, қонталаш бўлиб кетган, саволларга зўрға дудукланиб-дудукланиб жавоб берарди.

— Буларни ким бу аҳволга туширган? — уларни қабул қилган дўхтир Сардордан сўради хуло-

салар тайёр бўлгач. — Милисага хабар беришимиз керак.

Сардор Нозимага қаради, Нозима ерга қараб, бироз саросималанди, аммо тезда ўзини қўлга олиб, дудуклана-дудуклана дўхтирни мурасага чақирган бўлди:

— Қўшни болалар билан уришишган, булар уларни урган, улар буларни! Улардан қочиб келаётиб, кизимиз бир тошнинг устига қаттиқ йиқилиб тушибди. Болаларнинг жанжали учун қўшни билан милисалашиб юрамизми?

— Бу ишни ёш бола қилмаган, янга!

— Ха, сал ёши каттароқ экан, барибир, болада. Қўшни, бирга ўйнашади.

— Ўғлингиз олдиндан дудукмиди?

— Йў-ўғ-э, нега дудук бўлар экан?

— Болангиз ҳозир дудук. Уни ўша бола қаттиқ қўрқитган шекилли. Бу асорат бир умрлик бўлиши ҳам мумкин. Шунини ҳисобга олинглар.

— Тушунарли, — Нозима яна ерга қаради.

Сардорнинг қўллари беихтиёр мушт бўлиб ту-гилди, тишлари ғичирлаб кетди, лекин индамади: «Қани, замон кўтарса эди!»

— Ҳаммасини қонуний йўл билан ҳал қилиш керак, — дўхтир Сардорнинг ранги ўзгариб кетганини кўриб маслаҳат берган бўлди. — Агар даъво қилмоқчи бўлсаларингиз, экспертиза хулосаларини берамиз.

— Хожати йўк, — Сардор дўхтир ёзиб берган дорилар рўйхатини олиб, ташқарига чиқиб кетди.

Операция узоқ давом этди. Нозима билан Сардор операция хонасининг эшиги олдида, Робия кампир Санжар ётган палатада операциянинг ту-гашини кутишди. Бу ерда Нозима билан ҳеч ким

гаплашмаса ҳам, Нозиманинг ҳеч бир ишда нафи тегмаса-да, у кета олмас, бошқа кутувчилар сингари «Операция яхши ўтди, жонлантириш бўлимига ўтказишди», «Бемор кўзини очди», «Санжарнинг иситмаси тушди» каби янгиликларни эшитиш учун шарпадек судралиб, гоҳ у эшикнинг ёнида, гоҳ бу эшикнинг ёнида сассиз-садосиз турарди. «Ҳа, у хато қилди. Жудаям катта хато қилди. Тақдирнинг ситамлари учун аламини ўзининг болаларидан олмаслиги керак эди. Аммо у билмай қолди. Ўзини идора қила олмади. Лекин у, барибир болаларини яхши кўради. Уларнинг аҳволи ўнгланигани ўз кўзи билан кўрмагунча, бу ердан кета олмайди».

Энди унинг кампирда ҳам ҳеч қандай алами қолмаган эди. Чунки болаларини ишониб ташлаб кетса бўладиган ягона инсон — шу аёл эди. «Мен ўзимни ҳам, болаларимни ҳам эплайдиган бўлиб қайтиб келгунимча ўлмасин шу кампир. Ўша пайтда болаларим ўгай она зулмидан бешиб, менинг гуноҳларимдан кечиб, эҳтимол соғиниб юришган бўлади. Ўша кунларгача ўлмай, қараб берса бўлгани!»

Нозима эртаси ҳам, индини ҳам, ҳар кун келди. Ноила ўрнидан туриб, енгилроқ шўрвалар ича бошлагач, болаларини бир-бир бағрига босиб, юз-кўзларидан ўпди.

— Мени кечир, Санжар. Мен сени жуда ҳам яхши кўраман.

— Мени кечир, Ноилам. Мен сени жуда ҳам яхши кўраман. Билмасдан, аччиқ билан урдим. Жудаям афсусдаман. Энди момоларинг билан яшайсизлар. Момоларинг сизларни ҳеч кимга хафа қилдириб қўймайди.

— Мени кечиринг, хола. Энди мен сизларни бошқа безовта қилмайман.

У йиғлади. Санжар билан кампир ҳеч нарса демади. Фақат Ноила онасининг ёшли кўзларини жажжи қўлчалари билан артиб, унинг ҳам момо-синикида яшадини илтимос қилди.

Шу билан Нозима касалхонага қайтиб келмади.

Кийин-кийин, Робия кампирга кийин бўлди. Касалхонада болаларга қараяпман деб ётганда, хузур қилиб ётган экан. Кунига неча одам иссиқ овқат кўтариб келади. Ювукли-ювуқсиз идиш-товокларни, кир чадган кийимларни изига қайтариб юбораверади. Уйга келгач, ҳамма иш чолу кампирга қолиб кетди. Гулзор ҳам мустақил иш қилиб ўрганмаган бўй қиз, бир иш буюрсанг, изидан юриш керак ёки тепасида туриш керак. Болалар касал ва инжиқ, унча-мунча овқатни емайди, Ноила учун алоҳида қозон қайнатиш керак, у фақат парҳез таом ейди. Хуллас, Робия кампир жуда чарчади. Ҳар доимда бир келиб, ахвол сўраб кетадиган болалар: «Онажон, сизга кийин бўпти-да», дейишдан нари ўтмасди. «Ҳа, кийин бўлаяпти. Сизлар бола бўлиб, осон қилиб бермасанглар». «Қандай қилиб осон қиламиз биз? Ана, Сардорингиз уйлансин. Ё олти бола билан кўчиб келайликми?» «Э-э...»

«Уйлансин» деган гапни айтиш осон. Шунча гап-сўзлардан кейин, ҳақоратлардан кейин яна бир бегона аёлга кўнгил қўйиш, «Жуфти ҳалолим бўлинг» деб айтиш осон эмас. Айниқса, покиза уйингда яшаб, ризқинг пишадиган қозон-ўчоқнинг бошида турган аёлни хиёнат устида қўлга туширганингдан кейин...

Робия кампир ўйда қолди. Ўғлини-ку, уни-си-буниси ўртага олиб, уйланишга бўйин қилар, аммо болалар нима бўлади? Кўнгли ярим дудуққинаси, ҳалиям ранглари сарғайиб юрган Ноиласи... Уларнинг ташвишлари, эркаликлари ўз онасига ёқмаган, ўгай онага ёқармиди? Нозима болаларига бир тарсаки туширса, момонинг юраги бандидан узилиб тушгандек титраб кетарди, ўгай она бу дардманд болаларга бир оғиз гапирса, ўгайлик қилса, кейин момо киргудек очиқ гўрни қайдан топади? Болалар-чи, болалар? Улар ҳалитдан оналарини соғинишяпти. Эртага оталарининг қўйнига ўзга бир аёл кирса-ю, уларни жеркиб гапирса, силтаб ташласа, борингки, бир хато иши учун тўғри танбех берса, уришса, булар қандай аҳволга тушади? Ахир, оилада бусиз мумкин эмас, ўз болангни ҳам уришасан, жойи келса, урасан, аммо ўзингникининг ўмганига тепсанг ҳам ўтмайди, кишиникига кишмиш берсанг ҳам турмайди.

Сўнг... Икки ўртада ҳамманинг дили хира, Сардор дарғазаб, бобо хафа, момо ўксинган: «Наҳот шу икки гўдак ўз уйига сиғмаса?!» Келин минг андишали аёл бўлса ҳам ўзини оклайди: «Ахир мен буларга нима қилаяпман?» Андишасизроқ бўлса, юзингизни йиртиб, бор ҳақиқатни айтади-қўяди: «Тукқан оналари чет элда маза қилиб юрсин, биз бу ерда болаларининг шалтоғини ювиб ўтирайлик. Эрта бир кун одам бўлганда «болам-бўтам»лаб келади-да, эга чиқади».

Шундайлар деса, кейин момонинг тириклайин ўлгани шу.

Ўша куни ўзининг тагига бир курсини, тоғоранинг тагига бир курсини қўйиб, кир ювиб ўтирган эди. Момо азалдан кирни машинада

ювишни ёмон кўрарди. «Халолни ҳам, харомни ҳам аралаштириб юборади», дерди. У ўтириб юваверди, Гулзор чайиб-чайиб ёяверди. Момонинг қўллари оқем бўлиб кетди, ўзи жиққа терга тушди, лекин ранги очилган дор-дор кирларга қараб ҳузур қилди. Кейин ошхонага кириб, курсини қозоннинг ёнига қўйдирди.

— Энди овқат қиламиз. Қани, ёғ билан гўштни олиб кел. Бирга-бирга қиламиз, қилганинг менга фойда, ўрганганинг ўзингга.

Энди овқатнинг тагини тайёрлаб, сувини солган эди, Санжарнинг йиғлаётган овози эшитилди:

— Ие, Санжарми? Бор, қара, нима бўпти?

Усти-боши чанг бола йиғлаб келиб, чанг ва кўз ёшидан доғ-дуғ бўлиб кетган юзларини момосининг тиззаларига босди.

— Ҳа, болам, ҳа? Сенга нима бўлди?

— А-асад!..

— Нима, Асад?! Нима қилди, Асад? Урдими?

— С-соқов д-деди, с-с-сенинг о-онангнинг ў-ўйнаши б-бор, ў-ўйнаши б-билан ч-чет э-элга к-кетган, д-деди...

— Ҳа, яшшамагур! Ҳали шошмай турсин, мен унинг тилини суғуриб оламан. Сен йиғлама. Ҳали сени ўзим Тошкентга, катта дўхтирларга олиб бориб, даволатиб келаман. Кўрмагандай бўлиб кетасан. У аҳмоқ, онангнинг ўйнашини қаерда кўрибди? Сенинг онанг чет элга ишлагани кетган, бунинг сира ҳам айби йўқ. Бизга чет элдан ишлагани келишади, бизникилар чет элга кетишади. Битта сенинг онанг эмас, қанчадан-қанча одамлар чет элда ишлаб юрибди. Бунинг сираям айб жойи йўқ. Ана, Гулноза билан Шохрухнинг онаси ҳам неча йилдан бери Грецияда юрибди. Нима кипти шунга? Ҳали бориб, ўзим онаси билан гаплашиб

келаман. Сен бориб, юз-кўлларингни юв. Ўзи сенга кўчада нима бор? Синглингга қараб, уйда телевизор кўриб ўтирсанг бўлади-ку.

— У-унингиз ў-ўйнамайди, ф-фақат ё-ётади.

— Синглиси зерикиб ётса, акаси унинг ёлғиз ўзини ташлаб кўчага чиқиб кетавериши керакми?

— Э-энди ҳ-ҳеч қ-қачон қ-кўчага ч-чикмайман, — деди Санжар юзини ювгани кетаётиб.

Норасида гўдакнинг бу аламли қарори момонинг юрагини найза мисоли тешиб ўтгандек бўлди. Овқат бир қайнаб чиққач, рўмолини қайтадан ўраб юз-кўзини қоплаган реза-реза терларни артиб, ўша билафон зумраша Асадларнинг уйига жўнади. Момосининг қаерга кетаётганини сезган Санжар чошиб чиқиб, йўлини тўсди:

— М-момо, б-борманг.

— Нега?

— Қ-кераги йўқ. Э-энди м-мен у-улар б-билан ў-ўйнамайман.

— Э, болам, шошма. Шунинг онаси билан бир гаплашиб келайин. Боласига қандай тарбия бераётганини билиб қўйсин.

— Й-йўқ, м-момо, б-борманг, — Санжар кампирнинг тиззаларидан кучоклаб олди.

— Мени йўлдан қайтарма. Бор, уйга кир. Ҳозир қайтиб келиб, овқат сузиб бераман.

Асадларнинг уйи кўчанинг нариги бошида эди. Соғ пайтлари кампирга бу уйлар бир қадам бўлиб кўрингич эди. Энди ўша уйга қўлтиқтаёқ билан етиб олгунча қўлтиқлари қавариб кетди. Асаднинг онаси ошқовокдек сап-сарик, семиз жувон супанинг четига ўтириб олиб, тикиш қилаётган экан. Қўлтиқтаёқда келаётган бўлса ҳам момонинг ўзига яраша салобати бор эди. У

момони кўриб, шошиб қолди. Ўзича бир нарсалардан хавотирланди.

— Келинг, хола. Ассалому алайкум, — югуриб бориб, момонинг елкасидан олиб кўришди. Супанинг ёнига бошлаб келиб, кўрпачага ўтирғизди. Қўлтиктаёқларини олиб, авайлабгина бир четга қўйди. Зинғиллаб уйга кириб, дастурхон олиб чиқди.

— Ташвиш қилма, Жумагул бойбичча, — кампир унга дастурхонини ёздиргани қўймади. — Мен бир гапнинг изидан гап қувиб келдим. Биламан, иш қувган ғазнага, гап қувган балога йўлиқади. Лекин ҳозир менинг бошқа иложим йўқ.

— Нима гап, хола? — Жувоннинг ранги ўчиб кетди.

— Асадинг неварамга сен соқовсан, онангнинг ўйнаши бор, сизларни ташлаб ўйнаши билан чет элга кетган, дебди. Биз бировнинг соқови билан ҳам, мерови билан ҳам ишимиз йўқ. Қаёққа кетган, ким билан кетган, суриштириб ҳам юрмаймиз. Бир парча боланинг кўнгли ярим болага шундай гап қилиши яхшими? Бу боланг бундай гапларни қаердан топган ўзи? Ё, ўзларинг ўргатиб қўйгансизларми?

— Ха-а, хола, шу гапга шунчами? — жувон бирдан хотиржам тортиб, лабининг бир четида захарханда кулги пайдо бўлди. — Соқовни соқов дейди, меровни меров дейди. Бир нарсага таллашиб, жаҳлини чиқарган бўлса, айтса айтгандир. Кейин, келинингизнинг кимлигини, қаёққа кетганини ҳамма билади. Ойни этак билан ёпа олмайсиз-ку. Уни боламга мен айтишим шарт эмас. Шунинг учун шунча йўлдан қўлтиктаёк билан менинг бошимга келдингизми?

— Ҳа-а, шундайми, Жумагул бойбичча, — кампир жувоннинг кўзларига қаҳр билан тикилди. — Сенинг синглинг икки шиша «кола» учун бир йигитга эргашиб кетиб, онанг изиллаб йиғлаб келганда, онанг билан бир ҳафталаб ҳамма фоҳишахоналарни ахтариб чиққаним ҳам эсимдан чиққани йўқ. Шу синглинг қаерда эканлигини на сен биласан, на онанг! Ҳуши тутганда уйга бир келиб-кетармиш. Тубдан иштони йўқ, тиззаси йиртиққа куладиган замон экан-да. Синглинг ҳаммамизга иснод бўлди, деб бир оғиз гапирдимми сенга? Агар соқовни соқов дейиш шарт бўлса, иснодини исноди дейиш керак бўлса, сени нима деб айтай, синглингни-чи? Ҳов, бойбичча, кўзингни очиб юр, боламнинг кўнгли ярим. Бола-анг тилини тийиб юрмаса, бутини йириб ташлайман!

Момо ўтирган жойида бир узалиб қўлтиқтаёқларини олди-да, хайр-маъзурни ҳам насия қилиб, ҳовлидан чиқди-кетди. Уйига етгунча бўлари бўлди. Бир умр одамларга иш буюриб, ойлик бериб, вағ-вуғ қилиб юрган бўлса ҳам, бировнинг дилини оғритиш, биров билан жангарилик қилиб уришишни уддалай олмас эди. Тилини ясаб, чулчунглаб унга ақл ўргата бошлаган Жумагул бойбиччани қоқ манглайдан отиб қайтган бўлса-да, уйга келиб, мазаси қочиб қолди. Гулзорни ёнига олиб, ҳаммага бир чўмичдан овқат сузиб берди-да, ўзи хонасига кириб кетди: «Ҳа, Нозима-я! Сен фақат ўзингга қилмадинг, ҳаммамизнинг пешонамизга тамға қўйиб кетдинг. Энди болаларингга бу жойларнинг суви ҳаром бўлди. Уни сен булғаб кетдинг. Мен шўрлик қўлтиғим қавариб, қайси бир Жумагулнинг оғзига элак бўламан. Бу ақлга сира сифмайди. Бунинг иложи йўқ».

Кечки пайт, овқатдан сўнг болалар телевизор кўргани кириб кетгач, одатдагидек чолу кампир супада ёлғиз қолишди. У ёқ-бу ёқдан гурунғ бўлди, лекин кампир юрагига тошдек ботиб турган гапни айтмади, айтолмади, лекин айтиши керак, аммо қандай айтади? Охири бўлмади, бош ирғаб ўтириб-ўтириб, муҳим гапи бордек чолига юзланди:

— Бобоси, Сардорни бир айтиб келсангиз. Биргалашиб гаплашиб олмасак бўлмайди.

— Ха, нима гап?

— Айтиб келинг. Сизга бир, унга бир айтиб ўтиришга ҳеч кучим йўқ. Биргалашиб эшитингизлар.

— Хўп, хўп, кампир.

Сардор ёзув-чизув қилиб ётган эканми, пешонасидан кўзойнагини ҳам олмасдан уларнинг ёнига келиб ўтирди:

— Нима гап, эна?

Робия кампир гап бошлашдан олдин чуқур нафас олиб олди.

— Энди гап бундай, кўчанинг бошидаги Жумагулнинг бир парча боласи Санжарни соқов, сенинг онанг бузук, чет элда бузуклик қилиб юрибди, деб болаларнинг олдида йиғлатибди. Мен Жумагулнинг олдига бориб тит-пит қилиб келдим. Аммо бу кўчада Жумагул битта бўлса экан? Эртага яна бирови шундай дейди. Кейин нима қиламиз? Шунинг учун бу ердан олисроққа кетмасак болаларга қийин бўлади. Сен дарё жиякдаги томорқани сот, адирнинг устидаги уйимиз бўш ётибди. Эшигининг олдида бир дунё ери бор. Кўчкин бобо экин экиб, ҳосил олиб, маза қилиб юрибди. Ўша ерга кўчиб бориб, шу даромадни ўзимиз қилсак ҳам бўлади. Томорқанинг

пулига уйни таъмирлат. У уйда қайнона-қайнота, эру хотин олти бола билан турганмиз. Роса хоналари кўп. Худди шаҳардагидай шароит қил. Бир хонасини унитазли ҳожатхона, бир хонасини тахоратхона, бир хонасини ошхона. Ҳаммасига қувурдан сув келиб турсин. Бирор нарса излаб ташқарига чиқиб юрмай.

— Нималар деяпсиз? Биринчидан, сизга адирнинг устида нима бор? У ёққа сизни ким юборади? Иккинчидан, адирнинг устида сув нима қилади? У ёқда свет бўлмаса, газ бўлмаса?

— Э-э, болам-эй, сен ёш бўлсанг ҳам телевизор кўрмайсан, газета ўқимайсан, ҳаётдан орқада қолиб кетгансан. Бутун дунё қуёш батарейкаларига ўтиб кетди-ку, юзлаб хонадон яшайдиган уйлар шундай батареялар билан иситилиб, ёритилар экан. Битта батарея кўясан, битта қудук қаздириб, насос қўйдирасан, олам гулистон. Тоғангникида йигирма етти метрдан сув чиқибди. Сувимиз шунча тез, дейди, ўн бешлик шланкадан бир ариқ сув келади, дейди. Ҳозир ернинг остига темир қувур ҳам шарт эмас, анави резинга ўхшаган қаттиқ шланка бўлса бўлди. Тўрт юз минг сўмга сув чиқариб берибди. Борингки, бизнинг шароит пича оғир дейлик, беш юз олсин, розиман. Тепага икки тонналик бир идиш қўйиб берсанг, отанг ҳар кечқурун бир тўлдириб беради, кеча-кундузи билан сув, свет! Газни баллон газ қиламиз. Уйни шундай таъмирлатгинки, кўрган одам шу уй меники бўлсайди, десин. Янги эшик, янги деразалар қўй, шувокларини янгила, эшигининг олдини симонла. Хуллас, болалар ҳам яхши кўриб қолсин шу уйни, дадам бизни шу ерга олиб келиб ташлади, демасин. Сени уйлантирамиз, келин билан шу уйда яшайвера-

сан. Хафа бўлма, мен бу уйни сотолмайман, уни қанча орзу-ҳаваслар билан қурганмиз. У биздан кейинги авлодларга мерос бўлиб қолиши керак.

— Эна, менда қандай қасдингиз бор? Анави ифлоснинг шунча ерга солиб кетгани камми? Сизни қўлтиқтаёғингиз билан икки боламга қўшиб адирнинг тепасига олиб бориб қўйиб, кейин ўзим қандай бош кўтариб юраман?

— Сен, ўғлим, катта одамсан. Қайси гапга парво қилиш керак, қайсисига парво қилмаслик керак-лигини яхши биласан. Ўғлинг билан қизингнинг қўлидан иш келгунча жиянларинг қарашиб туради. Эҳ-хе, у ерда сув бўлса, қанча ер бор, қандай ишлар қилса бўлади. Боғ қиламиз, асалари қўямиз, беш-олтита қўй-эчки қиламиз. Қўйиб юборсанг, ўзлари қорнини тўйғазиб келаверади. Сигир керак эмас, эчки соғамиз, кунига тўрт коса сут бўлса бўлди. Товуқ қиламиз, уларни ҳам қўйиб юборсанг, ўзлари ризқини териб еб юраверади, — момо ўзининг гапларидан ўзи жўшиб борарди.

— Шундай хазинани ташлаб, нега бу ёқлардан уй қурдингиз?

— У пайтлар замон бошқа эди, ҳамма шаҳарга интилар эди. Ернинг баҳосини ҳаммаям билавермас эди. Шундаям шу уйни сотгим келмади. Отанг «Кўчкинбой сўраяпти, сотайлик» деса ҳам, «Йўқ», дедим, «дача қиламиз» дедим. Дача бўлади-да, энди, ҳаммаларинг бизни кўриш баҳонасида бориб, дам оласизлар. Биз дачанинг қоровули бўламиз.

— Йўқ, эна! Мен бунга ҳеч қачон рози бўла олмайман. Майли, уйлан десангиз, уйланаман. Кўчайлик десангиз, бошқа бирон жойдан уй топаман, лекин сизни кимсасиз адирнинг устига олиб бориб қўя олмайман.

— Нега кимсасиз бўлар экан? Кўчкин бобонгчи?

— Кўчкин бобо қаерда, орада бир чакирим жой бор.

— Қўйсанг-чи? Ўзларинг Кўчкинбойнинг уйдан чиқмас эдиларинг. Қоронғи тушгандан сўнг зўрға чакириб келар эдик.

— Барибир, йўк! Йўк!

Робия кампир чуқур хўрсинди:

— Ўғлим, яна бир андиша бор. Эртага бу уйга келин келса, у болаларингга ўғай она бўлади. Тўғри танбех берса ҳам ўғайлик қилаяпти, деб бизга ёқмаслиги аниқ.

— Болаларимга қарамаса, менга ундай хотиннинг нима кераги бор.

— Ана! Шундай гапдан дилхираликлар чиқадида. Қўй, болам, буларнинг кўнгли ярим, бир умр онасидан таёқ еб ўсди, яна бундай савдолар бошларига тушди. Энди булар гап кўтара олмайди. Буларга биров ковоғини уйса, мен ҳам чидай олмайман. Болажоним, шугиналарни бировнинг ковоғига қаратиб, мунғайтиргунча ёки сени: «Нега болаларимни ўғайлаяпсан?» деб, хотининг билан яхши-ёмон бўлиб, иккинчи рўзгорингга ҳам дилхиралик аралашганини кўргунимча, ўша адирнинг устида рўзгор қилиб ўтирганим яхши. Мана, отанг бор. Болаларинг дастёр бўлиб қолди. Бизни қийналмасин десанг, биз айтган шароитларни қил. Бошқа гапни қўй.

Оллокул бобо ёнбошлаганча она-боланинг мунозарасини жимгина тинглаб ётарди. Нима ҳам десин? Ўғлига бир нарса дейин деса, кампирининг режасидан буткул беҳабар. Кампирига қарши бир нарса дейин деса, бу момо айтганини қилмай қўймайди.

— Биз отанг билан эрта саҳардан ярим кеча-гача далада юрардик, момонг шўрлик, гўрлари тўла нур бўлсин, бир кўр кампир олти болани қоғозга ўроғлик қандай қилиб, сақлаб ўтирарди. Онам билан йигирма йил яшаган бўлсам, қайнонам билан эллик йил яшадим. Онам мактаб бўлса, қайнонам дорилфунун бўлди мен учун. Нима дедингиз, бобоси? — эрининг индамай ётиши унга эриш туюлди.

— Маъкул.

— Нима маъкул? Сиз ҳам мундай менинг ёнимда туриб, ўғлингизга гапирсангиз-чи?

— Уйлангани маъкул-да. Тўрт йилда яна икки болали бўлади. Аста-секин яралари ҳам битади. Дашт деганинг ҳам маъкул. Халақит берадиган ҳеч ким бўлмайди, қариганда қўл ушлашиб юра-верамиз. Нарӣ ёкка ҳам қўл ушлашиш-иб бирга-бирга кетамиз.

— Йў, йў, йўк! — дарров чолининг оғзига урди. — Ҳали у ёкка бориш ниятим йўк. Олдин Санжар билан Ноилани мактабда ўқитамиз, кейин институтда ўқитамиз. Уларнинг иккаласи ҳам дўхтир бўлади, тўққиз йил ўқийди. Кейин бирини уйлантирамиз, бирини узатамиз. Бу ишларни бажариш учун йигирма йилдан ошиқроқ вақт керак. Кейин десангиз, майли, қўл ушлашиб бирга-бирга кетишим мумкин. Унгача кетолмайман, кетолмаймиз, чол! Мен болаларга қарайман, сиз менга қарайсиз. Маъкулми?

— Маъкул, маъкул, — соқолларини тутамлаб, мийиғида кулди чол. — Лекин йигирма йил кўп вақт-да, кампир.

— Ҳечқиси йўк. Сақсоннинг нари-берисида бўламиз. У куни тўксон яшар кампирни кўрдим, автобусдан түшаётган экан, «келинг» деб биров

қўл узатган эди, «йўқ» деди, қўлини ушлатмади, ўзи тушди. Мен ҳам ҳали манави қўлтиқтаёқларни ташлайман, кейин Ноилани узатгунча қўл ушла-тиш йўқ.

— Бўлдими, эна? Ишларим кўп эди, — чолу кампирнинг беғубор ҳазиллари ҳам Сардорга ёқмади.

— Сен бўлди, десанг, бўлди. Тезда томорқага харидор топ-да, қирдаги уйга уста ташла. Бир газ ўчоқ билан қозон-товоқ олиб бориб берсанг, овқатларини ўзлари қилиб, еб, ишлашаверади. Биринчи, сув билан сувдоннинг тараддудини кўр, хар ишга сув керак. Кейин, у ёқ-бу ёғингга қара, турмушнинг паст-баландини кўрган, босикқина, инсофли, диёнатли пошикаста бўлса, дарров бу ишни ҳам битириб қўямиз.

Сардор индамай туриб кетди.

— Гапларинг менга-ку, маъкул, лекин ўғлингга маъкул тушмади, — деди унинг орқасидан қараб қолган ота.

— Ўзини билса, унинг фойдасини кўзлаб шу оғирликни ўзимга олаяпман, чол. Ўгай деган сўзнинг ўзи одамнинг кўкрагидан итаради. Эрта-га бир кўнгилсизлик бўлса, худо кўрсатмасин-у, яна боламнинг рўзғори бузилмасин, невараларим ўксимасин, деяпман. Бўлмаса, қўлтиқтаёқ билан адирнинг устида менга нима бор?

— Қўявер, кампир, ҳали биз у ерни жаннатга айлантирамиз. Ўзим бор, хавотирланма. Режала-ринг менга ёқди.

Сардор ҳам нимани ўйлаган, нимани қўйган, бир кун эшитишдики, тоғасининг олдига бориб, қудук қазган усталарнинг манзилини суришти-рибди, кимдандир икки тонналик сувдон олибди. Хуллас, онасига ҳеч нарсa демаса ҳам, унинг айт-

ганларини бажараётган эди. Афтидан, унга ҳали келмаган ўғай она зуғумидан кўра кўчадаги болаларнинг таъналари кўпроқ таъсир қилган эди. Ҳар кечқурун ишдан келиб, болалари билан гаплашиб, уларнинг хоҳиши билан ҳар хил ўйин ўйнайдиган одат чиқарди.

Робия кампир томорқаларининг бир қассобга сотилганини ҳам орқаворатдан эшитди. Ўғли бу ишлар ҳақида нега онаси билан гаплашгиси келмаётганини тушунмади, суриштириб ҳам ўтирмади: «Ўзи билади. Менинг айтган ишим бажарилса, бўлди», деди. Кампирнинг азалдан одати шундай, болаларини ҳадеб тергайвермайди, бир гап айтади-ю, арқонни бўш қўйиб қўяди. Бир кун арқон тортилганда, айтган иши бажарилмаган бўлса, жазо қаттиқ бўлади.

Лекин келин топиш ҳақидаги топшириғи бажарилмаслигини яхши билар эди. Сардор йигит бўлиб, «она, фалончи қизнинг қоши қора» деган одам эмас. Энди, шунча гап-сўзлардан кейин, «Бир киз бор эди...» деб келармиди? Кампир шуларни ўйлаб, бу ишни кизлар билан келинларга топширди: «Бировнинг есири бўлмасин, босар-тусарини билмаган ёш киз бўлмасин. Ўзи маъкул бўлса ҳам, тортинчоқлигиданми, бахти чопмаганиданми, тенги чиқмай, янгаю келинларнинг эшигида сиқилиб юрган, ёши ўтинкираган кизлар бўлади. Бундай кизлар ўзининг ҳам, бировнинг ҳам қадрига етади. Шундай кизлар бўлса, айтинглар», деди.

Кўп кизлар айтилди. Дунёда ўтириб қолган кизлар ҳам кўп экан. Кўпи кампирнинг дидига тўғри келмагани учун Сардорга бориб ҳам етмади. «Намунча, унга сиз эмас, Сардор уйланади-ку, Сардор ҳам бир кўрсин», дейишса ҳам, ўзи рози бўлмаган номзодларнинг отини ҳам айтмасди.

Нихоят «номзод»ларнинг бирига тўхталишди. «Обком» таркатилгунча кўп йиллар обкомда ишлаган Кенжа Ҳамидович деган кишининг катта хотинидаги қизи экан.

— Олдин бориб, ўзим онаси билан гаплашиб келай.

Қизнинг ёши йигирма еттида бўлган, институтни битирганига ҳам тўрт йил бўлибди. Онаси одамнинг кўзларига жавдирабгина қараб турадиган, мулойимгина аёл экан. Келганларни кўриб, анчадан бери кутган одамлари келгандай тавозе билан ичкарига таклиф қилди, қалин патгиламлар тўшалиб, қимматбаҳо мебеллар ялтираб турган биллур қандилли меҳмонхонага олиб кирди. Аёлнинг устидаги енглари узун одмигина кўкиш кўйлак ва бошидаги оқиш чит рўмол билан меҳмонхонадаги ҳашамат ўртасидаги номутаносиблик кампирни ҳайрон қолдирди: «Бирон яқини вафот этган бўлса керак». Уйда ҳеч ким йўқ шекилли, чойни ҳам ўзи олиб кирди.

Бир-икки ҳўплам чойдан сўнг кампир мақсадга кўчди:

— Эгачим, биз қулчиликка келганмиз. Бизнинг бир ўғлимиз бор, сизда қиз бор экан.

Аёл қўлини кўксига қўйди:

— Бош устига, опа.

— Лекин, бизнинг бир айбимиз бор, кўнглингизга келмасин, ўғлимиз уйланган, икки боласиям бор, турмуши бўлмай, ажралди.

Аёл бир нафас жим қолди:

— Энди-и, билмасам, опа, — деди анчадан сўнг. — Ёшлар бир-бирини кўришсин, гаплашишсин, бир-бирларига меҳри тушса, биз рози.

— Ҳа, раҳмат. Бир нарсани сўрасам, айбситманг, нега қизингизни шу ёшгача узатмадингиз.

Аёл лабининг бир чети билан ийманибгина кулди:

— Оғзимнинг солиғи йўқ, қизимнинг қилиғи йўқ, дейишади. Менинг қизим ҳам ўқишга юборсам фақат ўқиш билан, ишга юборсам фақат иш билан бўладиган қизлардан. Институтга кирган йиллари бир-икки совчилар ҳам келди, ўқишни битириб олсин, дедим. Кейин-кейин ҳеч ким келмай қўйди. Бу қизнинг эса парвосига келмайди. Ишига боради, келади, юраверади. Энди бу тенги уйланмаган йигитлар қолмади, ҳисоб. Хотин қўйган, хотини ўлган биров-яримдан ора-сира одам келиб турибди. Шулар билан учрашай, кўрай ҳам демайди, тортинадими, ўзингиз яхшилаб суриштиринг, дейди.

— Отаси ҳам келиб турадими?

Аёл яна кулимсираб, ерга қаради:

— Аввал обдан суриштирган кўринасизлар. Мен у кишига ўғил туғиб бера олмадим. Бир ўрисга уйланган эдилар. Ўрис бир ўғил туғди. Икки уйнинг ўртасида юрардилар, бизни, қизларини ҳеч ташлаб қўйганлари йўқ. Мен ҳам «оббо, шундай қилдингиз» деб бир оғиз гапирган одам эмасман. Яқинда ўша ўғиллари ўн беш ёшга кириб, ўлиб қолди. Ўрис кундошимиз ғам билан бутунлай ёлғиз қолди, шундан кейин отаси умуман келмай қўйди. Буёғи ишсиз қолган. Бир умр оёғи узангида юрган одам ўзини ҳар жойга уради, қани, дурустроқ бир иш топилса. Одамлар пухталиқ қилиб, қўш-қўш участка, дўконлар қилиб ташлаган. Ишдан кетса ҳам улар сармосиз қолмайди. Бу кишим бўлса, коммунист пролетар бўлиши керак, деб фақат ишни ўйлаганлар. Яқинда қизим отасини кўргани борибди, у кишимнинг пича кайфи бор экан, қизини кўриб

роса йиғлабди. Бечора эрим, кўшхотинликда айблаб, партиядан ўчириб юбормасин, деб, ўғлига на исмини, на фамилиясиини бермаган экан. Ўғли Сергей Иванович Батурин бўлиб яшаб, шундай ўтиб кетибди. Боланинг синфдошлари: «Сенинг отанг ўзбек-ку, нега Иванович Батуринсан», деб масхара қилишар экан. Иван Батурин онасининг отаси экан. Бола бечора кўчадан эзилиб келиб, уйда жанжал қилар экан: «Дада, сиз мени ёмон кўрасиз. Бўлмаса, менга фамилиянгизни берган бўлар эдингиз», деб. Мана энди партия ҳам йўқ, ўғил ҳам йўқ. Фақат армонлар бор. Ўрис хотинни ёлғиз ташлаб келишга бечора эримнинг виждони йўл қўймайди, шекилли. Майли, қаерда бўлса, омон бўлсин.

— Нега бундай... кўк кийиб юрибсиз? Бирон яқинингиз?..

— Энди... отаси келиб қолса, кўнглига келмасин, деб одмироқ кийиниб юрибман-да. Нима бўлганда ҳам қизларимнинг укаси...

— Ха-а, маъкул, маъкул... — момонинг кўнгли тўлди. — Бўлмаса, болалар бир кўришишсин. Улар бир-бирининг кўнглини топса, бошларини қовуштириб қўямиз. Унгача бир-икки ой ўтади, хўжайинингизнинг яралари ҳам пича эскиради. Ҳа, эгачим, яна бир гап, биз катта тўй қила олмаймиз. Ўғлим ёши ўттиздан ошганда костюмининг чўнтагига оқ гул тақиб, базмнинг тўрида ўтира олмайди. Сизлар ҳам азадор экансизлар. Оддийгина қилиб, никоҳдан ўтиб, беш-олти қариндош-уруғни чақириб...

— Қизим дабдабаларга қизиқмайди, тўрт юз-беш юз кишини едириб-ичириб, кейин қарзга боти-иб юришнинг нима кераги бор экан-а, дейди доим. Бу энди иккинчи даражали масала,

олдин бир кўришишсин... Биз ҳам отаси билан, қариндошлар билан маслаҳатлашиб олайлик.

Кампир уйга ғазна топгандай бўлиб қайтди.

— Агар маймунга ўхшаган бўлса ҳам шу хотиннинг қизини олганим бўлсин.

Чол кулди:

— Эсли-хушли қиз бўлса, адирга кўчиб нима қиласан?

— Йў-ўқ, яқиндаги тишлашар, олисдаги кишнашар, чол. Тишлашгунча кишнашиб юрган маъқул. У ўғлимга зўр хотин бўла олишига имоним комил, лекин невараларимга қандай она бўлишини билмайман. Биласиз, кўзим етмаган нарсага таваккал қилмайман. Инсоф қилиб, она бўламан деса, шу ерда туриб ҳам оналик қилаверади. Ҳафтада бир тандир нон қилиб юборсин, бориб қирларимни ювиб берсин. Тансиқроқ овқат қилганда, бир товоқ кўтариб борсин. Меҳр бераман, деса, ким унинг йўлини қайтарарди?

— Яхши, лекин қийин ишни зиммангга олаяпсан, кампир. Ўйлаб-ўйлаб, баъзан ўйимнинг охирига етолмайман. Бу болалар мактабга қандай қатнайди. Йўл олис бўлса...

— Сиз-чи, бобоси. Бир эшак оламин, эшакка мингаштириб олиб борасиз, олиб қайтасиз. Ҳали шошмай тулинг, чол! Ҳали тўғри қилган экансан, сенга раҳмат кампир, дейсиз.

— Ҳей, билмадим-да.

Қиз Сардорга ҳам маъқул тушди:

— Ўзларингиз биласизлар, сизларга маъқул келган бўлса, менга барибир. Лекин улар азадор экан-ку.

— Э-э, болам, эл йиғиб, «дангир-дунгур» қилиб ётиш ниятим йўқ. Бориб никоҳдан ўтиб келасизлар, тўрт қариндошни чақириб, никоҳ ўқитамиз,

бўлди. Онам никоҳ тўйини ҳеч қандай сабаб билан ҳам кечиктирмаслик керак, никоҳга шайтон араллашиб, бузаман, деб турар экан, шунинг учун тўй бошланаётганда қари-қури, биров-ярим омонатини топшириб қолса ҳам, майитнинг юзини ёпиб қўйиб, никоҳ тўйини ўтказавериш керак, дер эди.

— Унда ўзингиз биласиз.

— Сен адирдаги уйни тезроқ созла. Хонандаги ётоқ мебелини бир хонага, менинг хонамдагини бир хонага жойлаштир. Отанг билан Санжарга бир ётоқхона, Ноила билан менга бир ётоқхона бўлади. Меҳмонхонага янги жиҳозлар ол. Барнога айтсанг, парда тикувчи қизларидан иккитасини беради, ўлчаб-нетиб, парда тикиб беради. Ҳаммаси тайёр бўлгандан кейин бир ош қилиб, опа-акаларингни ўша ёққа чақирамиз-да, бизнинг кўчганимизни маълум қиламиз.

— Энажон, — Сардор онасининг елкасидан қучди. — Ўзингизга жабр қилаяпсиз-да. Мениям нукулай аҳволга солиб қўяяпсиз. Бир умр «тиктик» тинмадингиз. Қариган чоғингизда сизга нима жабр шу ишни бўйнингизга олиб? Кенжа Ҳамидовичнинг қизи ёмон қизга ўхшамайди. Яна шу ерда мен туриб, сиз туриб, шу болаларни турткилашга ташқаридан келган бировнинг ҳадди сифармиди?

— Майли, болам. Одамнинг боши — тегирмоннинг тоши. Бу бош сенинг бошингдан кўра кўпроқ савдоларни кўрди, кечирди. Бориб хабар олиб турасан. Бир қўл телефон олиб берасан, керак бўлсанг, зингиллатиб чақириб олавераман. Россияда бутун-бутун қишлоқларда фақат қариялар яшар экан. Уларнинг-ку, ҳолидан хабар оладиган одами йўқ, болалари нонини топиб ейдиган бўлгач, шаҳарларга кетиб қолишади. Қайтиб ке-

лишмайди. Худога шукур, менинг ёнимда отанг бор, «хув» десам, чопиб келадиган олти болам бор. Адир кочиб кетибдими, телефон билан такси чакириб, ўзимиз ҳам келиб-кетаверамиз. Сен бўшашиб ўтиргунча, ишни тезлаштир. Ҳаммаси тайёр бўлгач, аввал мени олиб борасан. Ўзим бир кўрайин.

— Госкомиссия!.. — кулди Сардор.

Аммо ҳақиқий «госкомиссия» кимлиги адирда ош ташкил қилинган кунни маълум бўлди. Никоҳдан икки ҳафта ўтган эди. Уй, жиҳозлар, шароит ҳаммага жуда маъқул бўлди.

— Ўх-хў, Сардор, сенга гап йўк! Бунча пулни қаердан топдинг?

— Ажойиб фазенда бўпти. Боғни кенгайтириб, бир одам қўйсанг, бир умрлик даромад манбаи бўлади. Сарфлаган пулингни юз ҳисса қилиб чиқариб оласан.

— Ука, ота моли шерик, деганлар. Шу жойни менга бер. Қилган харажатларингни ўзим тўлайман.

Робия кампирнинг қарорини эшитишгач, ҳамма бир бўлиб Сардорни талай кетди:

— Ука, эркакмисан ўзи? Яримжон кампирга икки болангни бериб, шу адирга ҳайдадингми?

— Энам ўз уйига сиғмай қолган бўлса, ўзим обкетаман, сен болаларингни олиб қол.

— Ука, хотин топилади, она топилмайди.

Таъна-дашномлар киши билмас тобора чуқурлашиб борар, жанжал бош сабабчиси дея айбсиз айбдорлар — янги келин билан икки бола асосий нишонга айланиб борарди.

Кампир ўртага чиқмаса бўлмайдиган бўлди:

— Хув, болаларим, бу уйни созлатиш келин келишидан икки-уч ой олдин бошланган эди. Бу

ерга келиш менинг иродам, менинг хоҳишим. Қариганимда бой бўлишни хоҳлаб қолдим. Қанча ер бўш ётибди. Бир чорикор солиб, мол қиламиз, асалари қўямиз, боғни яна тўрт баравар кенгайтирса бўлади. Қишлоқ тўла бекорчи, чақириб, иш берсанг, улар хурсанд. Ишим битганидан мен хурсанд. Ер деганлари хазина-ку, ота-боболарингдан қолган хазинани ташлаб қўйиб юрибсанлар, арзимас маошнинг изидан қувиб. Сизлар Сардорни уришгунча, Сардорга раҳмат айтинглар, — кейин кулиб-кулиб қўшимча қилди. — Яхшиси, Сардорга ҳавас қилинглар. Сардор кенжа бўлгани учун бу ердан олинадиган даромаднинг эллик фоизи Сардор билан келинники бўлади.

«Госкомиссия»нинг нафаси ичига тушиб кетди. Янги келин билан Гулзор ошдан бўшаган идишларни йиғиштира бошлади.

— Барибир, мен норозиман, — кимгадир нимадир алам қилди. — Катта бўлдик, гуноҳкор бўлдикми? Сардорингизга шаҳарда бир уй, адирда бир уй, шунча боғ-роғи билан. Унинг бор-йўғи иккита боласи бор. Келин ҳам ойликчи. Биз жўжабирдай жон бўлсак, бир ўқимаган қизни олиб бергансиз, шунинг камини тўлдираман деб...

— Ҳалиям олинг, бир ўқиганини! Бошингизда ёнғоқ чаксин.

— Эна, ўзингиз бизни ҳамма масалада аррани тўғри тортишга ўргатгансиз. Нега энди ўзингиз аррани қийшиқ тортаяпсиз? Ота, сизам бир нарса десангиз-чи?

Ота эса одатдагидай ёнбош ташлаганча, кулиб ётарди.

— Биз ҳазрати олияларининг сўзини икки қила олмаймиз.

— Э-э, ота!..

Улар «вағ-вуғ» тўполон билан тарқалишганда, кун кеч бўлиб, куёш бепоён адирликлар узра ўзининг майингина нурларини сочар, ғир-ғир эсиб турган шабада аллақандай адир гуллари-нинг хушбўй ҳидларини келтириб димоққа урар, олис-олислардан ёввойи қушларнинг ёкимсиз қағиллаган овозлари эшитилиб турарди. Сардор билан янги келинни зўрға жўнатишди. Улар: «Шу ерда қолайлик, эрталаб нонушталарингни қилиб бериб кейин қайтамыз», деб туриб олишди. Кампир: «Мол-ҳол бор, боринглар, ўз уйлари-нга меҳр қўйинглар», деб қўймади. Охири келин: «Хўп, онажон, яхши дам олинглар», деб Сардор билан йўлга тушди. Келиннинг муомаласи-да, қарашларида эрига нисбатан бир интиқликни кўриб, кампирнинг кўнгли ўсди. Ўзининг келинлик давридан қолган кекса тутнинг соясига қўйилган супада қўлтиқтаёқларига суянган қўйи узок ўтирди. Ўтирган жойида ёнбошидан жойна-мозини олиб, «шом»ни ҳам ўқиб олди. Болалар боболари билан ичкарида қандайдир янги фильм кўриб ётишар эди. «Аллоҳга шукур» — кампирнинг кўнглига хотиржамлик ингандай бўлди, ўзича ҳаётидаги ҳамма ташвишларни енгиб, ток-чама-токча тахлаб чиққандек эди.

Кино тугагач, жой талашиш бошланди:

— М-момом билан мен ётаман.

— Мен ётаман, момом билан! Сен ўғил бола-сан, сен бобом билан ётишинг керак. Тўғрими, моможон!

— Й-йўк, момом билан мен ётишим к-керак, мен ҳар доим момом билан ётаман, ана, момом-нинг ўзи айтсин. С-сен Гулзор опам билан ёт!

— Момо, айтинг, ким билан ётасиз?

Момо уларга қараб кулади:

— Икковларинг ҳам мен билан ётасизлар.

— Ур-ре!

— Ур-ре!

— Йўқ, момо, Санжар бобом билан ётсин. Икки бола сизни боскилаб ташлайди. Эркалата-верманг шуларингизни.

— Индама, каравотимиз катта, булар менга караб ётади.

Момо ўртада, икки бола икки ёнга жойлашди:

— Момо, энди эртак!..

— Ҳозир кино кўриб чикдиларинг, кино ҳам эртак-ку, яна эртак керакми?

— Керак, керак! Сизнинг эртакларингиз кинолардан ҳам зўр.

— Майли, майли, қайси эртакни айтай.

— Т-тошбол билан Эркенжани!

— Йўқ, Зумрад билан Қимматни!

— Хўп, иккаласини ҳам айтамиз. Аввал «Зумрад билан Қиммат»ни айтамиз. Чунки биз сингилларни ҳурмат қиламиз, яхши кўрамыз. Ҳали катта бўлиб ойлик олган вақтларингда ҳам хотинингга бир нарса олсанг, синглимга ҳам олай шу нарсадан, деб туришинг керак. Тушундингми? Қадим ўтган замонда...

Ноила тез ухлаб қолади. Санжар иккинчи эртак тугаганда ҳам ухламайди, ухлаёлмайди.

— М-момо, ч-чарчамадингизми?

— Йўқ, нимайди, болам.

— Я-яна битта эртак айтиб беринг. Фақат узунидан, ҳеч тугамайдиганидан. Ш-шошманг, аввал орқамни бир қашлаб кўйинг.

Момо унинг юмшоқкина тунги кўйлагини кўтариб, орқасини қашлади, суйиб-суйиб елкаларини, нозик билакларини, оёқларини укалаб кўйди. Бола момонинг пинжига кириб, узоқ жим қолди.

— М-момо, — анчадан сўнг яна кампирга сўз қотди.

— Ҳа, ўғлим?

— М-момолар онага ўхшайди-я?

— Ҳа, болажон, момолар ҳам аслида она-да. Улар ҳам бола тукқан, бола ўстирган.

Боланинг саволи кампирни ўйлантириб қўйди: «Онасини соғинибди, шекилли. Она, барибир, она-да. Момоннинг қатламасидан онамнинг шапатиси ширин, деб бежиз айтишмаган-да. Сен онасига ўхшашинг мумкин, лекин ҳеч қачон онасининг ўрнини боса олмайсан». Кампирнинг кўнгли ғалати бўлиб кетди: «Майли, ўлмасин».

— Ҳа, болам, онангни соғиндингми?

Бола яна анча пайт жим қолди, у чамаси момосидан тортинаётган эди:

— У-уришмайсизми, — деди анчадан кейин секингина.

— Нега уришаман, болам? Одамнинг ўз онасини соғиниши сира гуноҳ эмас.

— М-мен онамни жуда соғиндим. Н-ноила ҳам соғинган. М-момо?

— Ҳа, болам?

— Ш-шу онамни чет элдан чақириб олсак, шу ерда биз билан яшаса бўлмайдими?

— Болам, онанг бундай қишлоқ жойларни ёмон кўради. У ҳозир жуда чиройли катта шаҳарда яшаяпти. Ундай чиройли жойларни ташлаб, бизнинг чўлдаги уйимизга келмайди-да. Келса, қанийди...

— М-момо?

— Ҳа, болам?

— М-мен катта бўлсам, ким бўламан, дейинми?

— Ким бўласан?

— Ш-шаҳарлар қурадиган архитектор.

— Вой, болагинам-эй, архитектор шаҳар қуришини қаердан билиб ола қолдинг.

— М-мультфильмдан. К-катта бўлсам, шу адирнинг устида катта шаҳар қураман.

— Йўк, болам, сен дўхтир бўл. Қара, ҳаммамиз касалмиз. Мен касал, бобонг касал, синглинг касал. Бизга ўзимизнинг дўхтир керак. Шаҳар қураман деб, куннинг иссиғида қурувчилар билан қуйиб-ёниб юрасанми? Дўхтир бўлсанг, салқингина хоналарда оппок халатлар кийиб одамларни даволаб юрасан, кейин сен даволаган одамлар менинг олдимга келиб: «Робия момо, бир ажойиб неварангиз бор-да, шундай болани тарбиялаганингиз учун раҳмат», дейишади.

— М-майли, ундай бўлса, дўхтир бўламан.

— Яша.

— М-момо, аслида мен ҳам касалман-а? Х-ҳали мактабга борсам, болалар устимдан қулишса керак. Ў-ўзимни даволаш учун ҳам дўхтир бўлишим керак.

Кампир неварасининг елкасига қокди:

— Сенинг касалинг сал нарса. Ёзда даданг Тошкентга обориб, катта дўхтирларга кўрсатиб келади. Мактабга боргунингча яхши бўлиб кетасан, худо хоҳласа.

— Р-ростданми?

— Албатта. Энди ухла. Сен боланинг уйқунг ўчиб кетди, шекилли, саволинг кўпайди.

— Х-хўп, м-момо.

Аслида кадрдон уйга келиб, ўзининг ҳам уйқуси ўчиб кетган эди. Бу уйнинг ҳар бурчаги бир хикоя айтади, умрининг ёш, гўзал, соғлом дамларини ёдга солади. Сардор бу ерда катта иш қилган, ҳамма нарсани янгилаган, лекин аслида

ҳаммаси ўша-ўша эди. Адирлар ўша, адирларга соя ташлаб турувчи тоғлар ўша, бир иссик меҳр билан дунёга қараб турган ҳовли-жой ўша. Фақат Робия бошқа эди! Икки кунлаб этик ечмай далада юриб ҳам чарчамайдиган Робия ўша далаларда бир умрга қолиб кетди.

Қайнонаси донгдор сут соғувчи эди. Бир куни раис келиб, «Опа, келинингиз бир биргадни олсин. Райком хотин-қизлардан биргад қўй, деб еб ётибди. Уларнинг айтганини қилмасам, қўймайди. Лекин ҳар кимни ҳам составга киргизиб бўлмайди. Ўйлаб-ўйлаб, шу келинга келиб тўхталдим, сиз бир синашта одамсиз. Онасиям инсоф-диёнатли аёл эди. Ўғлинингизни табелчи қилиб қўяман. Қаерга борса, бирга боришади, бирга юришади. Увол-савоби ўзимнинг бўйнимда», деди.

Қайнонаси раҳматли ҳам: «Бунинг олти болали рўзгорини қандай эплайман», демади. «Хўп, раис бобо, сиз нима десангиз шу. Лекин билиб қўйинг, биз мол талашмаймиз, ор талашамиз», деди. Раис ҳам «хўп» деди. Шу-шу эри билан далага чиқиб кетди. Кўп ўтмай кампирнинг кўзлари ожиз бўлиб қолди. Шунда ҳам олти болани боғчасиз, энагасиз ўзи катта қилди. «Мен уларга, улар менга қарайди», дер эди шўрлик доим. Энди ўша қисмат Робия кампирнинг ҳаётида такрорланаяпти. Ўша уй, ўшандай яримжон кампир, болалар... Кампир болаларга қарайди, болалар кампирга қарайди. Ўйлаб қараса, болалари билан невараларининг тақдирида қандайдир ўхшаш жиҳатлар бор экан. У биргад бўлди, кундузлари далада, кечалари гоҳ хирмонда, гоҳ сувнинг бошида ўтди, у уйдан чиқиб кетаётганда ҳам, уйга қайтиб келганда ҳам болалари ухлаб ётишган бўлар эди. Унинг ўрнига бир кўр кампир болала-

рига меҳр берди, улғайтирди. Эҳтимол, унинг болалари ҳам ўша кўзи ожиз кампирнинг қўйнида ётиб, «Момо, момолар ҳам онага ўхшайди-я?» — деб уни соғинишгандир.

Унинг болаларига аталган меҳрини пахта далалари еб қўйди. Невараларига аталган меҳрни нима еди? Нозима нега адашди? Нега у ҳамиша ҳамма нарсадан норози бўлиб юрарди? Атрофидагиларга ёвга қарагандек қарарди, бир оғиз гапдан тумтайиб оларди. Ҳатто ўз боласидан араз уриб, дастурхонни силкиб туриб кетган пайтлари кўп бўлган. Нега шундай эди у? Робия кампир газеталарда «Қилмиш-қидирмиш» деб қўйиладиган сарлавҳаларни кўп кўрган. Мана, яна битта «Қилмиш-қидирмиш». Қилди-қилди, ўзига қилди. Йўқ, бегуноҳ болаларига ҳам қилди.

Эрталабки нонуштадан кейин тутнинг тагида ёнбошлаб ётган чолининг олдига бир тугунча олиб келди. Чол савол назари билан бир тугунчага, бир кампирга қаради. Кампир жойлашиб ўтириб олгач, тугунчани ечиб, ундан ялтиллаб турган қалин, қадимий билагузук чиқарди-да, чолининг олдига қўйди:

— Танияпсизми? — кампирнинг овози титраб кетди.

Чол билагузукни авайлабгина қўлига олди-да, худди биринчи марта кўраётгандай синчиклаб қаради. Кўзларини юмиб, бош ирғади: «Ҳа».

— Онангизга совға қилган эдим. Умрининг сўнгги кунларигача тақиб юрдилар. Жон бераётганларида кўзлари кўрмаса ҳам «Робия» дедилар-да, қўлларидан ечиб, қўлимга тақиб қўйдилар. Мен бунга ҳеч кимга беролмай, ўзим ҳам тақолмай юрган эдим. Бир кун Ноилам катта бўлса, шунга бераман, дедим охири. Бугун унинг жойи чиқди.

Буни олиб, Улдон тиллочига борасиз, вақтида ўзидан олган эдим, бу молнинг қимматини у яхши билади. Асл, тоза, қадимий мол. Пулига йигирма кути асалари оласиз, асбоб-ускуналарини ҳам бирдан олинг. Қолганини Сардорга беринг, Санжарни Тошкентнинг дўхтирларига олиб бориб келсин.

— Э-э, кампир, Санжарга нима қилибди? Яхши-ку, кайфияти яхши бўлса, тили ҳам аста-секин тўғриланиб кетади.

— Йўқ, бобоси, бола эрта-индин мактабга чиқади. Ошналарининг олдида дудукланишидан қисиниб юрмасин. Беринг, бориб келишсин. Баҳонада шаҳар айланиб келади.

Оллокулбой билагузукни кафтига қўйиб, узок томоша қилди.

— У энамнинг қўлларида жуда чиройли турар эди, — деди кейин секингина.

— Бошқа иложимиз йўқ, бобоси. Худо хоҳласа, эртага асалнинг пулидан ўнта билагузук оласиз.

— Э-э, сенам гапирасан-да.

— Гапирсам-гапирмасам, сизни билмадим-у, менинг қайнотам асаларичи ўтган. Бу ишнинг ҳадисини олганман, ҳисобини ҳам биламан.

— Ха, бўпти, гапирмадик.

— Асаларини ҳар кимдан олманг, Жалолиддинбойдан сўранг, уларда бўлмаса, Қамбархон эшоннинг ҳам асаларилари яхши бўлади.

— Бригадир момо, буюришни яхши кўрасиз-а, — масхара қилди бобо.

Кампир ҳам кулди:

— Буюрсам, бегонага буюраяпманми? Ўзимнинг табелчимга буюраяпман. Бировларга нега малол келади?

— Хе, табелчи бўлмай, биз ўлайлик. Табелъ қилмай қўйганимизга минг йил бўлди, никто-вингиздан қутулмаймиз.

— Шукур қилинг, чол. Шу кампир ёнингизда бор экан, жавраб, зериктирмай ўтиради. Йўқ бўлсам, нима қилар эдингиз, кулоқ-бурнингиз кесилгандай бўлиб ўтирармидингиз?

— Шукур, шукур, кампир.

Сардор ҳам кўнглига туғиб юрган эканми, кўлига пул тегиши билан Санжарни олиб Тошкентга жўнаб кетди.

Улар кетиши билан Ноиланинг тоби қочиб қолди. Ўзи парҳездаги нимжонгина бола эди, бутунлай ҳеч нарса емай қўйди. «Ичим, ичим»лаб, бош кўтармай ётгани ётган. Бобоси машина чакириб, дўхтирга ҳам обориб келди. Бир дунё дори-дармон олиб келиб, муолажани бошлаб юборишди ҳамки, қани бола бери қараса, оғзига бир ушоқ олса...

Кампир адои тамом бўлди. Кеча-кундуз бошида киприк қоқмай ўтирар эди.

— Момо, ўтирганингиз билан аҳволи яхшиланиб қолмайди. Ёнига ўтиб ётинг, қараб ётасиз, — ўзича унга меҳрибонлик қиларди Гулзор.

— Э-э, йўқ, ўтирганим яхши. Ётсам, мен тўқол ухлаб қоламанми?

Ўша окшом бола алаҳсирай бошлади. Кампирнинг юраги ёрилди:

— Ё қодир эгам, шу норасиданинг жойига менинг жонимни ол. Бу гўдак дунёга келиб, ҳали нимани кўриб улгурди. Ҳатто, она меҳрига ҳам тўйгани йўқ. Мен ошимни ошадим, ёшимни яшадим. Мен сендан розиман, Аллоҳим, шу норасиданинг жойига менинг жонимни ол. Ўтинаман, Аллоҳим, — кампир қиблага қараб, йиғлаб илтижо

қилди, кейин худди жон беришга чоглангандек жойига ўтиб, чўзилиб ётиб олди. Ётган жойида ҳам йиғлаб-йиғлаб ухлаб қолди. Ярим тунда қорнининг пастки қисмидаги қаттиқ оғриқнинг азобидан уйғониб кетди. Ёнбошидаги тунчирокни ёқиб, қўлтиқтаёқларини олди-да, бир амаллаб қўшни хонадаги ҳожатхонага кирди. Оғриқ кучайгандан-кучайиб борар, бутун аъзойи баданидан муздек тер қуйилар ва негадир қайт қилгиси келар эди. У бир амаллаб кафти билан пешонасидаги терни сидириб ташлади. «Ҳа, Аллоҳ илтижола-римни эшитибди. Бу жон тери бўлса керак. Ҳа, вақти-соатим етибди, шекилли. Нима бўлса ҳам покиза тўшагимда жон берай». Секин ўрнидан туриб, қўлтиқтаёқларига осилиб олди. Калимаи шаҳодатни қайтара-қайтара, таҳоратхонага кирди: «Бетаҳорат кетмайин». Хонасига кираётиб, қўлтиқтаёғи билан чолининг эшигини икки марта уриб қўйди: «Бехабар қолиб кетмасин». Кейин кириб охистагина жойига чўзилди-да, кўзларини юмди. Оғриқ ҳамон бутун вужудини ларзага соларди.

Бир лаҳзада бобо ҳовлиқиб кириб келди.

— Ҳа, кампир?

Кампир бўғзига тикилган оғриқни ютиб юбориб, бир нарсга дегунча, Ноила момосини чақириб қолди:

— Ҳа, қизим? — бобо унинг бошига югуриб борди.

— Сув...

Бобо дарҳол унинг бошида турган маъданли сувдан қуйиб, оғзига тутди, бир қўли билан бошини кўтариб турди:

— Мана, ич, қизим.

Қизча сувни яхшигина ичди.

Бирпасдан кейин яна момосини чақирди:

— Момо...

— Ҳа, қизим?

— Қорним очиб кетди, каша ейман.

Робия кампир ётган жойида карахт бўлиб қолди. Оғриклар умуман сезилмай, аъзойи баданини қоплаган реза-реза терлар музлаб қолди. Фақат нимагадир ҳамон кўнгли айнир эди. У бир амаллаб ўрнидан турди:

— Сут бормиди, бобоси?

Бобо кампирининг аҳволи яхши эмаслигини кўриб, уни қайтариб жойига ётқизди:

— Ҳамма нарса бор, момоси. Беш дақиқада пишириб келаман. Сен боланинг ёнида ётиб тур. Ёлғиз қолмасин.

Бобо бирпасда пиёла билан қошиқча кўтариб қайтиб келди:

— Қани, энажоним, бошингни сал кўтарайлик, — қизнинг ёстиғини бироз кўтариб қўйди. — Энди оғзимизни очамиз. Қани-и, ҳе, яша, яна бир қошиқ, яша, яна...

Бирпасдан кейин қошиқнинг бўш пиёлага так-так урилгани эшитилди.

— Энди, оғизларни артамыз. Сув ичмайсанми, энажон? Озгина... Бўлди. Раҳмат. Энди ётиб дам оламиз. Баракалла.

Бобо қизни жойига ётқизиб қўйгач, кампирининг бошига ўтди:

— Ҳа, кампир, сенга нима бўлди?

— Ҳеч нарса. Менгайм бир пиёла сув беринг.

— Хўп бўлади, мана, кампир.

Кампир сувни ютокиб ичди.

— Бўлдимми?

— Кетманг, шу кеча ёнимизда қолинг.

Бобо диван-каравотнинг адоғига тўшалган кўрпага чўзилди.

Кампир яна терга туша бошлади, аммо энди унинг ўлгиси келмай қолган эди, гарчи бу бироз кулгили бўлса ҳам, яна йиғлаб Аллоҳга илтижо қила бошлади: «Ё қодир Аллоҳ, мен ўлсам, бу гўдаклар кимга қолади? Илтимос, жонимни олма, шу икки етимни вояга етказиб, ўз нонини ўзи топиб ейдиган кунларгача ёнларида соғ-саломат юрай. Марҳаматингни дариг тутма, Аллоҳим!..» Қорнининг пастадаги оғриқ аста-секин тарқаб, кўнгил айланиши ҳам тўхтаб ухлаб қолди.

Кампир кўп йиллар ўша кеча рўй берган воқеаларни бировга айтишдан уялиб, аммо бу воқеаларнинг рост-ёлғонлигига ўзи ҳам ишониб-ишонмай юрди. Ўша кечанинг ягона ҳақиқати худо Ноиласини қайтиб берди. Шу кечадан бошлаб, Ноила бир пиёла-ярим пиёладан таом еб, аста-секин овқатга кириб, оёққа туриб кетди.

* * *

Нозима қизи Грецияда юрган қўшнисиникига синглисини кўп марта юборди. Қўшни бир борганда у деди, иккинчи борганда бу деди, хуллас, кизининг телефонини бермади. Охирида: «Олти ойлардан сўнг ўзи келади, шунда ўзига учрашасизлар», деди. Ҳам эрдан, ҳам болалардан, ҳам ўйнаш берган омонат бошпанадан мосуво бўлган Нозиманинг бор умиди шу жавобдан эди, назарида у орзу қилган жаннатнинг эшиги айнан Грецияда эди. Греция ҳам бўлмади. Олти ой шу тахлит шарпадек судралиб юриш осонми? Шундай дунёларга сизмай юрган кунларнинг би-

рида синглиси гап топиб келди: «Сайёра деган дугонаминг опаси Дубайга ишлагани кетаётган экан».

Улар шу куниёк Сайёраларникига борди. Сайёранинг опаси — бир боласи билан эридан ажрашган дўндикқина жувон уларни жуда шодон кутиб олди: «Ўзи роса сиқилиб юрган эдим. Раъно опани менга худонинг ўзи рўпара килди. На виза учун, на йўлкира учун пул йўқ эди. Қийналиб юрган экансан, хозирча ўзим тўлаб турай, боргандан кейин ишлаб кутуласан, деб хаммасини ўзи тўлаб юборди». Унга қараб Нозиманинг ҳам кайфияти кўтарилди: «Синглижоним, шу аёл билан мени ҳам учраштиринг. Мен ҳам сизга ўхшаб бошпанасиз қолганман, бир-икки сўм ишлаб келмоқчи эдим». Жувон уни дарҳол Раъно опаси билан боғлаб берди, шу ернинг ўзида улар учрашадиган жойларини белгилаб олишди. Худди эртақлардагидек, ниҳоят бахт эшиклари бир-бир очилаётган эди.

Раъно опа бурни бигиздай бўлган, бўйлари узун, қотма татар аёл экан. Нозимага бошдан-оёқ разм солиб:

— Қўлингиздан нима ишлар келади? — деб сўради.

— Ўзим ўқитувчиман, мактабда она тилидан дарс бераман. Бойларнинг хонадониди анағалик қилишим мумкин. Компьютерни яхши биламан, компьютер марказларида ишлашим мумкин.

— Ўх-хў, иштаҳангиз яхши-ку, — кулди аёл. — У ёққа боргандан кейин иш танламайдилар, иш сизни танлайди. Қайси ишга тўғри келсангиз, ўша ишни беришади. Ўқитувчилик, анағаликни эса орзу ҳам қилманг, у ёқдагилар болаларини

аллақаерлардан келган аллакимларга топшириб қўйишмайди.

— Йў-ўқ, майли, опа! — дарҳол гапини тўғрилади Нозима. — Мен иш танламайман. Қандай иш бўлса ҳам қилавераман. Менга пул керак. Яхши ҳақ беришса, бўлди.

— Ана, бу гапинг маъқул. — Раъно опанинг чиройи очилиб, бирдан сенсирашга ўтди. — Ишлаганда кулдай бўл, яшаганда бекдай бўл. Хўш, ҳозир қанча пулинг бор? Визага, билетга, ишга жойлаштиришгани учун...

— Бор озрок, етмаса, тилло тақинчоқларимни сотаман...

— Майли, виза билан билетнинг пулини қилиб бер. Қолганини ўша ёқда олган маошингдан узасан. Виза бир ойларда ҳал бўлади, паспортингни менга келтириб бер. Ўзинг ишларингдан бўшаб, тайёр бўлиб тур.

Мактабдагилар ҳанг-манг бўлиб қолишди: «Ўқитувчи одамга Дубайда бало борми?» «Шу аёлга хайронман, бинойидай рўзгорини ташлаб, онасиникига кетиб қолган эди. Энди чет элга кетармиш. Тавба. Қаноат йўқ-да, баъзи аёлларда... Эсиз».

Мастура тиш-тирноғи билан қарши чикди: «Дугон, Раъно тузук хотин эмас, сен унга ишонма. Хор-зор бўлиб, ўша ёқларда ўлиб кетасан».

Нозима унга кулоқ тутадиган кайфиятда эмас эди: «Э-э, қўйсанг-чи, бир четга чикиб олсам, бўлди. Улар тавсия қилган иш ёқмаса, ўзим иш ахтараман. Арабистон ёқмаса, Америкага кетаман. Мени биласан-ку, ҳеч қачон ўзимни хор қилдириб қўймайман».

«Дугон, бу ердаги гаплар у ёқларга тўғри келмайди. Арабистондан Америкага боришни ўзи

бўладими? Ҳеч бўлмаса, билетга пулинг бўлиши керакми?»

«Пулни топаман. Ишлайман. Мен учун қандай иш бўлишининг фарқи йўқ. Пол ювишми, юк кўтаришми, қилавераман. Онам, «Эҳ, ёш бўлмадим-да, мен ҳам борар эдим, ҳам пул ишлайсан, ҳам дунё кўрасан», деб хавас қилиб ўтирибди. Агар ишларим яхши бўлса, бошқа мамлакатларга ҳам бориб, томоша қилиб қайтаман. Ундан кўра, болаларингни онангга топшир-да, ўзинг ҳам мен билан юр!»

Улар уч қиз эди. Дубайда қоп-қора чодрага ўранган ўрта ёшлардаги бир аёл кутиб олди. Чиройли машинада шаҳар кўчалари бўйлаб кетишар экан, Нозима ўзини осмоннинг еттинчи қаватида юргандай, оёқлари остига оппоқ парқу булутлардан поёндозлар тўшалгандек, қулоқлари тагида юлдузларнинг шивир-шивири эшитилаётгандай бўларди. Улар узок юришди, айланиб-айланиб, аллақандай тор кўчага кириб боришди. Кўп қаватли бўлса ҳам уйларнинг сувоқлари кўчиб ётганига қараганда бу жойлар шаҳарнинг камбағалроқ қатлами яшайдиган бир чеккаси бўлса керак. Машина тўхтаган уйдан чиққан бадқовоқ киши араб тилида нималардир деб ғулдураганча уларни уйнинг иккинчи қаватида жойлашган бир хонага бошлаб кирди. Хонада тўртта каравот ва битта шкафдан бошқа ҳеч қандай жиҳоз йўқ эди, хона жуда иссиқ ва димлигидан Нозиманинг кўнгли озиб кетди. Чодрали аёл уларнинг паспортларини олиб, анча пайт йўқ бўлиб кетди. Эскириб кетганидан асл ранги қандай бўлганлигини ҳам билиб бўлмайдиган дераза пардага қараб, негадир Нозиманинг кайфияти тушди. Секин бориб каравотларнинг бирига

ўтирди, беихтиёр Ноиласи охириги марта хайрлашаётганда кичкинагина бармоқлари билан кўз ёшларини артгани ёдига тушди. Сафар хаяжони билан юриб, болаларининг олдида бир киришга ҳафсала қилмаганига афсусланди. Ноиласи жуда меҳрибон ва мулойим эди...

Бир вақт чодрали аёл кириб, тартиб-интизомни тушунтирди:

— Овқатларингни олиб келиб беришади, ҳожатга қўшни хонага чиқасизлар. Деразаларни очиб, ташқарига қараш, рухсатсиз ташқарига чиқиш мумкин эмас. Ҳозир ётиб, дам олинглар.

— Бир ювиниб олсайдик... — хонанинг димлигидан улар жиққа терга тушиб кетишган эди. Қизлардан бири бироз эркин нафас олиб, ҳаловат топмоқчи бўлди, шекилли.

— Ўзимиз олиб борамиз, — деди аёл совуқкина қилиб.

— Ишимиз қачон ҳал бўлади? — Нозима ҳамманинг кўнглидаги саволни айтди.

Бу диккинафас хонада ҳеч бирининг ортиқча бир дақиқа қолишга ҳам хуши йўқ эди.

Чодрали аёл унга ўқрайиб қаради:

— Сабр яхши нарса, — деди чиқиб кетаётиб. — Бунча бетоқат бўлма.

Ўша куни икки марта ювиндига ўхшаш бир косадан овқат олиб киришганини айтмаса, уларни ҳеч ким йўқламади. Овқат ейиш учун ҳам на дастурхон, на патнис, на стол бор эди. Бир коса овқат билан икки бўлак нонни қўлларига тутказиб кетишди.

— Худди қамоқхонага ўхшайди-я, — деди қизлардан бири ўлганининг кунидан илжайиб.

— Сабр яхши нарса, — чодрали аёлнинг гапини такрорлади Нозима. — Қараб турайлик-чи,

таклиф қилган ишлари ёқса, «хўп-хўп», ёқмаса, ўзимиз иш излайверамиз. Фақат паспортимизни қайтариб беришса, бўлгани.

— Бегона жойда иш топиш осонми? — кизлар аллақачон умидсизликка тушиб бўлишган эди.

— Топилади, ғам еманглар, — кизлар орасида ёши каттароғи ҳам, дадилроғи ҳам Нозима эди.

«Иш берувчилар» томонидан биринчи изланган одам ҳам Нозима бўлди. Нонуштадан сўнг чодрали аёл уни биринчи қаватга олиб тушди. Бу қават шинам ва ёруғ эди. Улар кирган хона ҳам кенг, хона сатҳига қалин, юмшоқ гилам тўшалган, деразаларига оч рангли нафис пардалар илинган эди. Хона тўридаги катта креслода ўтирган ёши ўтинқираган чиройли аёл унга бошдан-оёқ разм солди, ёшини, оилавий аҳволини суриштирди ва кейин чодрали аёлга қараб «бўлади» дегандек бош ирғаб қўйди. Лекин уни янги иш жойига олиб кетиш учун тушга яқин ёшгина йигитча келди. У кизлар билан хайрлашиб кетаётиб, чодрали аёлдан паспортини сўради: «Опа, хужжатларимни ҳам бирданига олиб кетай. Ҳарқалай, бегона мамлакат. Эртага биров сўраб колса, мен сизни қаердан излаб топаман, на исмингизни, на манзингизни билмайман». Чодрали аёлнинг ингичка қошлари остидаги кўзлари ғазабга тўлди: «Сен киз жуда кўп гапирар экансан. Сен аввал бор, ишла, бир-икки риал пул топ. Сени бу ёққа юборганлар бор, сен учун иш излаб топганлар бор. Аввал шуларнинг ҳаққини берасан, кейин паспортингни оласан. Мен ҳамиша шу ердан, ҳеч қаерга йўқ бўлиб кетмайман».

Бу жавоб Нозимага ёқмади, аммо на илож. Инжиқлик қилиб тураверса, тайёр ишдан ҳам ажралиб қолиши мумкин. Нима бўлганда ҳам

энди такдири шуларнинг қўлида. Уни шинамгина меҳмонхонага олиб боришди. Бутунлай бошқа тилда гаплашиб юрган одамларни кўриб, нафаси ичига тушиб кетди: «Энди нима қилади? На арабчани, на инглизчани билади?» Уни фойенинг безакли девори тўсиб турган бурчакдаги хонага олиб киришди, у ерда худди ўзига ўхшаш ўзбек қизларни кўриб суюниб кетди: «Вой, худогашукур-эй. Энди она тилимда бир оғиз гапира олмай ўлиб кетаманми, деб ўйлагандим. Лекин мен на инглиз тилидан, на араб тилидан бир оғиз сўз билмайман, мижозларга қандай хизмат қиламан?»

Унинг ҳаяжони қизларга ёқмади. Елкасидаги тор-танқис либоси киндикларини ҳам ёпа олмаган, ранглари бироз синиққан, аммо ўзи жуда ёқимтой киз: «Бу ерда ишлаш учун тил билиш умуман шарт эмас», дея пичинг қилди. Нозима бу пичингни тушунмади: «Нега?» Қиз уф тортди, сўнг «Ишласангиз, кўраверасиз!» деди-да, каравотига узала тушиб ётиб олди. Қолган икки қизнинг ҳам у билан гаплашиш нияти йўқ эди, бири ойна ёнида ўтириб пардоз-андоз қилар, иккинчиси дераза тоқчасига тирсакларини қўйганча, кўчага тикилиб, хаёл суриб ўтирарди. Нозиманинг кўнгли ёмон бир нарсани сезгандай бўлди. Агар уни бир ошхонага олиб кириб, бир уюм идиш-товокларнинг бошига қўйиб, «Сен шу ерда идиш-товоқ ювасан», деса ёки меҳмонхонанинг бир қаватига чиқариб, қўлига швабра билан поллаттани тутқазиб: «Шу қаватнинг озодагарчилиги учун сен жавобгарсан», деса, бошқа гап эди. Ҳамхоналари ҳам ғалати эди, уни назарига илишмадими? Бир бегона юртда шундай муносабат қилиш инсофданми? Ундан кўра олдинроқ келган

хамшаҳарларга ўхшаб, ундай қил, мундай бўл, деб унга тўғри йўл кўрсатишмайдими?

Кечкурун унга 7-хонага қахва олиб боришни тайинлашди. Ошхонада унга кичкинагина финжонга солинган қахвани бежирим патнисга қўйиб беришди. Эшик оғаси иккинчи қаватга кузатиб қўйди. У патнис кўтариб, 7-хонанинг катта қора эшиги рўпарасига келганда оёқлари бутунлай ўзига бўйсунмай қўйган эди. Айниқса, меҳмонхона ходимлари кийгизган тор ва этаклари калта уст-бош, янги пойафзалда ўзини жуда ноқулай ҳис этаётган эди. Унинг аҳволини тушунганиданми, йўлак бошида турган эшик оғаси югуриб келиб эшикни очиб берди. Нозима бор журъатини тўплаб, ичкарига кирди. Нимқоронги йўлакдан кейинги хона кенг ва ёруғ, катта диванда ўтирган қоп-қора семиз киши у кириши билан нигоҳини телевизордан олиб, унга қаради ва қараб туриб, негадир жилмайди, ўзининг тилида чулдираб, нимадир деди. Нозима гарчи унинг тилига тушунмаган бўлса-да, зиммасига юклатилган вазифани рисоладагидек бажариш ниятида меҳмонга енгилгина таъзим қилиб, унинг олдидаги бежиримгина столга патнисни қўйди. Сўнг яна бир бор таъзим қилиб, ортига бурилиб кетаётган эди, меҳмон ўз тилида ана бир нарсалар деди.

Нозима унинг гапларига тушунмаса ҳам изига қайтиб, унга савол назари билан қаради, у тил билмаса, ҳатто «хўш, хизмат?» ҳам дея олмаса, сўзсиз оғзига термилишдан бошқа нима чораси бор? Меҳмон ҳам унинг аҳволини тушунди, шекилли, энди унга гапирмай қўя қолди. Бир қулиб, гўштдор қўлларини «кел» дегандек ҳавода айлантириб, ёнидан жой кўрсатди: «Ўтир». Нозима нима қилишини билмай қолди.

Бурилиб, кетиб қолай деса, унга «меҳмонни хафа қилиш мумкин эмас», деб тайинланган. Ўтирай деса, «хафа қилинмаслиги керак» бўлган киши шу қадар ёқимсиз эдики... У бармоқларининг қалтираётганини сездирмаслик учун қўлларини ковуштириб олганча меҳмоннинг қаршисига келиб тўхтади. Унинг кенг, гўштдор юзи, қават-қават бўлиб осилиб ётган бақбақалари, тугмалари очик кўйлаклари олдида гумбаздек дўшпайиб турган қорни ва кўзларидаги одамни ерга урар даражадаги беписанд чорловни кўриб, баданлари жунжикиб кетди. Меҳмон эса ўрнидан туриб, лапанглаб унинг ёнига келди-да, нозик белларидан ушлаб, ичкарига бошлади...

* * *

Унга ярим тундан кейин жавоб тегди. У муздек сувнинг тагига кириб бир соат ювинди, боши узра тўкилаётган муздек сувга чўмилдими, кўзларидан тирқираб оқаётган қайноқ номус ёшларигами, бу фақат Яратганга аён. Охири эртдан кечгача дераза олдида хаёл суриб ўтирадиган қиз ювиниш хонасига келиб, эшикни ура бошлади: «Чик, ҳай, чиқсанг-чи!»

Нозима у ердан кўзлари қип-қизил бўлиб чиқди. Ҳалиги қиз яна унинг «янги» ярасига туз сепди: «Бу сувлар билан биз энди ўзимизни поклай олмаймиз. Биз фақат ўзимизни эмас, етти пуштимизни ерга солдик», деди. Нозима энди тўшакка кириб, бошига кўрпасини буркаб олганча, тонг отгунча йиғлади. Тонг маҳал кўзи илинди. Тушига Ноиласи кирибди, у дўндиққина қўлчалари билан кўзларини артаётган эмиш.

Эртаси куни «энабоши» — қоп-қора чодрага ўранган баланд бўйли кекса аёл уларнинг хона-

ларига келиб, унинг елкаларини силаб, ўз тилида бир нарсалар деб, қизларга гапларини таржима қилиб беришини сўради. Маълум бўлишича, кеча Нозима хизмат қилган киши Дубайнинг энг бадавлат бизнесменларидан бири бўлиб, унча-мунча жойларга боравермас экан, Нозиманинг шарофати билан кеча жуда хурсанд бўлиб кетибди ва бу оқшом яна меҳмон бўлишини айтди.

— Лекин у ўзини жуда яхши тутди, — дебди энабоши у ҳақда. — Баъзи қизлар ўзини ҳар томонга уриб, ўзига ҳам, бошқаларга ҳам муаммо келтириб чиқаради. Бу эса ўзини шу қадар осойишта, мулойим тутдики, гўё бир умр фохишалик билан шуғулланган устаси фаранг аёллардек.

Бу гапни эшитиб, Нозима ҳанг-манг бўлиб қолди.

— Сен нима деб ўйлагандинг? — деди хаёлпараст ҳамхонаси унинг хайрат ва уят хиссидан катта-катта очилган кўзларига қараб. — Бир хонанинг бурчагида бўлаётган ишларни ўзимдан бошқа ҳеч ким билмайди, деб ўйлаганмидинг. Ҳар бир хонага, ҳатто йўлакларга ҳам кузатув камералари ўрнатилган. Сен нима қилаяпсан, нимани ўйлаяпсан, ҳаммасини кузатиб ўтиришади.

— Ифлослар!

Кечкурун уни ювинтириб, сочларини ҳам ўзлари турмаклаб қўйишди. Кечагидан ҳам чиройли либослар кийдиришди, кейин қўлларига икки финжон қаҳва қўйилган патнис билан останагача кузатиб қўйишди: «Сен унинг кўнглини ол, керак бўлса, хушомад қил. Шундай аврагинки, у бизнинг меҳмонхонамиздан чиқа олмай қолсин». Энабошининг гапларини таржима қилиб бераётган «хаёлпараст» ҳамхона қўшимча қилди: «Агар мен сенинг ўрнингда бўлганимда шундай аврар

эдимки, у мени мана шу ифлосларнинг қўлидан қутқариб олиб кетишга мажбур бўлар эди».

Нозима эса жикқа терга тушиб, ҳарсиллаб ётган «бир коп гўшт»га хушомад қилиб, авраш эмас, башарасини ҳам ҳеч қачон кўрмасам, ҳансирашларини ҳеч қачон эшитмасам, дер эди.

Аммо, на илож!..

Лекин бу сафар қайтиб келгач, йиғламади.

Эртаси куни эрталабдан «қаҳва» буюришди. Ўттиз ёшларга кирган, бўйлари баланд, келишган йигит эди. Аввалги Нозима бўлса, уни учратиб қолса, «ўх, бунча чиройли йигит экан», деб кўнгли бир суст кетиши аниқ эди. Аммо бир бегона юртда, ҳар қанча барно йигит бўлмасин, бир оғиз сўзига тушунмаса... Шундай бўлса ҳам енгилгина таъзим билан патнисни йигитнинг олдида қўйди. Йигит қаҳвани қўлига олиб, бир-бир хўплаб ичар экан, жонсиз бир жисмни томоша қилаётгандек уни кузатар эди. Финжонни бўшатгач, лабларини артган қўлсочикни столнинг устига отиб юборди-да, сакраб ўрнидан турди. Ҳамон қаршисида итоаткор мулозимлардек қўл ковуштириб турган Нозимани билагидан ушлаб, ётоқ бўлмасига деярли судраб киргизди...

Нозиманинг иложсизлик туфайли кўрсатаётган итоаткорлиги сабаблими ёки меҳмонхонанинг мижозларига ёқиб қолдими, баъзи кунлари энабоши уни ўн марталаб қаҳва олиб киришга мажбур қиларди.

— Чарчадим, тинка-мадорим қуриб қолди, — астойдил илтижо қилар эди у энабошига, сўнг таржимонлик қилаётган ҳамхонасига ялинар эди, — айтинг, ҳақиқатан ҳам иложим йўқ.

— Бу ерда чарчаш мумкин эмас! — энабошининг қаҳри келар эди. — Сенинг эркалингинг,

инжиқлигинг туфайли меҳмонхона мижозларини йўқотишига шунчаки қараб тура олмайман.

Бир кун и у ҳақиқатан ҳам ўрнидан тура олмади, жуда толиққан, бутун аъзойи бадани қакшаб оғрир, кўзини ҳам очишга ҳоли йўқ эди. Энабоши тепасига келиб бақирди, чинқирди, силкилаб, уриб ҳам ташлади. У барибир турмади, тура олмади. Сўнг уни картошка-пиёзлар сакланадиган зах, қоронғи ошхона омборига киргизиб ташлади. У тўшаксиз муздек бетон устида ётиб, чор атрофида нималардир югуриб юрганини, китир-китир қилиб бир нарсаларни кемириб еяётганини эшитиб ётар эди. «Сичқон бўлса керак», ўзича ўйлади у. «Ўрнимдан туриб, ҳеч бўлмаса, бирон нарсага суяниб ўтирсайдим. Ётаверсам, қулоқларимнинг ичига кириб кетиши ҳам ҳеч гап эмас». У бир амаллаб ўрнидан турди. Сал нарида қандайдир қоғоз қутилар тахланиб турарди. У ўтирган жойида силжиб-силжиб, анчайин йўл босгандек терга тушиб, ўша қутиларнинг ёнига етди, сўнг бир хўрсиниб, қутиларга орқасини бердида, оёқларини узатганча, кўзларини юмди: «Сал бўлса-да, беҳавотирроқ-да». Бир вақт юмшоққина бир нарса оёқларининг устидан югуриб ўтгандай бўлди. Кўзлари ярқ этиб очилиб кетди. У жонжаҳди билан оёқларини тортиб олди ва ваҳима билан атрофни кузата бошлади. Кўп ўтмай шундайгина беш-олти қадам нарида нўхатдек кўзларини лўқ қилганча уни кузатиб ўтирган коп-қора каламушни кўрди, аллақаерлардан яна чий-чийлаган овозлар келди, демак, у ёлғиз эмас. Нозима болаликдан каламушдан жуда қўрқар эди, у қалт-қалт қалтираганча тиззаларини қучоклаб олди. Каламуш эса қилт этмай, уни кузатишда давом этарди. Кўп ўтмай унинг ёнига яна бир каламуш

келди, ўзаро чий-чийлашиб омборнинг қоронғи бурчакларига кириб кетишди.

Ҳа, энабоши унга жуда оқилона жазо белгилаган эди. «Ўйлаб кўр, хоналарга қаҳва олиб кириш осонми, каламушлар билан ётиш осонми? Агар мижозларга хизмат қилишдан бош тортсанг, каламушларга ем бўласан!»

Каламушлар одам гўштини ермикин-а, ўйлади Нозима. Албатта, ейди. Шу ўтирган жойида ўлиб қолса, уни ҳам...

Бир кўнгли ўрнидан туриб, омбор эшигини қоқиб, уни чиқариб олишларини илтимос қилмоқчи бўлди, яна фикридан қайтди. Сабаби, биринчидан, эшиккача боришга мадори йўқ, иккинчидан, «қаҳва ташиб» юргунча шу ерда ўлиб қўя қолгани маъқул. Ўлганидан сўнг каламуш ейдими, бошқа нарса ейдими, нима фарқи бор? Ўзича шундай қарорга келиб, беҳол кўзларини юмди-ю, лекин устихонларини каламушлар кемайраётгандай, яна сесканиб кўзларини очди. У жуда мажолсиз эди, яна кўзлари ўз-ўзидан юмilib кетаверди. Шу тахлит то ҳушидан кетиб қолгунча ўтираверди, оёқлари устидан неча бор каламушлар сакраб ўтганини билиб ўтирар, лекин оёқларини йиғиб олишга унда на мадор, на хоҳиш бор эди...

Эртаси куни уни хонасига олиб чиқишди. Ювинтириб, олдига бир-биридан ширин овкатлар қўйишди:

— Тузук-тузук еб, ўзингга келиб ол. Хали сенинг қиладиган ишларинг кўп.

Унинг кўзларидан тиркираб ёш чиқиб кетди. Энабоши қошларини чимирганча унга қараб турди-да, қизларга юзланиб, ўз тилида аллани-

малар деди. Қизлардан бири ўрнидан туриб, пиёлани тўлдириб шароб қуйиб узатди:

— Ма, ич. Тезроқ яхши бўласан.

У индамай пиёлани олди-да, секин-секин ҳўплаб ичди. Шароб жуда хушбўй ва ёқимли эди, музлаб ётган аъзойи бадани бироз қизишгандай бўлди. Қизлар мажбурлаб, уч-тўрт қошиқ шўрва ичиришди, бир-икки тишлам нон едиришди, кейин яна шароб тутқазишди. Кейин ўз-ўзидан иштахаси очилди ва қорни жуда очганлигини ҳис қилди. Ўзи қалтираётган қўлларини таомга узатиб овқат ея бошлади, қизлар эса шароб қуйиб туришди. Кўп ўтмай жуда чарчаганлигини ҳис қилди, кўзлари ўз-ўзидан юмилиб кетаверди. Кимдир тиззасидаги патнисни олди, кимдир секингина тўшагига ётқизиб қўйди. У кўзларини очиб, ўрнидан туролмас, аммо бутун вужудини хузурбахш халоват эгаллаган эди.

— Бунинг жуда нархи ошиб кетди, — деди қизлардан бири.

— Мухтор Камол уни ёктириб қолибди. Қайта-қайта сўраб ётган эмиш, — деди иккинчиси. — Агар мен унинг ўрнида бўлганимда ўша одамнинг кўнглини олиб, унга тегиб олардим-да, бу ердан қутулар эдим.

— Мухтор Камол фоҳишани олармиди? Нималарни орзу қилмайсан-а?

— Кўнгил буюрса, олаверади. Ҳеч бўлмаса, чўри қилиб олар!

— Қийин...

Нозима уларнинг гапларини эшитиб ётар, аммо нимадир деб суҳбатга қўшилмоққа на холи, на рағбати йўқ эди: «Ҳа, шундай қилади! Кунига ўн кишига оёқ ости бўлгандан кўра ёқимсиз

букаламун бўлса ҳам битта одамнинг кўнглини топиб, шу ердан тезроқ қутулиб кетгани маъқул. Бунинг учун тезроқ куч йиғиши керак. Камроқ одам келса экан».

Эртаси куни кечкурун Мухтор Камол келди. У қахваларни столга қўйди-да, секин меҳмоннинг ёнига ўтириб, кўкрагига бошини қўйди, кейин ўзини идора қила олмай қолди, кўзларидан дувиллаб ёшлар қуйилиб кетди. Мухтор Камол унинг бошини рапидадек кафтлари орасига олиб, юзига ҳайрон бокди, ўз тилида алланималар деди. Қанийди, Нозима ҳеч бўлмаса, «Мени бу ерлардан олиб кетинг», деган сўзларни араб тилида айта олса эди! Айта олмайди. Юзларини арабнинг гўштдор кўксига яшириб йиғлар экан, ўзига ўзининг раҳми келиб кетди. Бу эса аламини яна кўпроқ оширди, кўз ёшларини тўхтата олмай қолди. Араб унинг сочларини, елкаларини силаб ўзининг тилида алланималарни гўлдираб, уни юпатган киши бўлди. Бир муддат шундай ўтиришгач, уни ичкарига бошлади...

Эртаси куни энабоши кириб, унинг олдига яшил жилдли паспорт ташлади. Нозиманинг юраги бўғзига тикилгудек бўлиб, паспортга ёпишиб, уни варақлай бошлади: бу унинг پاسпорти эди. Ҳамхона қизлар энабошининг гапларини таржима қилиб беришди:

— Сени Мухтор Камол сотиб олибди. Унинг уйида оқсочлик қиласан, лекин зинҳор оила аъзоларига бу ердаги муносабатларинг ҳақида чурк этиб оғиз очмайсан.

Нозима севинганидан ўрнидан сакраб туриб, паспортини боши узра баланд кўтарганча, ирғишлаб сакрай бошлади.

Энабоши бир нарсалар деб ғудранди. Қизлар яна унга тайинлади:

— Тушундингми, бир оғиз ҳам! Оила аъзолари олдида соҳибдан иложи борича узоқроқ турасан. Соҳиб керак пайти ўзи сенга айтади ва учрашиш учун шароит яратади.

«Нима бўлсаям, майли! Шу ердан чиқиб кетса бўлди».

— Мен ахир уларнинг тилида бир сўз ҳам билмайман-ку, қандай ҳам гапиришим мумкин. Мен гунг ва карман! Эшитдингларми, гунг ва кар!

«Хаёлпараст» ҳамхонанинг унга ҳаваси келди. Қолган қизлар ҳасад қилибми, уни масхаралашди: «Бу хали уйингга қайтдинг, дегани эмас. Мухтор Камол «шу шўрлик уйини соғингандир», деб сенга шунча пул тўлагани йўқ. Унинг уйида оксочлик қилиб, ҳақиқатан ҳам оқ соч кампирга айланиб, қариб-чириб, ўлиб кетишинг мумкин. Бизда «Худо йўлига, савоб», деб беш-ўн сўмдан кечиб юборишлари мумкин, аммо бу ернинг бизнесменлари бир тийинни беҳуда, мақсадсиз ишлатишмайди».

Аммо уларнинг гапи Нозиманинг кайфиятига заррача таъсир қилмади.

— Шу ердан кетяпман. Энг муҳими шу.

— Кўп севиनावерма, қордан қутулиб, дўлга тутилиб қолма яна, — бу гапни «хаёлпараст» ҳамхона айтди. — Ўзингни ҳамиша энг ёмон, энг оғир қисматга тайёр қилишни ўрган. Балки унинг хотини икки оёқли аждарҳодир, ниманидир сезиб қолиб, кунингни бир тутам қилар. Унинг уйидаги шароитни хали сен билмайсан-ку. Шунинг учун яхши хабарни ҳам, ёмон хабарни ҳам босиқлик билан қабул қилишни ўрган. «Бир қирдай, бир сирдай бўл» дейишади-ку. Шундай бўл.

Хуллас, униси у деди, буниси бу деди, унинг кўнглидаги ховурни босишди. «Ичиқоралар! Ўзлари қолиб кетишаётгани учун заҳар қилишди!»

Мухтор Камолнинг хотини эрига нисбатан жуда ёш, нозиккина қорача аёл эди. Уни очиққина қарши олди, қора костюм-шим кийган гавдали кишига ўз тилида алланималар деб буйруқ берди. У Нозиманинг сумкасини олиб, ўзини ховлига олиб чиқиб кетди. Ховли ниҳоятда саришта, тартиб билан экилган дарахтлар, гуллар ховлининг кўркига-кўрк қўшиб турарди. Ҳалиги киши уни ховлининг бир четида арғувон дарахтлар орасида зўрға кўриниб турган бир қаватли бинога бошлаб борди ва ховлига қараган эшикларнинг бирини очиб, ичкарига киришди: биттагина каравот билан бир шкаф, бир стол ва иккита стул қўйилган чоққина хона эди.

— Бу сизнинг хонангиз, — деди уни бошлаб келган киши қўлидаги сумкани шкафнинг ёнига қўяр экан.

Нозима ғазнага дуч келган одамдай севиниб кетди, чопиб бориб ёнида турган бегона бировни тавоф қилгиси келди:

— Сиз... ўзбекмисиз?

— Ҳа. Бир замонлар ота-онамиз шу ерга келиб қолишган.

— Худога шукур-эй. Менинг тилимни биладиган бир одам бўлса ҳам бор экан-эй.

— Сиз араб тилини ўрганишга ҳаракат қилинг, шунда ҳаммага осон бўлади. Менинг исмим Ҳасан. Сиз жойлашиб олинг, кейин сизни бажарадиган ишларингиз билан таништираман.

— Хўп-хўп.

— Шкафда хизматкорлар учун махсус кийимлар бор, ўзингизга тўғри келганини кийиб олинг.

Унга хоналарни тозалаш, ошхона юмушлари-га кўмаклашиш вазифаси юклатилди. Ҳасаннинг айтишига қараганда, беш юз доллар маош ҳам белгилашибди. Бу жуда қувончли хабар эди. «Йиғилиб тураверсин, уйга кетаётганда олиб кетаман». Барибир бировнинг қош-қовоғига қараб, оқсочлик қилиб юриш жуда ҳам ёқимли иш эмас эди. Мухтор Камол-ку, уйларига келганидан буён умуман Нозима билан гаплашмас, ҳатто у томонга кўз қирини ҳам ташламас эди. Бу бир томондан яхши, аммо эрта бир кун бошқа иш топиб бу хонадондан кетиш учун унинг Нозимага нисбатан хайрихоҳлиги жуда муҳим эди: «Бирон корхонада ишласайдим...» Бу истак Ҳасанга ёқмади: «Сиз бу билан соҳибга нисбатан беҳурматлик қилган бўласиз. Тураржойингиз, ош-овқатингиз, маошингиз тайин бўлса, яна сизга нима керак?»

Унга эркинлик керак эди. Худди илгаригидек, ишга ариза ёзиб кирса, нимадир ёқмай қолса, яна ариза ёзиб, бўшаб кетаверса... Бу ерда эса ҳаммасини сен учун кимдир ҳал қилади!

Якшанба куни бутун оила аъзолари қаёққадир кетди. Ҳамма, ҳатто оиланинг ўз одамлари бўлиб қолган хизматкорлар ҳам яйраб қолишди. Кечки пайт қаердандир ҳовлиқиб Ҳасан етиб келди: «Сизни бир қариндошингиз йўқлаяпти. Тез кийиниб чиқинг». Нозиманинг юраги увишиб кетди: Унинг қаердалигини фақат уни шу ерларга олиб келган аёллар билишади, уни улардан бошқа ким ҳам йўқлаши мумкин? Улар нега йўқлашлари мумкин? Пул талаб қилишса керак...

— Йўк, мен ҳеч қаерга бормаيمان, — оёғини тираб туриб олди Нозима.

— Борасиз, бу соҳибнинг буйруғи.

Нозима соҳибнинг аралашганини эшитиб, бироз кўнгли хотиржам тортди, аммо, барибир, юраги ғаш эди. Ҳасан уни шаҳарнинг кўркем кўчаларидан бирига жойлашган кўп қаватли чиройли уйга олиб борди. Биринчи қаватдаги мраммар зинапоялари оппоқ тутқичлар билан безатилган хонадонга киргизди-ю, ўзи ташқарига чиқиб кетди. Катта биллур қандил осуда нур сочиб турган хонада ҳеч ким йўқ эди. Нозима остонада нима қилишни билмай, серрайиб туриб қолди. Бироз ўтиб, ичкаридан илжайганча Мухтор Камол чиқиб келганда, у қувонишини ҳам, хафа бўлишини ҳам билмай қолди. Мухтор Камол келиб, унинг белидан кучиб, ўзига тортди:

— Соғиндим, — деди кулоқларига шивирлаб араб тилида.

Араб тилини секин-аста ўрганаётган Нозима унинг кўксини оҳиста силаб, бир кулиб, бошини унинг елкасига қўйди ва ушбу дақиқада мана шу буқаламундек одамга ўрганиб қолганини ҳис қилди.

— Агар меҳмонхонадан кетаман, деб йиғламаганингда, биз ҳар куни кўришиб турган бўлар эдик. Энди бироз қийин бўлиб қолди. Лекин, барибир яхши. Ҳамиша уйимдасан, сендан кўнглим хотиржам.

Нозима унинг гапларини тахминан шундай деб тушунди. Бу гап унга ёкмаган бўлса ҳам иложсиз илжайиб, соҳибининг осилиб турган гўштдор юзларидан секингина ўпиб қўйди. Аммо инсоф билан айтганда, Нозима бу одамдан ҳар қанча миннатдор бўлса арзийди. Унинг Нозимага бўлган муносабатини ҳам сира айблаб бўлмайди. Кўнгил иши-да, бу. Кўнгил қўйди ва кўнгил қўйган аёлини мардларча қанча маблағ сарфлаб,

жаҳаннам оловидан олиб чиқди! Шундай ҳолатда унинг беўхшов қадди-қоматига қараб, кўкрагидан итариб, лаб буриши сира тўғри келмас эди. Қолаверса, Нозима меҳмонхонадагидек яна бир «йиғлаб», бирон корхонага ишга ўтиб олиш ниятида эди. Бунинг учун эса унинг кўнглини кўпроқ олиши керак.

Ҳаммаси яхши кетаётган эди. Ҳар якшанба куни Ҳасан уни «қариндоши»нинг уйига олиб борар, Нозима у ердан хушбахт кунлар остонаси ниҳоятда яқин қолганини ҳис этиб, қувончга тўлиб қайтар эди. Бир куни унга хоним чақираётганини айтишди. Хоним кираверишдаги катта хонада ёлғиз ўтирар эди, уни кўриб ўрнидан турди. Унинг жуда дарғазаб эканлиги чимирилган қошларидан, қаттиқ қимтилган лабларидан кўриниб турарди. Нозима сал берироқда тўхтаб, енгилгина таъзим билан салом берди:

— Хизмат, хоним?

Хоним бир муддат унга тикилиб турди-да, сўнг ёнига келди ва шарақ этиб юзига тарсаки тортиб юборди. Ўзи кичкинагина бўлса ҳам, қўли жуда қаттиқ эди, Нозиманинг кўзларидан ўт чиқиб кетгандай бўлди.

— Сен ҳали уйимда туриб, нонимни еб, юзимга оёқ қўйиб юрибсанми?! — сўнг лаблари пир-пир учиб, — Ҳасан! — деб кичқирди.

Ҳасан ошхонада экан, ранги бир аҳволда югуриб чиқди:

— Лаббай, бекам!

— Манави ифлосни қайси фоҳишахонадан олиб келган бўлсанг, ўша ёққа олиб бориб ташла. Қайтиб бу ерда қорасини кўрмайин!

Нозима хонимнинг Дубайдаги энг йирик тадбиркорлардан бирининг қизи эканлигини, отаси-

нинг қудрати туфайли Мухтор Камол ҳам ҳамиша хотинидан ҳайиқиб туришини хизматкорлардан эшитган эди. «Тамом!» Унинг бошидан бир челак қайноқ сув куйгандек бўлди. Оёқлари орасидан нимадир шув этиб тўкилиб кетди, у қўрққанидан пешоб килиб юборган эди. Хонимга ким нима деган бўлса ҳам, бир оғиз гапи билан Нозиманинг Дубайдаги бор саргузаштларига сўнгги нуқтани қўйган эди.

Ҳасан нима қилишини билмай, серрайиб турган Нозимани елкасидан туртиб, ҳовлига олиб чиқди-да, унга:

— Тезроқ уст-бошингни алмаштириб, паспортингни олиб чиқ, уйингга жўнатиб юбораман, — деб ўзи машиналар турадиган бўлмалар томон югуриб кетди.

Нозима кийим-бошини алмаштириб, кичкинагина сумкасига яна икки сидра кийим олди ва ёстиғининг ички жилдига солиб, яшириб қўйган паспортини олиб, ҳовлига чиқди. Ҳасан аллақачон машинасини ўт олдириб, дарвоза олдида турарди.

Аммо Ҳасан уни қандайдир хилват кўчада жойлашган бир уйга олиб келди.

— Биринчи каватдаги учинчи эшикка кирасан. Нозиманинг ранги оқариб кетди:

— Уйингга жўнатиб юбораман, деган эдингизку.

— Кейин... Ҳозир айтганимни қил. Сени соҳиб кутаяпти. Сен билан хайрлашмоқчи.

Уйига олиб борадиган йўлда қўндаланг турган соҳибнинг муҳаббати ҳам унга малол келди: «Уф-ф! Шартмиди шу?!» У шошиб ўзини учинчи эшикка урди. Оппоқ креслода ястаниб ўтирган Мухтор Камол унинг истикболи томон юрди. У хар қанча олийҳиммат, меҳрибон бўлса ҳам

кайтиб унинг кучоғига киришни истамас эди Нозима. Икки кадам берида тўхтаб, салом берди. Мухтор Камол секин юриб, унинг ёнига келди. Бир қўли билан елкасидан тутиб, иккинчи қўлининг бармоқлари билан оҳистагина юзларини силади:

— Сен жуда гўзал аёлсан. Мен сени чин юракдан севиб қолгандим. Агар ихтиёрим ўзимда бўлганда, сендан сира ҳам воз кечмаган бўлар эдим.

Нозима ерга қаради.

— Сен ўзингни эҳтиёт қил. Пул учун ўзингни хор қилма.

Улар бирпасда Дубай аэропортига етиб келишди. Ҳасан унинг паспортини олиб, ичкарига кириб кетди. Нозима машина ойнасидан аэропорти томоша қилиб ўтирар экан, роппа-роса бир йил аввал шу аэропортга келишганда қанчалар қувонганини эслади. Қанийди, инсон умрини кино тасмасидек ортга қайтариш, кераксиз жойларини ўчириб ташлаш мумкин бўлса эди. Нозима ўша аэропортга келган кунидан шу бугунгача бўлган кунларни бутунлай ҳаётидан ўчириб ташлаган бўлар эди.

Ҳасан аэропортга қандай югуриб кирган бўлса, шундай югуриб чиқди. Унинг қўлидаги паспортнинг ичида узун қоғоз чипта бор эди. Нозиманинг кўзларида ёш ҳалқаланди: «Ниҳоят!»

— Тошкентга чипта ололмадим, аммо Москвага олдим. Шу ердан эсон-омон чиқиб олсанг бўлгани. Сени учуриб юборганимизни хоним билиб қолмаслиги керак. Қўлингга пул бераман, Москва аэропортининг ўзидан Тошкентга чипта оласан. Тезроқ бўл, рўйхатдан ўтказишни бошлашди.

Нозима Ҳасаннинг қўлидаги паспорти билан самолёт чиптасини олиб, Москвага кетувчи йўловчилар чиқарилаётган бўлма томон юғриб бораркан, Ҳасандан узр сўради: «Мен учун соҳибдан гап эшитадиган бўлдингиз-да. Энди унга нима дейсиз?» Ҳасан унга қараб қўл силтади: «Хавотирланма. Мен соҳибнинг буйруғини бажаряпман».

Самолёт ердан кўтарилиб, қорамтир булутлар устига чиқиб олгандан кейингина энди дасти узун хонимнинг қўли унга ҳеч қачон етмаслигига ва ниҳоят, кўзига суртиб юрган тиллоларини сотиб, не-не орзулар билан етиб келган бешафкат шаҳардан бир умрга қутулганлигига ишонч ҳосил қилди: «Худога шукур».

Домодедово аэропорти ниҳоятда гавжум эди. Ҳамманинг қўлида катта-катта жомадонлар, ҳамма қаёққадир шошган. Тошкентга чипта олиш учун аэропортни бир айланиб чиқди, ниҳоят билет сотадиган бўлмаларни топган жойида кўнглида янги бир истак пайдо бўлди: «Қуп-қуруқ қўл билан сўппайиб уйга қандай кириб бораман? Ҳеч бўлмаса, шу ерда ишлаб, бир-икки сўм топай, кейин уйга борсам, сал тузук бўлади». Бир амаллаб Мастуранинг телефонини эслади. Алоқа хизмати кўрсатиш бўлимига кириб, аввал онасига, сўнг Мастурага телефон қилди: «Юрибман Москвада ялло қилиб. Ҳа, бир тадбиркор дугонам шу ердан дўкон очган экан, сенам юр, деганди. Хафа бўлмасин, деб бирга келдим. Озроқ ишлай-чи, бораман-да. Хай, менга қара, сенинг эринг ҳам Москвада эди-я, телефонини берсанг-чи, дам олиш кунлари учрашиб, бир сизларни ғийбат қилиб, хумордан чиқармидик...» Телефон рақамларни олгач, ўтириб ҳар қанча ўйламасин, «почча»нинг исмини эслай олмади. Кўз ёшларга ишонмайдиган

бу катта шаҳарда ўша исми номаълум «почча»дан бўлак илинжи йўк эди, иложсиз қўнғироқ қилди, ўйлаб кўрса, гаплашиш учун исмини айтиш умуман шарт эмас экан. Масалан, шундай дейди: «Ассалому алайкум, мен Мастуранинг дугонаси Нозимаман, биз бирга ишлар эдик. Уйлارينгизга ҳам борар эдим-ку. Бир танишим берган манзил бўйича Москвага келган эдим, унинг телефони жавоб бермаяпти. Қаёққа боришни билмай, сизга қўнғироқ қилаяпман. Ёнингизда бирон иш йўкми?»

Шундай деди, аммо «почча» бироз хижолат бўлди: «Наҳотки, аёл бошингиз билан бегона шаҳарга ёлғиз ўзингиз келган бўлсангиз? Ҳар қандай бетайин одамнинг гапига ишониб ҳам йўлга чиқаверадими киши? Лекин минг афсус, мен сизга ёрдам бера олмайман. Ёнимда ҳеч қандай иш йўк. Ҳозир ўзим ишдаман, биз турган жой аэропортдан жуда узок, бориб сизни олиб кела олмайман. Узр, опа!» «Узрингни пишириб е». У бўшашиб, ўриндикларнинг бирига ўтириб қолди. «Яхшиси, уйга кетаман. Бинойидек ишлаб юрган эдим. Маошим ҳам ёмон эмас эди. Нима жин уриб, бу саргардончиликларни бўйнимга олдим? Қандай уйим, қандай эрим бор эди. Эрталаб туриб супур-сидир, пешиндан сўнг пишир-куйдир қилишдан бўлак ташвишим йўк эди. Ўша кунлардан ҳам норози бўлиб юрган эканман-а». Энди у кунлар бир эртақ, шундай эртақки, воқеаларида ҳеч қандай фожиа бўлмаса ҳам эшитиб ёки айтиб бўлганингиздан кейин мунғайиб қоласиз.

— Синглим...

У шошиб овоз келган томонга қаради: бир ўриндик нарида ёши элликлардан ошган тўлагина қорача киши ўтирарди.

— Яхшимисиз? Иш излаб юрибсизми, дейман.

Нозима ерга қараб, бош ирғади.

— Мени ҳам боплаб туширишди. Ўтган йили ўғлим кредитга «Ласетти» олган эди. Кутилмаганда хотиним оёғини синдириб уйда ётиб қолди. Ўғлим янги машинани кира қила бошлади. Машинага ичимиз ачийди, аммо шу билан ҳам қанийди кредитни ёпа олсак? Бир куни бир йигит билан танишиб қолдим. «Беғамбой, Москвада ишлайман, боринг, ойига минг доллар берадиган иш топиб бераман», деб кар-кар қилди. Ўйлаб-ўйлаб, оғайнилардан қарз олиб, йўлкира қилдим, янги топган ошнага тандирқабоб, пистабодом, қатлама-патир олдим. У мени кутиб олиб, бир дачага олиб борди, икки кун олиб борган нарсаларим билан маишат қилиб ётдик. Учинчи куни: «Бир айланиб келай, кейин сизни ишга олиб бораман», деб кетганча йўқ бўлди. Телефон қилсам, жавоб бермайди, эртаси куніёқ дачадан қувилдим. Неча кундан бери иш излаб сарсонман. Бу ерда ёш йигитларнинг бозори чаққон экан, бизга ўхшаган ўрта яшарлар ҳеч кимга керак эмас. Шу ерда ишлаётган бир қайним бор, унинг олдида борсам, қарзга йўлкирангизни бериб туришим мумкин, аммо иш топиб бера олмайман, деди. Хотинга қайтиб бораверсам-чи, деб телефон қилсам, ўзи қарз билан кетган эдингиз, ишлаб юборган пулимдан узаман деб, яна қарз билан қайтмоқчимисиз, келсангиз, пешонангизни уриб ёраман, деб ўтирибди. Кеча Қозон вокзалига бордим, иш излаб оч-наҳор сарсон-саргардон юрган одамга гўлиб кетган. Шу ерда бир ўрис йигит иш таклиф қилди, беш юз доллар ойлик деди, менга бирдан ўн киши керак, деяпти. Одамларнинг қўли у билан кетишга қўрқди. Саккиз киши

йиғилдик, ўрис «кам» деб кетиб қолди. Эртага яна келар экан. Агар хоҳласангиз, биз билан юринг. Сарсон бўлиб юргунча бир-икки сўм ишлаб оламиз.

Нозима ўйланиб қолди. Ўша чуғурчук бозордек ғала-ғовур уйини, онасини, болаларини жуда соғинган эди, аммо уларнинг олдига қандай курук қўл билан боради. Қўлидаги пул йўлкирасидан ортмаса...

— Бўпти, бораман.

Шу окшом аэропортда тунадилар.

Улар вокзалга борганда талабгорлар ўн киши бўлиб, ҳалиги ўриснинг ихчамгина автобусига чиқишаётган экан. Булар ҳам ялин-ёлвор қилиб, қўшилиб олиниди.

Борадиган жойлари жуда чеккада шекилли, анча йўл юришди. Ишлари тайин бўлганидан хурсанд йўловчиларга йўлнинг узоқлиги ҳам сезилмади, вағир-вуғир гурунг авжига минди. Фақат Нозимагагина гурунгга қўшилмас, негадир кўнгли ғаш, адоғи кўринмаётган йўлнинг тезроқ тугаб, тезроқ қандай иш қилишларини кўришни истар эди. «Яхши иш бўлса, бирон йил чидаб, бироз сармоя тўплаб кетар эдим».

Автобус бепоён сайхонлик ўртасида тўхтаганда, ҳамма «оббо, машина бузилиб қолди», деб ўйлади, аммо ўрис йигит кабинадан сакраб тушиб, эшикни очди: «Выходите!»

Атрофда уюм-уюм ахлатлардан бўлак ҳеч нарса йўқ эди. Йигит уларга тушунтирди: «Шу ердан темир-терсак йиғасизлар. Рангли металл алоҳида, алюмин алоҳида, оддий металл алоҳида йиғилади. Ҳар кимнинг йиққан маҳсулотига қараб, маош берилади».

Йигит олисларда қорайиб турган вагончаларни кўрсатди: «Ана шу вагонларда яшайсизлар, эркаклар учун алоҳида, аёллар учун алоҳида вагон қўйилган».

Талабгорлардан бири ўртага чиқиб, «Мен бу ерда ишламайман», деган эди, ўрис қўйнидан ялтиллаб турган тўппонча чиқарди: «Сени бу ерга ҳеч ким мажбурлаб олиб келгани йўқ. Ўзинг хоҳлаб келдингми, энди мен хоҳлаганда кетасан». Шу билан бурнини жийириб турган бошқаларнинг ҳам уни ўчди.

— Давайте на работу! Время идёт!

Уларни юкларини қўйиб келиш учун вагонга юбормади: «Вечером!»

Хамманинг ўзига яраша юки бор эди: кимда сумка, кимда жомадон. Улар юкларини бир жойга йиғиб қўйиб, ўзлари ахлат уюмларини оралаб кетишди. Ахлатлар тўкилган жой кенг сайхонлик бўлса ҳам уюмлардан таралаётган бадбўй ҳид димоғни ёрар даражада ўткир эди. Нозима болалигидан хидга йўқ эди. Пахта ҳашарига эскироқ автобусда боришса ҳам бошлари оғриб, кўнгли айниб қоларди. Биров-ярим олдидан арзон-гаров атир сепиб ўтса, бурнини жийирарди. Энди...

— Нариги томондаги уюмлар қуруққа ўхшайди, — негадир нафаси қисиб, йўтала бошлаган Нозимага раҳми келган Беғамбойнинг унга яхшилик қилгиси келиб. — Қуруқ ахлат унча сассиқ бўлмайди, юринг, шу томонни айланамиз.

Нозима йўтала-йўтала қўлидаги қопларни судраб, Беғамга эргашиди. Энди қуруқ ахлат уюмларини тита бошлашган эди, ишбошининг хайқириғи эшитилди.

— Там нечего время терять. Вернитесь! Там уже проверено!

«Ха-а!.. Демак, уларгача ҳам бу ерда одамлар ишлаган, яшаган...»

Ўзлари чала тушда етиб келишган эди, куёш бирпасда тиккага келди. Вақт бўлгани учунми, кайфият тушиб кетганиданми, ҳамманинг қорни очиб кетган эди. Ўзини демократ санайдиган бирови ишбошига қараб, «Начальник, обед! Когда обедаем?» деб ҳаққини талаб қилган бўлди. Машинанинг соясига кичкинагина йиғма курси қўйиб, ҳайдовчи билан сигарет тутатиб ўтирган ишбоши унга қараб, «Обед? Хорошо, пообедайте тогда», деди бепарвогина. «Где обедать?» деди демократ. Ишбоши қўлларини ёзиб, ахлат уюмларига ишора қилди: «Вон сколько обеда. Найдите себе еду и кушайте на здоровье. В вашем распоряжении полчаса». «Это же мусор! Вы над нами издеваетесь!..» исён қилди демократ. Ишбоши тўппончасини чиқарди: «Кто ты такой? Ты тоже мусор! Проклятый черножопый!»

Шу билан «демократия» ўйини бутунлай тугади. Шу куни ҳеч ким тушлик қилмади. То қош қорайгунча ахлат уюмлари орасида ким ўхчиб, ким йўталиб изғиди, аммо кечки овқат ҳақида ҳам ҳеч ким оғиз очмади. Вагонларнинг ёнида икки бочкада сув бор экан: «Можете слегка умыться. Но воду надо экономить. Пить тоже будете эту воду».

Сув жуда кам эди. Ҳамма қанча чарчаган бўлса, шунга чанқаган эди.

— Қўлларни аввал тупроқ билан ишқалаб, тозалаб олайлик. Кейин сув билан салгина ювиб қўйсак ҳам бўлаверади, — таклиф қилди ёши улуғлардан бири.

Шундай қилишди.

Чанқоклар қондирилгач, улар яшаш жойларига киришди, вагоннинг гирди айлантирилиб кичкинагина сим каравотлар қўйилган, уларнинг устига латтаси йиртилиб, кир увода пахталари тўзғиб ётган кўрпалар тўшалган эди. Ишбоши кутилмаган заруратлар учун бўш челақ қўйиб, вагонларни уларнинг устидан қулфлаб кетди.

— «Ноҳақ камалдим», деганларини кўп эшитганман. Аммо мен, ўртоқлар, ҳақ камалдим, — деди иш бошлаганларидан бери чурк этиб оғиз очмаган хушрўйгина жувон.

Ҳамма унга хайрон бўлиб қаради.

— Бинойидай ишим бор эди, ҳамширалар кўпайиб кетиб, навбатчиликларим камайиб кетди, дедим. Лекин уйда бўлсам ҳаммаҳалладошларим бир дақиқа тинч қўйишмасди. «Болам касал», «Онам касал, укол қилиб қўйинг». Ҳеч ким куруқ қўймас эди: ҳам раҳмат айтар эди, ҳам «қўл хақи» деб қўярда-қўймай чўнтагимга пул тикишарди. Мен бўлсам, ҳеч тўймадим, кўпроқ, яна кўпроқ бўлишини истадим. Момогинам худонинг зорини қилди: «Ҳой, болам. Бизда илгари аёл кишининг нон излаб кўчага чиқиши ор саналган, ким кўчага чикса, фалончининг қизи, фалончининг аёли, деб эркакларига таъна қилинган. Илло, кўчага чиқиб ойликчи бўлиб юришмаган. Оҳ, биз ҳам қўлимизда ўз пулимиз бўлсайди, эркаклар қатори шу уйдан бир узилиб чиқиб, ишлаб келсак экан, деб орзу қилар эдик. Мана, ўкидинг, касбинг бор, ишлаб юрибсан, эрингдан ҳам кўпроқ пул топасан. Эринг бечора «Хотинбой», деб оғзингга қараб туради. Сенга нима етмаяпти ўзи? Шундай чиройли жувон бегона элларга бориб, чўрилиқ қилиб юришдан ор қилмайсанми?

Улар сени кўриб, ҳамма ўзбек шундай беор, бечора экан, деб ҳаммамизнинг устимиздан кулмайди-ми?» деди. «Кўзимга суртиб ўстирган неварамни аллакимларнинг эшигида хор-зор бўлиб, бечора бўлиб ишлаб юришидан ор қиламан», деди. «Ор қилсангиз, уйимни қайта қуриб беринг, машина олиб беринг», дедим. Энди ўйлаб қарасам, мен ношукурлик билан ўзимни хор қилиб, ўзимга, касбимга, мени яхши кўрадиган беморларимга, қишлоқдошларимга, момомга, болаларимга хиёнат қилган эканман. Илгари оғир жиноятлар учун ўрисларнинг юртига сургун қилишган. Мана, мен ҳам ўзимни сургундаман, деб ҳисоблаяпман ва ўзимга ўзим сен бундан ҳам оғирроқ жазога муносибсан, деяпман.

— Сиз сираям ҳамширага ўхшамайсиз, — деди тор шими ва киндиклари кўриниб турадиган, енгсиз, ёқасиз кўйлаги билан ҳамманинг ғашига теккан қиз.

— Нега? — ҳайрон бўлди ҳамшира.

— Сиз кўпроқ ўқитувчига ўхшайсиз. Бир муаллимимиз бўлар эди: «Менга хиёнат қилсанг ҳам ўзинга, ўзлигинга, ўзбек деган номга хиёнат қилгувчи бўлма», деб миямизни қотирар эди. Мактабни тугатиб, шундан қутулдим, деб юрсам, худо бу ёқда сизни рўпара қилди. Э-э, худойим-эй, оч қоринга бундай баландпарвоз гаплар нимага керак?

— Ростдан ҳам, онам илон чаккан ухлайди, оч ухлаёлмайди, дер эди. Очлик ёмон нарса экан.

— Ҳаммаёғимга ахлатларнинг бадбўй хидлари ўрнашиб қолгандек...

— Уф-ф!

Сим каравотларнинг ғичир-ғичири анча вақтгача эшитилиб турди. Қизлар ухлаёлмаётган эди,

аммо, барибир, чарчоқ очликдан ҳам, хўрликдан ҳам устун келдими, бирин-кетин «ох», «уф»лар тўхтаб, сокин пишиллаш ва яккам-дуккам хурраklar эшитила бошлади. Нозима қорни очиканини умуман ҳис этмас, нимагадир кўнгли айнир, қайт қилгиси келарди: «Ҳа, ҳамшира қиз тўғри айтди. У ҳам хиёнаткор. Ўзига, болаларига хиёнат қилди». Шу ерларда шундай юргунча болаларининг ёнида, қайнонасининг тувагини тўкиб юргани яхши эмасмиди? Кўпинча эрталаб ва кечкурун қайнонасининг тувагини кўтариб чиқаётган қайнонасига дуч келиб қоларди, лекин ҳеч қачон: «Беринг, бобо, эркак бошингиз билан тувак кўтариб юрасизми?» деб қайнонасининг қўлидан тувакни олмаган. «Шунча ишини қилганим камми, энди тувагини ҳам кўтариб юришим керакми?» дер эди ичида. Энди!.. «Кунинг курсин, Нозима!»

Нозима болаликдан икки қўлини жуфтлаштириб, чаккасига қўйиб, ёнбош ётишни яхши кўрар эди. Бугун эса қўлларига ўрнаб кетган қўланса хид нафасини сиқар, ҳамма қатори чалқанча ётса, ухлаёлмас эди.

Эрталаб ҳамма тушкун кайфиятда иш жойларига тарқалди. Нонушта хақида на савол, на талаб, на таклиф бўлди, аммо ким бир қути печенье, ким бир елим халта сухари, ким очилмаган балиқ консерваси топиб, ўзларича «уволни билмаган ўрисларни» ёмонлаб-ёмонлаб нонушта қилиб олишди. Бора-бора ахлат машинаси келгач, шошиб, талашиб емак топиб, бир-бирларига мактаниб ейишга одатланишди. Бу жойларнинг ёзи жуда қисқа бўлар экан, куз бошланиши билан қишнинг заҳри сезилиб қолди. Енгил-елпи кийимда келган «меҳмон»лар энди ахлат уюмларининг ичидан

ўзларига иссиқроқ уст-бош излай бошлашди. Нозима ҳам ўзига бинойидек жемпер, пальто, иссиқ иштон ва этикча излаб топди. Албатта, бу ерда уларни ювишнинг иложи йўқ эди. Топилганига шукур қилиб, яхшилаб қоқиб-қоқиб кийиб олди.

Бир кун Беғамбой ёнига келди: «Уйдагилар тушимга кириб, ҳеч ухлаёлмаяпман. Эркаклар ўзаро маслаҳат қилдик, Владикнинг галини олиб, хайдовчиси шаҳарга кетган кун ўлдирамыз-да, қочамиз».

Нозима кўркиб кетди: «Майли, қочайлик. Лекин кимнидир ўлдириб эмас. Олти эркак наҳот бир эркакни ушлаб, оёқ-қўлини боғлаб ташлаёлмайсизлар? У бўшаб олгунча, биз кетиб бўламиз».

«Йўқ, йигитларнинг кўзи қонга тўлган, ўлдирамыз, деяпти».

«Кўйинг, ака. Ундай қилманглар, жиноят қилмасдангина шу ерлардан кетиб олайлик. Эркакларга ўзингиз тушунтиринг».

Унинг гапи Беғамбойга маъқул тушди.

Эркакларни ҳам шунга кўндирибди.

Ахлат уюмлари орасида қочиш режаси ишлаб чиқилди, куни белгиланди.

Қочиладиган кун чошгоҳ пайти «демократ» ахлат титиб юриб, «вой-вой»лаганча йиқилиб қолди. Ишлаётганларнинг ҳаммаси ҳар ёқдан «ёрдам»га югуриб борди. «Демократ» эса кўзини очай демас, гужанак бўлиб олганча, бор овози билан дод солар эди. Кимдир «ҳовлиқиб» ишбошининг ёнига югурди: «Ему очень плохо. Скорый надо вызват!» Курсисида ўтириб, уларнинг ҳаракатини кузатаётган ишбошининг жаҳли чикди: «Какая скорая тебе? В такую даль скорую не вызовешь. Он не болен, а просто ему лень. Сейчас я сам его вылечу!»

У ахлат уюмларини оралаб ўтиб, «демократ»нинг бошига борди. Ялтиллаб турган этигининг тумшуги билан елкасига туртди: «Эй!» «Демократ» унга эътибор ҳам қилмай додлайверди. Ишбоши уни ёқасидан тортиб, ўзига қаратмоқчи бўлдими, энгашиб, ёқасига қўл узатган эди, ҳар доим Нозимага ўғриқараш қилиб юрадиган полвонкелбат йигит бўйнига бир мушт туширди. Ишбоши шилк этиб, ерга кулади. Кимдир чакқонлик билан унинг чўнтагидаги тўппончасини олиб қўйди, кимдир сумкасидан арқон чиқариб, оёқ-қўлини боғлаб ташлади. «Демократ» ўрнидан сапчиб туриб, боғланиб ётган ишбошини аямай тепа бошлади. Унга бошқалар ҳам қўшилди. Ҳамшира эса чириллаганча кўзлари қонга тўлган эркакларнинг атрофида айланарди: «Хой, бўлди! Ўлдириб қўйиб, қамалиб кетасизлар. Бу ерда сизларни ҳеч ким кечирмайди. Бўлди. Бирон мусор машина келиб қолгунча тезроқ қочайлик. Бўлинглар, тез!»

Машина келиш хавфи ҳаммани хушёр торттирди. Шусиз ҳам юз-боши қонга беланган ишбошини ташлаб, йўлга чиқишди: «Ҳар ким ўзича юрсин. Ҳаммамиз бирга юрсак, шубҳаланишади».

Ҳар ким ҳар хил йўлни танлади: ким йўлнинг ўнг томонидан, ким чап томонидан, ким дала йўлдан, ким ўрмон оралаб...

— Мен катта йўлдан кетаман, дала йўл, ўрмон менга тўғри келмайди, — деди кизлардан бири, — хайвонлардан қўрқаман.

— Менга катта йўл керак эмас, мен одамлардан қўрқаман, — деди Нозима.

— Мен ҳам сиз билан кетайин, мен ёлғиз юришга қўрқаман, — илтимос қилди ҳамшира.

Улар ахлат уюмлари оралаб, ортга қайтишди. Анча йўл босишгач, кўп қаватли уйлар кўрина

бошлади. Икки «хамкасб» суюниб кетди. Шаҳар тортган барча азобларига хотима бўлиб кўринди, лекин улар жуда ҳолдан тойган, очикқан эдилар. Олисдан черковнинг тилла суви юритилган куббаларини кўриб, яна севинишди. Ахир у ердан худо йўлига нимадир ундириш мумкин-да. Айланма кўчалар билан черковга етиб боргунча иккаласининг ҳам тинка-мадори куриди. Катор-катор ёғоч ўриндиқларга тўла ҳашаматли черков кимсасиз хувиллаб ётарди. Улар ичкарига кириб, нима қилишларини билмай, катта саҳннинг ўртасида ҳайрон туриб қолишди. Анчадан сўнг қайсидир бурчакдан қон-қора либос кийган салобатли бир киши чиқиб келди. Ҳамшира Нозимани тўртди: «Сиз гапиринг, русчани мендан кўра яхши биласиз».

Нозима ҳам билганича тушунтирди: «Иш ахтариб топа олмадик. Энди уйга кетмоқчимиз. Очмиз, пулимиз йўқ. Бизга ёрдам беринг».

Келувчи уларга бир зум тикилиб турди-да, сўнг чўкинди: Сизларга худо ёрдам берсин, бўталарим. Икки кўча нарида мусулмонларнинг мачити бор, ўша ерга бориб, чин кўнгилдан сўрасангиз, балки мушкулларингиз осон бўлар.

Иккаласи оёқларининг терисини шилиб ташлаган пойафзалларини ечиб олиб, кўрсатилган томонга югуриб кетишди. Кираверишда ҳожатхона ва таҳоратхона бор экан. Улар сумкаларидан енгилроқ пойафзал олиб кийишди ва обдан таҳорат қилиб, мачитнинг ичига киришди. Ичкарида хонанинг гирдини айлантириб қўйилган ўриндиқларда етти-саккиз чоғли киши ўтирар, тўрда ўтирган ўрта ёшлардаги соқолли киши Қуръон тиловат қилар эди. Қизлар бир четга ўтиб, тиловат тугашини кутишди, сўнг юзларига

фотиҳа тортиб, хона устунларидан бирининг панасига ўтиб, икки ракатдан намоз ўқишди. Улар намозларини тамомлашганда мачитни тўлдириб ўтирган зиёратчилар ташқарига чикиб кетишган, имом тасбеҳ ўгириб ёлғиз ўтирар эди. Уларнинг саломига ҳам овозсиз бош ирғаб қўя қолди. Негадир шу одам Нозиманинг кўзларига авлиёларга ўхшаб кўриниб кетди, у беихтиёр имомнинг қаршисида тиз чўкиб, йиғлаб юборди:

— Бизга ёрдам беринг, биз хато қилдик, адашдик. Энди уйга қайтишга пулимиз йўқ.

Имом бошини кўтарди, бармоқлари тасбеҳ айлантиришдан тўхтади:

— Уйга кетмоқчимисиз?

— Ҳа... — йиғлашда давом этди Нозима.

— Югуринг, ҳовлидаги одамларни қайтариб келинг, — деди у шеригининг кутилмаган ҳолатидан анқайиб турган ҳамширага. — Боринг, боринг, уларнинг машинасида жой бўлиши керак.

Улар бухороликлар экан, гарчи чарчаб, ҳолдан тойган увада қизларга ёқтирмай назар ташлаган бўлсалар-да, имомнинг илтимосини ерда қолдиришмади.

— Худо йўлига-да, инилар. Булар сизларнинг сингилларингиз, — деди имом дуо бергандан кейин ҳам.

— Оҳ, Бухоро! Ахир Бухоро — бу Ўзбекистонку, Ўзбекистон эса қадрдон уй! — хаяжон билан шивирлади Нозима. — Ҳа, уй! Уй! Аллоҳга шукур.

Шериклари жуда саховатли, такводор кишилар экан. Бутун йўл давомида уларни овқатлантириб, ҳол-аҳвол сўраб келишди. Бухорога келишгач, ўртадан пул чиқариб, уйларига олиб борадиган машинага солиб юборишди.

У уйга келиб, бир ҳафта ётди, турмади, туролмади. Бир ҳафтадан сўнг саҳармардондан туриб, чиройли кийимларини кийди, бироз пардоз ҳам килди, аммо ойнадаги акси ўзига ёқмади, ранглари жуда сўлғин, кўзлари мунгли кўринди.

Ранг кўр, ҳол сўр. Ирис хола шунча кундан буён қизидан бир оғиз ҳам гап сўрамади. Унинг кийиниб, пардоз-андоз қилаётганини кўриб, бироз кўнгли ёришди.

— Ҳа, болам?

Нозима ерга қаради, нимагадир хижолат тортди.

— Болаларни кўргани бормокчи эдим, — деди анчадан сўнг унинг овози титраб, — она, беш-олти сўм пул беринг, болаларимга бирон нарса олай, — у пастки лабларини маҳкам тишлаган, кўзларидан дув-дув ёш оқарди.

Ирис хола қизининг елкаларидан кучди:

— Йиғлама, болам.

— Она, мени уларнинг уволи урди!..

— Ундай дема, болам. Ҳар қандай ота-она ҳам боласига тўғри бўл, деб уришади, уради.

— Йўқ, она...

Ирис хола қизининг олдига бир тахлам пул қўйди:

— Улар кампир билан адирдаги уйларида яшашаётган экан.

— Яхши.

У қандайдир ўзида йўқ эди. Мияси гўё музлаб қолгандай қарахт, на юрган йўлида, на кўраётган нарсаларида маъно бор эди. Марказдаги ўйинчоқлар дўконига кирди, кизига қўнғирокчали чиройли сумкача олди, ўғлига нима олишни билмай, узоқ иккиланди. Унинг нималарга қизиқишини билмасди. Бунинг устига энди мактабга бораётган бўлса, унга

ўйинчоқ керак ҳам эмасдир. Ўйлаб-ўйлаб, магнитли тахтачага ёпиштириб, ҳар хил шакллар ясаш мумкин бўлган мозаика олди: «Отаси шундай нарсаларга қизиқар эди». Олган нарсаларига қараб туриб, болаларини жуда ҳам соғиниб кетганини ҳис қилди, уларни тезроқ қўргиси келди. Нозима келин бўлиб тушган йиллари уйдагилар билан адирдаги уйга гоҳ олма тергани, гоҳ хурмо тергани, гоҳ шунчаки ёзилиб, дам олгани бир неча марта борган эди. Адашмай топиб боришига кўзи етиб турган бўлса-да, ич-ичидан нимадир узилиб, оёқ-қўлидан жони чиқиб бораётгандек, тобора бемадор бўлиб борарди. Қайнонаси-ку, нима десаям, гапириб-гапириб, «келиб яхши қипсан, болаларинг соғинган эди», дейди. Бу кампирнинг нари ёғлиги ҳам, бери ёғлиги ҳам бор. У кечиримли. Лекин қайнотаси ҳеч нарса демайди. Ана шу «ҳеч нарса демайдиган» қайнотага юзма-юз бўлиш ҳаммасидан қийин.

Такси ҳайдовчи роса гапдон одам экан.

— Ҳа-а, Робия момонинг қўрғонигами? Синглим, у ер анча ичкарилиқ, пича қўшиб берасиз. Бўладими?

— Бўлади.

— Яшанг! — ҳайдовчи шалоғи чиқиб кетган эски «Москвич»ининг эшигини шарак этиб ёпди. — Бу қўрғоннинг йўли жуда нотекис, бу йўлга мендан бошқа ҳеч ким бормади. Лекин мен, ишонсангиз, жон деб, маза қилиб бораман. Чунки бу қўрғонга ҳамиша мард одамлар боради. Оллоқул бобога-ку, гап йўқ. Кампир ҳоким билан гаплашиб, йигирма беш гектар ер олибди, десангиз. Ҳамма хайрон, бу адирда лалми буғдой билан исирикдан бошқа ҳеч нарса битмайди, ахир. Булар шу йигирма беш гектарни ағдартиб, минг туп писта, минг туп бодом, яна

қанча узум экди. Бобо бу ховлисида кўчат етиштирар экан, ҳаммасини ўзим ташидим. «Бобо, бу писталар хосилга кириши учун камида ўн беш йил вақт керак, унгача ким бор, ким йўқ», десам, «Ўғлим, савоби-чи, савоби?» дейди. Сув чиқмаган жойларга челақлаб куйиб чиқди. «Бир томир олдирсам бўлди, кейин қор, ёмғирнинг суви билан яшнаб ётаверади», дерди. Бобоси тушмагур уддалади. Қойил! Момоям жуда ўткир кампир. Сал бўлса, телефон қилиб, «Сафарбой, бизга тўрт йигит керак, бобонгиз чарчаб қолди» дейди. Кўчада нима кўп, бекорчи йигит кўп, зинғиллатиб тўрттасини олиб бораман. Бечоралар миннатдор бўлиб қолишади. Шу кўчатларнинг орасига буғдой экишди, зиғир экишди. Ҳам даромад, ҳам буромад дегандай. Ишонсангиз, кўчатлар беҳато олган, ям-яшил бўлиб яшнаб ётибди. Қойил қолдим, десангиз. Сиз ўзи Робия момонинг кими бўласиз?

— Жияни... — ерга қаради Нозима.

— Болаларигаям гап йўқ. Бири кетса, бири келади. Ҳаммаси таниш бўлиб қолган. Стоянкага келишлари билан мени излашади, «Сафар ака борми?» деб, худди Сафар акадан бўлак такси йўқдай. Ёнимдагиларнинг ичи куйиб қолади, десангиз. Бир хил пайтлари таксидан кечиб, шу адирларга кўчиб келгим келади. Кенгликларга қарасангиз, кўнглингиз кенгайиб кетгандай бўлади. Аммо бу жойларда яшаш, нон топиш учун бошингда Робия кампирдай бир бошчи керак. Шу-у, кўп эмас, икки йилларда бир машинанинг пулини топишади. Писталар хосилга кирсаку, пулнинг тагида қолишади. Лекин бизнинг хотинга бундай ташвишлар ёкмайди, у кишига шаҳар керак, бозор, дўкон ёнида бўлса...

Адир устидаги уй минг қўйли Муродалининг кўрғонидек ям-яшил чорбоғ ўртасида викор билан кад кериб турарди. Сафарбой Нозиманинг «Хай-хай»лашига қарамай, машинасини ховли ичка-рисигача ҳайдаб борди. Нозима супада ўтирган қайнотаси билан қайнонасининг олдида жуда хижолат бўлди: «Оббо-о!»

Машина тўхтагач, Сафарбой Нозимага ҳам қарамасдан мезбонларнинг ёнига ўтди: «Мома-а, мана сизга ёрдамчи олиб келдим». Улар бир Сафарбойга, бир Нозимага қараб, хангу манг, сўзсиз қотиб қолишди. Ҳар иккаласи бу учрашув қачондир юз беришини билсалар-да, аммо шунчалар тез, шу ҳолатда, шу кун бўлишини, уни Сафарбой ўзининг шалдироқ аравасида олиб келишини сира кутмаган эдилар. Яна... Нозима шу қадар маъюс, шу қадар мунгли эдики, ундан нафратланиш, «сенга энди бола керак бўлиб қолдими?» деб қувиб солишнинг ҳеч иложи йўқ эди. Биринчи бўлиб кампир ўрнидан турди. Қўлтиқтаёқларини қўлтиғига тираб, машина олдида мунғайибгина турган Нозимага юзланди:

— Келавер, болам. Сафарбой, кўрпачага ўтинг.

— Йў, йўқ, мен борай. Ҳали стаянкада қанча одам Робия момонинг кўрғонига бораман, деб мени излаб юргандир.

— Ассалому алайкум.

Нозима супанинг ёнига келиб салом берди. Минг хижолат билан қайнонасининг елкасидан олди, димоғига урилган таниш қалампирмунчоқ хидидан боши айланиб кетди, томоғига нимадир тикилди. Қайнонаси бегона билан кўришаётгандек номигагина бағрига олган бўлди, секингина елкаларига қоқиб қўйди, сўнг кўрпачага таклиф қилди:

— Кўрпачага ўт.

Оллокул бобо индамади.

Бу орада эски машинанинг ғириллашини эшитган болалар ичкаридан югуриб чиқишди:

— Вой, она-а-м! Она-жо-он! — Ноила оёғига ҳам киймасдан Нозиманинг кучоғига отилди.

Нозима қизининг жажжигина вужудини бағрига олар экан, кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди:

— Болажоним, болажонгинам! — шашқатор ёшлар орасидан остонада эшикка суяниб турган Санжарни кўрди. Қизини ерга қўймасдан унга қараб юрди. Остонага етганда, Ноилани кўтарган холда, ўғлининг ёнига чўнкайиб ўтирмоқчи бўлди, аммо негадир мункиб кетди ва йиқилиб кетмаслик учун тиззалаб олди:

— Болам, болажоним!

Санжарнинг ҳам кўзлари тўла ёш эди. У лабларини тишлаб, юзини бурди. Нозима эмраниб, уни ҳам бағрига олди, кучоғи тўлиб кетди:

— Болажоним! Болажонларим! Мен сизларсиз ўлиб қоламан!

Санжар унинг бўйнидан қаттиқ қучоклаб олди-да, хўнграб йиғлаб юборди:

— О-она-а! Она-жо-он!

Кейин вақт жуда тез ўтди. Нозима болаларининг измидан чиқа олмай қолди:

— Она, юринг, менинг хонамни кўринг.

— Она, менинг аквариумим бор, балликларимни кўринг.

— Она, энди кетмайсизми? Биз билан шу ерда яшанг. Сизни жудаям соғиндик. Кетмайсиз-а?..

Нозима ўй эгаларидан қанчалар хижолат тортаётган бўлмасин, болаларининг ёнида бўлгани учунми, қайнонасининг кечиримлилигига ишонгани туфайлими, онасининг ўйидан топа олмаган

хотиржамлик ва ҳаловатни шу ерда топгандай эди. Худди орада ҳеч нарсa ўтмагандай, қайнонасининг эски бир кўйлагини кийиб олиб, белини маҳкам боғлади-да, уйларни йиғиштирди, ҳовлини то-залади, кир ювди. Музлаткичдаги лаҳим гўшт билан думбани кўриб, икки зувалагина манти қилиб ташлади: «Қарибop, юмшоққина». Манти-ни кўриб болалар қийқириб юборишди: «Ур-ре, манти!» Ноила эса онасига торт буюртма қилди: «Энди торт пишириб беринг».

Кун кеч бўлиб қолган эди. Унга илтижо билан тикилиб турган қизчасига қараб, кўнгли бузилиб кетди. «Начора. Бировнинг уйи, у кетиши керак».

— Болам, бошқа сафар торт қилиб бераман. Энди мен кетишим керак.

— Нега кетасиз? Кетманг. Момо, онамга ай-тинг, кетмасин.

Робия кампир бир неварасига, бир Нозимага қаради.

— Зарур ишинг бўлмаса, қол. Буларга бир торт қилиб бер. Тухум бор, қаймоқ бор.

— Энамга кўнғироқ қилиб қўйишим керак-да. Хавотир олишади.

Робия кампир чўнтагидан ялтиллаб турган қўл телефони чиқариб, унга узатди.

«Бу кампир бало!»

Торт пишгандан сўнг Нозима Ноила билан Гулзорнинг ёнида ётадиган бўлди. Санжар эса одатдагидек момосининг ёнида қолди.

Робия кампир шу кун бирон ишга қўл урма-ган бўлса ҳам жуда чарчади. Ҳеч ким индамаса, кўзларини юмса-ю, ухлаб қолса! Айниқса Санжар-га эртак айтишга сира ҳоли йўқ эди. Санжар ҳам чарчаган, қанийди шу бугун эртак сўрамаса эди.

— М-момо!

— Ҳа, болам? — эртак айтмаслик учун баҳона излаб, овоз берди у.

— М-момо, бир нарса сўрасам, хафа бўлмай-сизми?

— Сўра, болам.

— Ростдан ҳам хафа бўлмайсизми?

— Сендан ҳеч қачон хафа бўлмайман болам, сўрайвер.

— Момо... Мен ҳам онамнинг олдига бориб ётсам майлими?

Момо жуда ғалати бўлиб кетди. Бўғзига нима-дир тиқилди. Беихтиёр неварасини қаттиқ бағрига босди. У қизғанаётган эди, аммо шу лаҳзада ўзидан уялиб кетди: «Ҳой, кимни кимдан қизғонаяпсан? Болани ўз онасидан қизғонаяпсанми?»

— Майли, болам. Бор, бора қол.

Санжар момосининг юзидан ўпди:

— Фақат бир кечага. Эртага яна сиз билан ётаман. Сиз қўрқмайсизми? Сизнинг олдингизга Гулзор опамни юборайми?

— Майли, болам. Юбора қол.

Санжар хонадан учиб чиқиб кетди: «Онасида!...»

Нозима жуда эрта уйғонди. Икки ёнида ётган болаларини юраклари орзикиб ўпди, елкаларини силади, сўнг аста сирғалиб пастга тушди. Жимжит ховлида муздек мусаффо хаво қалқиб турар эди. Уйнинг ортига ўтиб, Сафарбой мактаган пистазору бодомзорларга қаради. Туя ўрқачидек паст-баланд адирликлар устида дафтар чизигидек бир текис қилиб экилган кўчатларни қоплаган барглар эрта-индин бу жойлар гуркираган боғ бўлишидан дарак бериб турарди. Охистагина ерга чўккалади. Димоғига намхуш тупроқ хиди аралаш аллақандай ёввойи гулларнинг ёқимли хиди

урилди. Қаердадир тўрғай сайради, от кишнади. Ҳамиша от кишнашини эшитганда беадоғ кенгликлар кўз ўнгида намоён бўлади, юраги кенгайиб кетгандек, вужудида бир бетакрор ҳаловат хис этади. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Адирлар ортидаги осмон билан туташиб турган тоғларга, қаршисида ястаниб ётган қир-адирларга, оёқлари остида ғимирлаб юрган чумолиларга худди сўнгги бор кўраётгандек юраклари орзиқиб тикилди. Анча ўтиб, ҳовлидан қайнотасининг томоқ қиргани эшитилди. Ўрнидан туриб, ҳовлига ўтди. Қайнотаси қўйлар ётадиган кўранинг эшигини очаётган экан, бориб салом берди, қўйлар пастга эниб кетгунча, полизга оралаб кетмасин, деб экинзор томонни тўсиб турди. Шундаям бобо ҳеч нарса демади, на саломига алик олди, на бирон сўз айтди. Унинг хўрлиги келди. Индамай ошхонанинг ортида ётган супургини олиб ҳовлини супурди. Чой қўйди. Кечқурун қайнонаси кўрсатган сигирни соғиб, сутини пиширди. Болаларининг туришига деб, юмшоққина сутли шавла осиб қўйди, сўнг қайнонасининг ёнига кирди. Робия кампир аллақачон туриб, ичкарида таҳоратини олиб, намозини ҳам ўқиб бўлган, телевизорини секингина қўйганча, қандайдир кино томоша қилиб ўтирган эди. Нозима киргач, Гулзорни турғизди.

— Кел, ўтир, — деди Нозимага совуққина қилиб.

Нозима бироз ўнғайсизланиб, Гулзорнинг жойини тўғирлаган бўлди-да, каравотининг бир четига ўтирди:

— Чой қилдим. Қаерга дастурхон қилай, деяётган эдим...

— Болалар туришсин-чи... Сен... канча вақтга келдинг?

Нозима ерга қаради:

— Мен... энди кетмайман.

— Нега?

— Болаларимни соғиндим, — бошқа ҳеч қандай жавоб кампирнинг кўнглини юмшата олмас эди, шу лаҳзада кампирнинг кўзига яхши кўрингиси келиб кетди.

— Шундайми?

— Хола, мен жуда кўп хатолар қилдим, ишонинг, бирини билиб, бирини билмай қилдим. Қайсар, аҳмоқ феълим билан сизнинг ҳам дилингизга кўп озор бердим, болаларимни ҳам қийнаб қўйдим. Мана, ўзим ҳам боши берк кўчага кириб қолдим. На уйим бор, на ишим бор. Сизга болаларимни беринг ҳам дея олмайман, уйсиз, пулсиз уларни қаерга олиб бораман? Уларни шунча азобга қўйганим ҳам етар. Сиз менга кўп яхшиликлар қилдингиз, болаларимга оналик қиляпсиз. Фақат менинг болаларим учун иссиқ уйингиздан кечиб, шу адирларда яшаб юрибсиз. Мен ўзимни ўйлаб, чет элларга кетдим, сиз менинг болаларим учун яримта жонингизга жабр қилдингиз. Сизнинг олдингизда уятлиман, қарздорман. Бир умр эшигингизда чўрилик қилсам ҳам қарзимни уза олмасам керак. Ҳаммаси учун раҳмат.

Бу Робия кампир учун бутунлай кутилмаган тазарру эди. Кампир аввалига Нозимага ҳайрон-хайрон қаради. Қаршисида ўтириб, тавба қилаётган жувон ўша ўзи билган Нозима эканлигига сира ишонгиси келмас эди. Аммо эшитаётганлари шу қадар маҳзун ва самимий эдики, беихтиёр кўзларига ёш келди. Нозима гапини тугатгандан кейин ҳам анча жим қолди. Ниҳоят қайнонасининг унинг узрини қабул қилмагандек

жим ўтиришидан ўнғайсизланиб, ўрнидан тураётган Нозимага қараб, хаёлларини йиғиб олди:

— Нозима, жойингга ўтир, — кампир намланган мижжаларини артди. — Менга кара, бўлари бўлди. Агар хўп десанг, шу ерда қол. Невараларим учун ҳеч ким сенинг ўрнингни боса олмайди. Бор-йўғимизни шу адирларга сочдик. Хажга аталган пулларимиз ҳам шу ерга кетди. Ярим жон ҳолимда ҳажда нима қиламан, дедим. Шу пул невараларимнинг келажагига ярасин, дедим. Бу жойларни биз ғазнага айлантирдик. Мактабингни ҳам қўй, шу ердаги ишни бошқар. Бўлмаганда икки йилда машина миначасан, топган ризкинг ўзинг, бола-чақангдан ортиб, биров-ярим бева-бечораларга мурувват кўрсатишга ҳам етади.

Энди Нозима ҳангу манг бўлиб қолди. Бир зум кампирга ҳайрат билан тикилиб турди-да, сўнг ўрнидан сапчиб туриб, кампирни кучоклаб олди:

— Ростданми? Ростданми, онажон?! Шу ерда қолсам бўладими?

— Албатта, бу уй, бу боғлар Санжар билан Ноиланики, демак, у сеники ҳам!

— Йўғ-э?! Лекин бобом рози бўлармикин? Ўғлингиз ҳам...

— Ҳаммасини ўзимга қўйиб бер.

* * *

...Ўша кунни ҳам эрталабдан оёқ-қўли қакшаб оғриди. Бомдодга тура олмади. Кун ёйилгач, бир амаллаб туриб, ховлига чиқди. Ҳассага суяниб, кекса тутнинг соясига қўйилган супага бориб ўтирди. Асалари қутиларининг атрофида тимирскиланиб юрган бобо ҳам кампирининг ёнига кел-

ди. Дастурхоннинг бир четида бостириб қўйилган чойнакнинг устини очди:

— Нозима юмшоққина сутли шавла қилган экан. Ўзи бозорга кетди. Ярим косагина сузиб келайми?

— Э-э, йўқ, негадир ҳеч нарса егим келмаяпти.

— Кампир, сен мени қўрқитма. Онам ҳам кетишдан олдин ҳеч нарса емай қўйган эди, — ҳазил қилди бобо.

Кампир кулди:

— Си-из, қўрқманг, бобоси. Менинг ҳали-бери кетиш ниятим йўқ. Сизни, шундай уй-жойларни кимга ташлаб кетаман? Йўқ, кетмайман.

— Ҳа, бўлмаса, чаток экан, — ўзича ўйга ботди бобо.

— Нима, бирон режангиз борми? Мени жўнатиб, бирон ёшроғини олиб келмоқчисиз, шекилли, а?

Бобо кулди:

— Йўғасам, чўзилиб ётавермай, мундоғ кимирла-да.

Сойликдан келадиган йўлда оқ машина кўринди.

— Ие, бизникига меҳмон келаётир-ку, — ўрнидан кўзгалди бобо. — Асалга одам келаётган бўлса керак.

— Ким билади, асалгами, ўзингизгами? Кампирим оғир ётибди, деган бўлсангиз, омонатини топшириб бўлгандир, деб...

Машинадан икки барваста йигит тушди.

Сўрашувдан сўнг, бобо меҳмонларнинг юзига савол назари билан қаради:

— Келинглار, нима ташвишлар билан юрибсиз?

— Биз бундан беш йил аввал сизларни бироз ташвишга қўйганмиз, — деди ёши каттароғи. — Биз бир тухмат билан қамокқа тушиб қолганимизда, бир хожи биродаримизга анча кун уйингиздан жой бергансиз, обрўйингизни таҳликага қўйиб, керакли одамлар билан учраштиргансиз. Ҳожи акамиз сизлар ҳақингизда кўп яхши гаплар айтган эдилар. Иложини топсангиз, яхшиликларини қайтаринг, деган эдилар.

Чолу кампирнинг кўзлари хайратдан катта-катта бўлиб кетди.

— Сиз... Сизлар отувга ҳукм қилинган эдиларингиз-ку? — деди кампир чолига навбат бермай.

— Ҳа, шундай бўлган эди. Биз апелляцияга бердик. Ҳожи биродаримизнинг саъй-ҳаракатлари билан «дори»нинг ҳақиқий эгаси топилди. Кейин бизни озод қилишди.

— Йўғ-э!

— Ростданми? Кўп ажойиб иш бўлибди-да.

— Ҳа, Аллоҳга шукур. Шунга сизларни излаб келган эдик. Бирон хизмат айтинглар, қўнгилларингизни олайлик.

— Э-э, йўғ-э, бизнинг ҳеч қандай ишимиз йўқ, ҳамма нарсамиз етарли, — деди бобо меҳмонга чой қуйиб узатар экан. — Шу балолардан эсон-омон қутулибсизлар, биз шунга хурсандмиз.

— Момонинг пича тоби йўқ, дейишди. Агар «хўп» десангиз, Душанбеда ажойиб шифохоналар бор, олиб кетиб, даволатиб келамиз.

— Йўғ-э, мен момонгизсиз бир кун ҳам яшай олмайман, — кулди бобо.

— Истасангиз, сизни ҳам бирга олиб кетамиз. Бизда баҳаво жойлар кўп, айланиб, дам олиб қайтасиз.

— Йўқ, йўқ. Сизлар баҳузур, биздан ҳеч хижолат бўлманглар. Биз жуда катта хизмат ҳам қилганимиз йўқ. Меҳмонингиз бир парча жойда ётиб турди, ярим коса овқатимизга шерик бўлди. Кеча-кундуз намоз ўқирди, Аллоҳдан сизларнинг дуойи жонларингизни сўраб... Бирон яхшилик қилмоқчи бўлсангиз, ўша биродарингизга қилинг.

Келувчилар бир нафас жим қолди.

— Қанийди иложи бўлса! — чуқур уф тортди ёшроғи ерга қараб. — У киши ўтиб кетдилар.

— Нега?

— Ўзлари бироз бетоброқ эдилар. Яна бизнинг ташвишимизда кўп азият чекдилар. Бизнинг афв қилинганимизни эшитдилар, аммо озодликка чиққанимизни кўра олмадилар.

— Афсус... Аллоҳ раҳматига олган бўлсин.

— Ўзлари шоир одам эдилар, уч-тўрт китоблариям чиққан. Адолатсизликка чидай олмас эдилар. Ҳамма нарсани юракларига олар эдилар.

— У кишини бизникига жўнатган Абдурахмонбой деган акамиз «Биз билан ишлайди», деган эди-ку.

— Тўғри, институтда ишлаган эдилар, лекин ўзлари шоир эдилар. Бизлар асли кўконликмиз, боболаримиз Кўконда катта шоир ўтганлар. «Қулоқ-қулоқ» даврида оталаримиз Тожикистон томонларга ўтиб кетишган. Шундан бизлар ҳам тожикистонлик бўлиб кетганмиз.

— Ха-а, тақдир-да, иним.

Меҳмонлар кетаётиб супанинг четига бир тахлам пул қўйишди: «Қуруқ қўл билан келган эдик. Невараларнинг каму кўстига ишлатарсизлар».

Бобо пулни қўярда-қўймай қўлларига тутқазди: «Ундай деманг, невараларнинг ота-онаси бор, шундай ховли-жойи, боғ-роғи бор. Буни олиб қўйинг».

Меҳмонлар қаттиқ ўтинди: «Йўк, деманг, бобо. Оғир кунимизда бизга яхшилик қилган одамларни биз ҳам бир изладик, иззатига етдик, деб кўнглимизни тинчитишимиз учун шунинг».

«Майли, бўлмаса».

* * *

Санжар Тошкентга кетган йили бобо қаттиқ оғриб қолди. Айниқса, тирамоҳнинг охирига бориб, ётган жойида ҳазил-ҳузул қилиб ётган бўлса ҳам, кўзлари сўниб бораётгани кўриниб турарди. Бир куни тўнғич қизи келиб, роса жанжал қилди:

— Эна, бўлди-да энди. Адирнинг устида сўппайиб ўтираверасизларми? Невараларимни ўғайлатмайман, деб шу ерларга келган эдингиз. Невараларингиз ҳам эгалик бўлди. Ҳаммамизнинг юзимизга оёқ қўйган бир аёлга шундай уй-жой, боғ-чорбоғингизни топширдингиз. Йўк жойдан бойбиччага айландилар у хоним. Тағларида машина, қўлларида жарақ-жарақ пул. Майли, болалар учун биз рози. Аллоҳ ҳам кечиримли бандаларини суяр экан. Аммо шунча ўғил-қизингиз бўла туриб, келиннинг бўсағасига ёпишиб ётавермай, пастга тушинг, адирга қатнайвериб, чарчаб кетдик.

Кампирнинг ҳам аввалги қури йўк, аммо:

— Ҳай, болам-а, калта ўйлайсан-да, доим, — дейди нурсиз кўзларини олисларга тикиб. — Санжарим Тошкентга кетди, катта дўхтир бўлиши учун тўккиз йил ўқиши керак экан. Ҳали-замон изидан Ноила кетади. Икки болани манави писта-бодомларнинг даромади бўлмаса, Тошкентда ўқитиш осонми? Икки боласи кетса, муштдай पोшикастани адирга ёлғиз ташлаб, қандай кетаман?

У аканг билан яшамаётган бўлса ҳам одамлар «Робия кампирнинг келини» дейди уни, болам.

— Э-э, эна, билганини қилсин. Қайтам сизлар бўлмасангиз, эрга тегиб кетарди.

— Болам, мен аввалбошдан унинг йўлини очиб қўйганман. Невараларимга ола карамайдиган биров-ярим бўлса, турмушга чиқавер, деганман.

— Ха, бу шўрнинг ҳам оғзи куйди-да, ўзининг енгилтаклигидан. Анави Ҳамдам ер ютгур ҳам неча йўлини тўсиб чиқибди. Бу рози бўлмабди. Унинг ҳам отаси ишдан кетиб, бир нотариус опаси бор экан, икки юз эллик миллион камомад қилиб қўйибди. Бор-йўғини сотиб, шу камомадни тўлашиб, қип-яланғоч бўлиб қолишибди.

— Қилма — топарсан, дейишган-ку.

— Энди бутун оила Россияга, онасининг юртига қўчиб кетганмиш.

— Ўша ёқларда йўқ бўлиб кетсин, илойим.

— Йўқ бўлса, йўқ бўлсин. Нозима ҳам ёш бола эмас. Энди сиз тахта-ўқлоғингизни йиғиштиринг-да, пастга тушинг.

Ўша куни кечки пайт бобо оғирлашиб колди.

Момо Ноилани хонасида колдириб, бобонинг ёнига ўтди:

— Одамни қўрқитманг, бобоси. Санжарнинг ўқишга киришини кутиб юрганмидингиз?

— Яна қандай ишинг колди, кампир? Болаларнинг ҳаммасини уйли-жойли қилдик, невараларнинг ҳам олди уйли бўлди. Бир хавотиринг Санжар бўлса, ана, ўқишга кирди. Энди қўл ушлашиб...

— Йў-ўк, бобоси! Ҳали у тўққиз йил ўқиши керак. Изидан Ноила боради. Ўйлаб-ўйлаб, шу уйни сотиб, Тошкентдан бир уй олиб берсакми шуларга, деяман. Улар ўқиб, катта дўхтир бўлса,

бу адирда нима иш қилади? Катта дўхтирлар катта жойларда ишлаши керак. Тошкентдан уй олсак, то бирини уйлантириб, иккинчисини узатгунча, биз ҳам ўша ерда туриб турамиз. Дом, иссиқ-совук сув, ҳамма шароити бор. Мана шундай ётсангиз ҳам майли, фақат илтимос, ўлмай тулинг.

— Мен билан кетмаслик учун ёлғондакам илтимосми бу? Зўр артистсан-да, момоси.

— Йўқ, бобоси, чин юракдан айтаяпман. Шуларни катта қилгунча озмунча қийналдингизми? Энди ўзлари чойимизни дамлаб, овқатимизни қиладиган бўлишди. Биз фақат ёнларида далда бўлиб турсак бўлди.

— Йўқ, момоси, менинг сафарим қариди. Сен ҳали кўз тегмасин, бардамсан. Инқиллаб-синқиллаб юрганларинг бир баҳона экан. Ёки хотин кишининг жони қирқта дейишгани ростми? Майли, мен билан кетмаганинг ҳам маъқул. Болалар сенга жуда ўрганиб қолишган. Ўзингни эҳтиёт қил. Мендан рози бўл, — бобо оғир ютинди, ўзи кулиб турган бўлса ҳам мижжаларида ёш айланди.

Момо унинг қўлларидан ушлади:

— Ундай деманг, бобоси. Хузур-халоват кўриб, энди ўзимиз учун яшайдиган даврга етиб келдик-ку. Мени ташлаб кетманг.

— Мен сен билан бир умр хузур-халоватда яшадим. Мен сендан розиман. Сен невараларга жуда кераксан. — Қўлларини тортиб олиб, момонинг серажин юзларини силади. — Сен худди фаришталарга ўхшаяпсан. Мендан рози бўл.

— Мен сиздан мингдан-минг розиман, бобоси, лекин сиз шошмай тулинг, — момо йиғлаб юборди. — Мен болаларингизни чакирай. Улардан ба-
лога қолиб кетмайин яна.

Бобо пичирлаб калима қайтарди, сўнг қаеридир оғриётгандай лабларини тишлади ва кўзларини юмди, киприклари орасидан бир томчи ёш сизиб чиқди.

Момонинг юраги узилиб кетгандай бўлди. Бирданига дунё хувиллаб қолди. Охиста эгилиб, олтмиш йиллик узанги йўлдошининг кўксига бош қўйди. Унинг кўкси оёқлари остидаги адирлардек кенг туюлди. Кўзларидан дувиллаб ёш қуйилди:

*Мунгайганда мунгдошим, вой тўрам-ов, куним-ов,
Суринганда сирдошим, вой тўрам-ов, куним-ов,
Сенсиз дунёни не қилай, вой тўрам-ов, куним-ов,
Кўнглимдаги қуёшим, вой тўрам-ов, куним-ов...*

Кампир гўё чолининг қулоғига айтаётгандай шивирлабгина йўқлаётган бўлса ҳам, юраги эзилиб, сел бўлиб оқарди:

*Осмондаги оқ булут, вой тўрам-ов, куним-ов,
Юрагимга ёқиб ўт, вой тўрам-ов, куним-ов,
Бош эгамдан айрилдим, вой тўрам-ов, куним-ов,
Қанотларим қайрилди, вой тўрам-ов, куним-ов...*

Момонинг хавотири Ноиладан эди: «Ухлаб ётган бўлса, қўрқиб кетмасин». Бир вақт кимдир келиб елкасидан қучоқлади: «Моможон!..»

Робия момо ортига ўгирилиб, йиғлаб турган Ноилани кўрди. Ноиласи шунча катта қиз бўлганини илгари сезмаган экан, «Худди аммаларининг ўзи!» Ўзини неварасининг бағрига ташлади: «Бобонгдан айрилиб қолдик, болам. Бор, онангни уйрот».

Адабий-бадиий нашр

ЖАМИЛА ЭРГАШЕВА

ҚИР УСТИДАГИ АЁЛ

Иккинчи нашри

Мухаррирлар *Б. Худоёрова, С. Салахутдинова*

Рассом-дизайнер *У. Сулаймонов*

Техник муҳаррир *Л. Хижова*

Кичик муҳаррир *Н. Абдурахмонова*

Мусаххих *Ш. Шоабдурахимова*

Компьютерда тайёрловчи *Б. Душанова*

Нашриёт лицензияси АИ № 158, 14.08.09.

Босишга 2018 йил 3 октябрда рухсат этилди.

Бичими 84×108^{1/32}. «Газетная пухлая» қоғози.
«Virtec Peterburg Uz» гарнитураси. Офсет босма
усулида босилди. Шартли босма табоғи 15,12.

Нашр табоғи 12,23. Адади 5000 нусха.

Буюртма № 17-459.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz.

www.iptd-uzbekistan.uz

Эргашева, Жамила.

Э-74 Қир устидаги аёл: роман / Ж. Эргашева.
Иккинчи нашри. — Тошкент: «O'zbekiston»,
2018. — 288 б.

ISBN 978-9943-28-013-7

УЎК 821.512.133
КБК 84(5Ў)7